

Azərbaycan Respublikası
Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi

MÜASİR AZƏRBAYCAN MƏDƏNİYYƏTİ: Problemlər və perspektivlər

(elmi məqalələr toplusu)

Bakı - 2007

Elmi Redaktor:

Yaşar ƏLİYEV

*Azərbaycan Respublikasının
Elm və təhsil şöbəsinin müdri,
pedaqoji elmlər namizədi*

**Müasir Azərbaycan Mədəniyyəti:
problemlər və perspektivlər**

Elmi məqalələr toplusu

Bakı, "E.L." Nəşriyyat və Poliqrafiya Şirkəti MMC, 2007,
səh.256

Kitab Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin sifarişilə çap olunmuşdur.

İSBN: 978-9952-438-14-7

ÖN SÖZ

Mədəniyyət və mədəniyyətlə bağlı fəaliyyətin məhsulları ümumbəşəri sərvətlər xəzinəsinin ayrılmaz hissəsidir. Ümumbəşəri dəyər olmaqla yanaşı mədəniyyət hər bir millətin mühüm atributlarından biridir. Məhz mədəni fəallığın və mədəni münasibətlərin təzahürü və nəticəsi olan maddi və qeyri-maddi mədəni irs nümunələrinin qorunması, yeni nəsillərə olduğu kimi çatdırılması prioritet vəzifələrdəndir.

Böyük və qudrətli, eyni zamanda zəngin və çoxşaxəli mədəniyyətimizi qorumaq, təhlil və tədqiq etmək, dünyada tanımaq hər bir azərbaycan vətəndaşının müqəddəs borcudur. Respublika rəhbərliyi bu istiqamətdə mütəmadi olaraq müvafiq tədbirlər görməkdədir. Mədəniyyət siyasəti respublikada aparılan ümumi dövlət siyasətinin strateji istiqamətlərindəndir. Mədəniyyət amilinin önəmliliyi milli təhlükəsizliyin təminatı məsələsində də xüsusi çəkiyə malikdir. Belə ki, xalqa məxsus mədəni irs nümunələrinin qorunması xalqın bənzərsizliyinin və özünəməxsusluğunun qorunması deməkdir.

Odur ki, ulu öndərimiz Heydər Əliyevin «*Bizim vətəndaşlıq borcumuz milli-mənəvi dəyərlərimizə, doğma torpağımıza, doğma ana dilimizə, böyük və zəngin tariximizə, millətimizə sadıq olmaqdan ibarətdir*» sözlərinə hər bir azərbaycanlının fəaliyyətindən və tutduğu vəzifəsindən asılı olmayaraq əməl etməsi prinsiplial əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən son zamanlar çoxşaxəli mədəniyyətimizin və incəsənətimizin inkişafına yönəlmiş Sərəncamların təsdiqi, habelə milli mədəniyyətin tərəqqisinə xidmət etmiş insanların sosial rifahına yönəlmiş xüsusi təqaüdlər və fəxri adların verilməsi, gənc istedadların dəstəklənməsi, Azərbaycanın milli mədəniyyətinin xarici ölkələrdə təbliğinə yönəlmiş tədbirlər, o cümlədən "Yaşlı və gənc nəsil yazıçı, rəssam və bəstəkarların yaradıcılıq fəaliyyətinin təmin etmək üçün xüsusi təqaüd fond"un və bu kimi bir sıra digər əsaslı tədbirlərin görülməsi birmənalı olaraq onun sübutudur ki, respublikanın ali rəhbərliyi mədəniyyətimizin inkişafına xüsusi diqqət ayırır.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti cənab İlham Əliyev öz çıxışlarının birində səsləndirdiyi aşağıdakı sözlər bir daha onu sübut edir ki, mədəniyyət amili respublikada aparılan milli siyasətin mühüm istiqamətlərindəndir: *"Azərbaycan mədəniyyəti inkişaf etməlidir, incəsənətimiz, ədəbiyyatımız və digər bütün sahələr inkişaf etməlidir. Çünki bizim xalqımız çox istedadlı xalqdır və onun imkanları olmalıdır ki, öz istedadını, öz potensialını bütün dünyaya çatdırsın..."*

Mədəniyyət faktoru nəinki gündəlik həyatımızda baş verən prosesləri tənzimləyir, siyasi və iqtisadi münasibətlərin durumuna da müəyyən təsir göstərir. Mədəniyyət konkret cəmiyyətin sosial vəziyyətinin, yaradıcı qabiliyyətinin və potensialının təcəssümü və güzgüsüdür. Eyni zamanda mədəniyyət xalqın mənəvi unikallığını müəyyənləşdirən başlıca meyardır. Odur ki, dünya ictimaiyyəti tərəfindən mədəniyyət amilinin potensiallarına müraciətlərin artması danılmaz bir faktdır.

Potensialların araşdırılması və mədəniyyətin imkanlarından səmərəli istifadə işində isə elmin və elmi yanaşmaların rolu əvəzolunmazdır. Empirik tədqiqatlar və nəzəri təhlillər istənilən sahənin təkanverici qüvvəsidir. Milli mədəniyyətin təbliği və qorunmasında müasir elmi nailiyyətlərin istifadəsi dövrün tələbidir.

Məhz müasir dövrdə kulturologiya elminin əhəmiyyəti və aktuallığı qabarıq şəkildə özünü göstərir. Politologiya, fəlsəfə, sosiologiya, etnologiya və digər elmlərin metodoloji aparatından bəhrələnərək kulturologiya olduqca universal və eyni zamanda xüsusi nəzəri sistemə malikdir. Digər tərəfdən kulturologiyanın özelliyi ondan ibarətdir ki, o, olduqca tətbiqi elmdir və burada aparılan nəzəri təhlillər konkret real məsələlərin və problemlərin həllində əvəzolunmazdır. Bunun məntiqi nəticəsidir ki, dünya tədqiqatçıları tərəfindən bir çox sosial, siyasi və hətta iqtisadi məsələlərin həllində kulturoloji yanaşmalardan geniş istifadə olunur.

Kulturologiya elminin çevikliyi, metodoloji aparatının zənginliyi, nəzəri sistemin mürəkkəbliyi və təhlil obyektlərinin genişliyi milli mədəniyyətin tədqiqində və təbliğində kulturologiya elminin potensiallarından geniş istifadə etməyə əsas verir. Bu səbəbdən də Azərbaycanda məhz milli kulturologiyanın yaranması və inkişafı xüsusi əhəmiyyət kəsb edən məsələdir.

Azərbaycan xalqının zəngin və çeşidli mədəni irsə malik olması milli kulturologiyanın inkişafına zəmin yaradaraq, onun dünyada tanınması məsələsini xüsusi olaraq qabardır. Odur ki, Azərbaycan hökuməti kulturologiya elminin sürətli inkişafına xüsusi diqqət ayırır. Bu məqsədlə gənc kulturoloqların yetişdirilməsi və kulturologiya sahəsində aparılan tədqiqatların dəstəklənməsi kimi məsələlər prinsipial əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin dəstəyilə «Müasir Azərbaycan mədəniyyəti: problemlər və perspektivlər» adlı elmi məqalələr müsabiqəsi bu istiqamətdə atılmış addımlardan biridir.

Topluda öz əksini tapmış elmi məqalələr mədəniyyətimizin və incəsənətimizin müxtəlif sahələrinin təhlilinə⁶ həsr olunmuşdur. Toplunu nəşr etməkdə məqsəd ictimaiyyətin geniş hissəsinin mədəniyyətimizə və kulturologiya elminə olan diqqəti artırmaqdan ibarətdir.

Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi olaraq ümid edirik ki, «Müasir Azərbaycan mədəniyyəti: problemlər və perspektivlər» mövzusunda həsr olunmuş elmi məqalələr toplusu məhz milli kulturoloji fikrin formalaşmasına töhfə olacaqdır.

Əbülfəs QARAYEV

*Azərbaycan Respublikasının
Mədəniyyət və Turizm Naziri*

Fəlsəfə və Siyasi-Hüquqi Tədqiqatlar
İnstitutunun dissertantı Xanımağa İsmayılova
Heydər Əliyev fenomeni
Azərbaycan mədəniyyətində

Hər bir xalqın mədəniyyəti onun böyüklüyünün, müdrikliyinin, birliyinin təcəssümüdür. Azərbaycan xalqı qədim tarixə və mədəniyyətə malik bir xalq kimi artıq bütün dünyada tanınmışdır.

Mədəniyyət geniş anlamdır və digər sahələrlə yanaşı bura elm, fəlsəfə, musiqi, rəssamlıq, memarlıq, tarixi abidələr və s. daxildir. Tarixin inkişafına öz təsirini göstərən, əhəmiyyətli rol oynayan mədəniyyət onu var edib inkişaf etdirənlərdən bilavasitə asılıdır.

Azərbaycan qədim, zəngin və unikal mədəniyyətə malik bir diyardır. Xalqımız minilliklər ərzində saysız-hesabsız, gözəl, orijinal abidələr yaratmışdır. Bir çox müəlliflərin qeyd etdiyi kimi, Azərbaycan təbii muzeydir. Ulu babalarımızdan bizə miras qalmış bu gözəlliyi, tarix və mədəniyyət abidələrini qorumaq üçün Azərbaycanın təhlükəsizliyi əsas şərtidir.

Azərbaycan mədəniyyətinin yaranması və mənəvi rolunun yüksək dəyərləndirilməsində tarix boyu bir çox şəxsiyyətlərin bəhrəsi olmuşdur. Belələrindən biri də müasirimiz olmuş Heydər Əliyevdir.

Azərbaycan mədəniyyətinin hərtərəfli inkişafında və onun zəngin mənəvi-mədəni irsinin dünya mədəni aləminə çatdırılmasında onun vətəndaşı və prezidenti Heydər Əliyev çox böyük rol oynamışdır və bu fəaliyyət Respublikanın gələcək mənəvi-siyasi həyatı üçün örnək və irsə münasibətdə siyasətin konsepsiyasının yaranması baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Həm dövlətin başçısı, həm də vətənpərvər bir insan kimi H.Əliyevin milli mədəniyyətə, mənəvi irsə göstərdiyi hörmət, verdiyi dəyər onun toxunduğu hər bir sahədə özünü göstərmişdir.

O, hətta siyasətin də böyük mədəniyyətlə, səriştə ilə aparmağın lazım olduğunu tövsiyyə edirdi. Heydər Əliyev çıxışlarının birində deyir: «Dünyada yaşayan azərbaycanlılar öz ana dilini, dinini, milli ənənələrini heç zaman unutmamalıdır. Hər bir azərbaycanlı fəxr etməlidir ki, onun böyük tarixə, qədim, zəngin mədəniyyətə malik olan Azərbaycan kimi vətəni vardır». (1, s.198)

Dediklərinin yalnız sözdə qalmayıb, əməldə də gerçəkləşməsi, Azərbaycanın mənəvi irsini yaşatmaq üçün bir sıra tədbirlər həyata keçirir, əhəmiyyətli qərarlar vermişdir. H.Əliyev mədəni irsi yaşatmaqla bərabər müasir mədəniyyətin inkişafına da xüsusi diqqət yetirib. Onun qayğısı bir çox sahələrdə müsbət nəticəsini vermişdir ki, onlardan bəzilərini nəzərdən keçirək.

Musiqinin beşiyi İtaliya hesab edilsə də, Azərbaycanın musiqisi öz zənginliyinə görə öncül yerlərdə durur. Bu zənginliyi və bununla da Azərbaycan xalqının malik olduğu «xəzinəni» beynəlxalq səviyyədə göstərmək, layiqli yerinin dünya musiqisi sıralarında tutması üçün musiqinin hər bir sahəsini (istər muğam, istərsə də caz və s.) Heydər Əliyev eyni səviyyədə inkişaf etdirilməsinə böyük səy göstərmişdir. Eyni zamanda, H.Əliyev musiqinin inkişafında əhəmiyyətli rol oynayan insanların yaradıcılığına da çox böyük qiymət vermiş, bununla onların əməyini yüksək dəyərləndirmiş və musiqinin inkişafına təkan vermiş olurdu. Bu qayğı özünü Ü. Hacıbəyov, Q. Qarayev, F.Əmirov, A.Zeynallı və s. kimi Azərbaycan musiqiçilərinin, korifeylərinin adlarının əbədləşdirilməsi və onların daim xalqın yaddaşında qalması üçün atılan addımlar göstərir. Musiqimizə, mədəniyyətimizə verdiyi yüksək qiymət və qayğı həmçinin özünü H.Əliyevin mədəniyyət işçilərinə göstərdiyi diqqətdə göstərirdi. Prezidentin səhnələşdirilmiş əsərin premyerasının tamaşasına getməyi, və yaxud da teatrın truppasını qəbul etməyi, onlara yaradıcılıq uğurları arzula- mağı, neçə-neçə bəstəkarın, rəssamın, Respublikada görkəmli muğam ustalarının yaradıcılıq gecələrinin, yubileylərinin keçirilməsi yaradıcılığa bir təkandır. H.Əliyevin yaşlı nəslin yaradıcılığı-

na böyük qayğı göstərməsi, gənc nəslin yaradıcılıq yollarının daha geniş açılmasına imkan yaratmışdır.

Hələ 70-ci illərdə H.Əliyev gəncləri himayə və xüsusi qayğı ilə əhatə edirdi. Məsələn, həmin dövrdə o, Fərhad Bədəlbəylinin istedadını gələcək nəsil üçün, Azərbaycan dövlətinin xaricdəki nüfuzu üçün nə qədər gərəkli olduğunu görüb belə demişdir: «Mən gördüm ki, belə bir istedad meydana çıxıb. Ona kömək etmək, irəli çəkmək, qayğı göstərmək lazımdır və onun yolu geniş açılrsa, o, öz istedadını daha da parlaq göstərə biləcəkdir» (2, s.46). Bu çoxsaylı belə hadisələrdən yalnız biridir.

Xalqın hərtərəfli inkişafının, siyasi, iqtisadi mədəni tərəqqisinin daimi məsələlərindən biri kimi H. Əliyev Azərbaycanın işıqlı gələcəyini, gənc nəslin yaradıcı yetişməsində hərtərəfli qayğı göstərməyə şərait yaratmağa çalışırdı. Neçə-neçə uşaq ansambları, rəqs kollektivlərinin yaradılmasına dövlət tərəfindən təkan, müsabiqələrin yüksək səviyyədə təşkili məhz H.Əliyevin böyük səyi nəticəsində baş tutmuşdur. Eyni zamanda, digərlərinə də istedadların üzə çıxarılmasında himayə etməyi, onlara xüsusi qayğı və kömək göstərməyi tövsiyə etmişdir. Belə kollektivlər, istedadlar xarici ölkələrdə Azərbaycanı uğurla, müvəffəqiyyətlərlə təmsil edərək dövlətimizin adını, bayrağını ucaldırlar.

Öz dövrünün böyük mütəfəkkiri və ziyalı olan H.Əliyev azərbaycançılıq fəlsəfəsinin ideyalarını nəinki Azərbaycan xalqı üçün sərf etmiş hətta bu fəlsəfi fikirləri, düşüncələri bütün dünya azərbaycanlılarına da şamil edərək milli dövlətçiliyimizin ətrafında sıx birləşməyə, həmrəy olmağa zəmin yaratmışdır. 31 dekabr tarixinin «Dünya azərbaycanlılarının həmrəylik günü» kimi qeyd olunması haqqında qərarı da buna real və əvəzolunmaz bir addımdır. Məhz belə bir qərar dünyanın hər yerində yaşayan azərbaycanlıların bir bayraq altında birləşməyə, bütün sahələrdə birbirinə dayaq, həmdərd olmağa bir çağırış olmuşdur. Həqiqətən elə problemlər vardır ki, onların həlli xaricdəki soydaşlarımızın münasibətindən, məsələyə müdaxilələrindən çox asılıdır.

2001-ci il noyabrın 21-də H.Əliyevin təşəbbüsü ilə dünya azərbaycanlılarının I qurultayı baş tutdu və buradakı başlıca məqsəd dünya azərbaycanlıların respublikamızın siyasi və mədəni həyatında sıx birləşmələri, milli birlik ideyasının inkişafında onların rolunun artması, xalqın problemlərinin həllində yaxından iştirak etmək üçün xaricdə Azərbaycan lobbisinin yaranması və genişlənməsi idi. («Kredo» Müstəqil ictimai-siyasi, publisistik qəzet , 7 yanvar 2006-cı il.)

Tarixdən də bizə məlum olduğu kimi Azərbaycan neçə əsrlərdir ki, müəyyən düşmənlər, mənfi qüvvələr tərəfindən zaman-zaman işğallara, parçalanmaya, departasiyalara dəhşətli soyqırımlara məruz qalmışdır. Elə bu parçalanmaların, soyqırımların, yaranması torpaqlarımızın zəbt edilməsi, sərhədlərimizin dönə-dönə məcburi şəkildə dəyişdirilməsi hüquqlarımızın tapdalanması, milli-mənəvi dəyərlərimizin, tarixi abidələrimizin, tədricən məhv edilməsinə gətirib çıxarmaşdır.

Belə hallar bu gün də davam edir. Məlum faktdır ki, münbit torpaqları, səfalı, əhəmiyyətli dağ silsilələri ilə zəngin olan Qarabağ indi düşmən tapdağı altındadır. Zəbt edilmiş bu torpaqlarımızda xalqımızın keçmişini və bu gününü əks etdirən nə qədər toponimlər, abidələr qalmışdır, və bununla da milli mədəniyyətimizə, irsimizə çox böyük ziyan vurulmuşdur. Heydər Əliyev bunu dərk edərək milli mədəniyyətimizi, xalqımızın qiymətli sərvətlərini qoruyub saxlamaq üçün bir çox əhəmiyyətli addımlar atmışdır. Hər bir işgüzar yaxud qeyri-rəsmi səfərləri zamanı H.Əliyev Azərbaycanın Qarabağ və ondan doğan digər problemləri ilə yanaşı, bu problemlərin Azərbaycan mədəniyyətinə vurduğu zərbədən, tarixi abidələrin talan olunmasından, müharibə şəraitinin mədəniyyətin inkişafına göstərdiyi mənfi təsirindən mütləq söz açmış və dəlilsübutlar təqdim etmişdir. O, torpaqlarımızın azad olunmasının, oradakı abidələrin yenidən bərpasının nə qədər vacib olduğunu dəfələrlə çıxışlarında ürək ağrısı ilə vurğulayırdı. «H.Əliyev öz ölkəsinin xilasını təkcə silahda yox, hərbi gücdə deyil, eyni zamanda

torpaqda yaradılmış qədim və bənzərsiz mədəniyyətin xalqa qaytarmaqla, onun milli ruhunun dirçəldilməsində görürdü» (3, s.38).

H.Əliyev vətənini, elini - obasını çox istəyən, hörmət edən bir insan idi. Bu baxımdan onun ən böyük tövsiyyəsi vətəndaşın torpağını qarış-qarış qorumaq, onun üzərindəki hər bir şeyin: bitkinin, hansısa bir tikilinin qorunması olmuşdur. O, çıxışlarının birində deyir: «Vətənini sevən hər bir azərbaycanlı görək bir ağac əksin». Azərbaycan torpağı lap qədimdən də onu sevən, ona can yandıran insanlar yetişdirmişdir. Təkcə Bakı şəhərində o qədər gözəl, milli-memarlıq üslubunda tikilən binalar, (abidələr-İ.X.) qalmışdır. Məsələn, Murtuza Muxtarovun tikdirdiyi «Səadət sarayı», Musa Nağıyevin tikdirdiyi neçə-neçə binalar bu gün də şəhərimizə yaraşlıq verir. Məhz, H.Əliyev belə nəcib insanların əməllərindən bəhrələnərək öz istedadını istiqamətləndirmişdir. Və canında qanında yoğrulmuş bu milli hiss onu indiki və gələcək nəsil üçün örnək edir. O hər axtarışında dönüb keçmişə baxıb, oradan yararlanmışdır. Bu günümüzü də bu səmtdə inkişaf eildirilməsinə kökləmişdir.

Bundan başqa xalqımızın görkəmli şair və mütəfəkkirlərinin, sənət adamlarının, elm sahəsində böyük, böyük nailiyyətlər əldə etmiş alimlərimizin əməyinə dəyərli qiymət vermişdir. Məsələn, küçələrin, yaşadıkları binaların üzərinə xatirə lövhələri vurulmaqla onların adlarının əbədləşdirilməsi məhz H. Əliyevin söyləri nəticəsində baş tutmuşdur. Bundan başqa yubileylərin keçirilməsi, həm də Aərbaycandan kənar da keçirilməsi, bir məqsəd kimi həmişə H.Əliyevin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri olmuşdur. Dünya poeziyasının dahisi, böyük filosof Məhəmməd Füzulinin 500 illiyinə, «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanının 1300 illiyinə həsr edilmiş dünyamiqyaslı yubileylərin və s. tədbirlərin keçirilməsi dediklərimizə real misaldır. Bütün türkdilli dövlətlərin görkəmli nümayəndələri elm, incəsənət xadimləri bu möhtəşəm tədbirlərin qonağı olmuşdur. Azərbaycanın keçmişini, dünənini, bu gününü və sabahını xalqa üzərində özünəməxsus şəkildə əks etdirən Lətif Kərimovun, rənglərin dili ilə təbiəti insanlara dərk etdirən, sevdiren

Səttar Bəhlulzadənin əməyini dərindən H.Əliyev qiymətləndirmişdir. S. Bəhlulzadənin anadan olmasının 85 illiyi ilə əlaqədar ölkəmizin muzeylərində, mədəniyyət ocaqlarında rəssamın əsərlərindən ibarət sərgilərin açılması və nümayişi bir başa H.Əliyevin təşəbbüsü ilə olmuşdur. Həmin sərgiləri həm də xarici ölkələrdə də nümayiş etdirmək, əsasən də Qərb ölkələrində Şərqi, daha doğrusu Azərbaycanın milli-mənəvi dəyərlərini dünyaya tanımaq, xaricdə yaşayan azərbaycanlı diasporaların bu ideyalarla daha yaxınlığın təzahürü kimi görürdü. 1982-ci ilin iyulunda muzey işçilərinin Respublika müşavirəsində H.Əliyev belə demişdir: «Muzeylər mühüm mədəniyyət ocaqlarına, zəhmətkeşlərin, xüsusilə də cavan nəslin ideya-siyasi və mənəvi tərbiyəsinin mərkəzlərinə çevrilir. Muzeylər söz yox ki, hər bir vətəndaşın öz diyarının, rayonunun, kəndinin tarixinə bələd olması üçün də vacibdir. (4, s.37). H.Əliyevin görkəmli yazıçıları, tarixçiləri, şair və mütəfəkkirləri ilə dünyada xüsusi yeri olan Azərbaycanın bu sahədəki çəkdiyi böyük zəhmətlərdən danışmamaq olmaz. Belə ki, səhnəmizin «Vaqif»ini yaratmış S.Vurğunun adına ev muzeyinin, «S.Vurğun adına bağ»ın açılması, şəhərimizi bəzəyən böyük və yaraşlıq musiqimizin dahi korifeyi olan Ü.Hacıbəyovun, C.Cabbarlının, Bülbülün ev muzeylər açılması, onların adlarına ali və Orta ixtisas musiqi məktəblərinin verilməsi və s. məhz H.Əliyevin təşəbbüsü ilə həyata keçirilmişdir. Şəxsiyyətin böyüklüyünü, əzəmətini, onun həyat fəaliyyətinin çox sahəli olması sübut edir. H.Əliyev deyir: «Ümumi çətinlik nə qədər çox olsa da biz elmə, təhsilə daim qayğı göstərməliyik» (5, s.185). Bu məqsədlə o, Azərbaycanın işıqlı gələcəyi naminə, dünya miqyasında tanınması və layiqli yerini tutması yolunda böyük səylər, gələcək nəsillər üçün doğru yol və istiqamətlər göstərmişdir.

*О.Н. Астафьева,
доктор философских наук, профессор,
заместитель заведующего кафедрой теории и
практики культуры по научной работе
Российской академии государственной службы
при Президенте РФ (Россия, Москва)*

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОБОСНОВАНИЯ КУЛЬТУРОЛОГИИ В СИСТЕМЕ СОВРЕМЕННОГО НАУЧНОГО ЗНАНИЯ: ОБ ИНТЕГРАТИВНОСТИ И МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОСТИ

В структуре современного знания культурология стоит в одном ряду с теми социальными и гуманитарными науками, развитие которых направлено на преодоление собственных дисциплинарных границ, поиск «совместимости» методологий. Какие же новые возможности открываются перед исследователями культуры – многогранного, сверхсложного феномена? Какие «рифмы» предстоит преодолеть культурологам, включающим в свой инструментарий методы, утвердившиеся в философии, социологии, искусствоведении? Способствуют ли интеграционные процессы в науках о культуре формированию культурологии как широкого научного направления, в центре внимания которого является культура как целостность?

Если рассматривать эти вопросы с позиций научного познания, то многообразие концептуальных подходов, возникающих в социально-гуманитарном пространстве (сфере внимания культурологии), собирается в сложный междисциплинарный комплекс. Преодолевая естественную ограниченность любой методологии или конкретного метода исследования культуры, междисциплинарные связи образуют не только базовую познавательную парадигму культурологии, но и способствуют развитию всех наук, включенных в процесс взаимодействия. Путем

интегративного «стягивания» удерживаются контуры когнитивного пространства, открытого для взаимопроникновения и трансформации рациональных алгоритмов, идущих от культурной и социальной антропологии (и других ее структурных составляющих), ментальных стандартов, сложившихся в философии и истории культуры, лингвистике и искусствознании и т.д. Принцип междисциплинарности выступает своеобразным мостиком, делающим эти связи реальными, тем самым исключая противопоставление научных подходов и выводя культурологию на уровень трансдисциплинарных стратегий. В свою очередь, опора на подобные методологические основания приводит к смысловым интерпретациям культуры, от которых зависит результат культурологических исследований в целом. Трансдисциплинарность, как прохождение «сквозь» традиционные дисциплинарные границы и когнитивные уровни, основана на признании обоснованности и ценности не только общенаучной логики и рациональных методов в исследовании, но и интуитивных суждений. Обращение к принципам «новой рациональности» позволяет культурологам формировать целостное представление о сложных процессах и явлениях, происходящих в культуре, позволяя делать выводы, что «культурология, как она складывается сегодня, все более и более обретает вид метанауки, пытающейся осмыслить мир культуры как единое целое, проясняющей смысл человеческого бытия и историческое предназначение человека»¹. При этом место культурологии в системе научного знания уже не определяется исключительно процессом саморазвития науки, ибо связано с актуализацией новых, практически значимых, задач. Их успешное решение возможно в когнитивных пространствах культурологических – междисциплинарных и трансдисциплинарных – исследований.

Обратим внимание, что социокультурные проблемы (информационный и демографический взрывы, экологический

кризис, невиданные ранее социальные потрясения, интенсивная трансформация общественных институтов, социокультурной сферы, в целом, культурантропологические процессы) получают неоднозначную интерпретацию в работах современных исследователей. Разумеется, на осмысление и оценку конкретного явления или события влияет избранная ученым определенная концептуализация исходных категорий анализа, тип и методы познания, закрепленные в той или иной научной дисциплине, с позиций которой осуществляется исследование. И именно в силу этой конкретности любое исследование культуры всегда частично, нуждается в многомерном видении объекта, философско-культурологическом осмыслении его субъектом как целостного. Повторим, сложность познания такого объекта, как культура, проведение опережающей социокультурной диагностики процессов, в ней происходящих, предопределяет выход за границы монодисциплинарного подхода, использование понятийного аппарата и методологического инструментария междисциплинарных исследовательских программ, а значит – нацеленности исследователя на коммуникативную стратегию.

В настоящее время в культурологии ясно прослеживаются два базовых уровня – теоретический и предметный, что характеризует культурологию, как научное знание. Если говорить о теоретической культурологии, то ученые, работающие в этой области, изучают системные связи между различными сферами действительности в ее отношении к человеку. Этот уровень культурологии задается универсальными общесистемными связями². И в этом смысле теоретическая культурология, подчеркивается другими исследователями, выступает «не в качестве экстенсивно распространяющегося познания культуры как внешнего объекта, но как изыскание форм исследовательской работы, отвечающих актуальным вызовам современности»³. Также отмечается важность поиска форм культуры, позволяю-

щих «выстроить и защитить внутреннее пространство людей, которые непрерывно подвергаются агрессивному давлению современного образа жизни»⁴.

Заявляемая широта предметной сферы, постановка и решение множества актуальных проблем в культурологии определяют сопряжение ее фундаментального и практического уровня, обосновывая закономерность появления различных направлений культурологии – социально-научного, гуманитарного и прикладного направления. В большей или меньшей степени они основываются на междисциплинарных стратегиях, что выражается в обращении к синтетическому, системному и/или системно-синергетическому подходу, тем самым включая культурологию в структуру современного постнеклассического научного знания. Поэтому культурологам приходится решать сложные методологические проблемы, связанные не только с интеграцией методов социальных и гуманитарных наук, но и с перенесением сложившихся в ходе развития точных наук методов на социально-гуманитарную сферу. Преодолению механического копирования подходов способствует философская рефлексия. Именно удерживаемый философский уровень в работах культурологов позволяет им выявить особенности применения принципов, работающих не только в социально-гуманитарной сфере, но даже и в естественнонаучной, считает М.С. Каган.

Эта соответствует вектору эволюции современного научного знания, о чем свидетельствует разнонаправленность процессов взаимодействия, закономерность обратных влияний. Исследователи обращают внимание, что, к примеру, такой «традиционно-гуманитарный способ видения предмета исследования, как понимание, проник в естествознание, характеризуя его гуманитаризацию <...> Понимание является способом содержательной трактовки научных абстракций, ибо теоретические конструкты в развитом знании абстрактны, оторваны от мира и существуют в системе математических и теоретических аргументаций, и поэто-

му придание им смысла и есть гуманитарная забота о сохранении человеческого мира даже в естествознании»⁶.

В свою очередь, сложная система междисциплинарных взаимодействий, интегративность культурологии связана с познанием социокультурных объектов, гораздо более сложных, в сравнении с природными и техническими объектами. Вообще, считает Э.А. Орлова, восстановить культуру как целое, сегодня невозможно без культурологических построений, включающих представления о закономерном характере культурных феноменов и наблюдение устойчивых характеристик культуры. Однако, по ее мнению, проблемное поле культурологии определяется границами применимости ее суждений, которые, по сравнению с философскими, опираются на наименее отрефлексированные метафизические допущения⁷. И это достаточно верное замечание относительно культурологии как становящегося знания. Но относится ли оно к «недостаткам» культурологии?

Общеизвестно, что предметное знание, с одной стороны, само несет на себе методологическую нагрузку и в значительной мере определяет направление исследовательского поиска. С другой стороны, представления об ограниченности дисциплинарных подходов к анализу культурных феноменов и современных социокультурных процессов также не лишены оснований, ибо для их познания невозможно найти соответствующий – единственно верный – метод из инструментария, сложившегося и устоявшегося в конкретной науке. В значительной степени этим объясняется многообразие и несовпадение теоретических объяснений, имеющих место в науках о культуре, а также необходимость диалога внутри самой культурологии, между интегрируемыми ей знаниемыми ресурсами. Из сказанного не следует вывод о некой «ущербности» дисциплинарного подхода. Потенциал автономности по отношению к общему потенциалу взаимодействующих дисциплин – это показатель стабильности и/или изменчивости объекта. Для решения конкрет-

ных исследовательских задач допустимо ограничение рамками традиционных мыслительных конструкций, соответствующих конкретно выбранной программе. Однако динамика социокультурных процессов увеличивает это отношение.

Многими исследователями признается, что обращение к таким объектам, как человек, культура, общество, природа, предполагает в рамках отдельных дисциплин решение только определенной части задачи. Возможность постижения объекта во всей полноте и целостности у исследователя при таком решении практически отсутствует, приводит к «выпячиванию» отдельных сторон культуры, вне учета ее включенности в сложные системные взаимосвязи. Признание культуры не частным явлением, а ценностно-нормативной системой, регулирующей и определяющей всякую социальную практику, синтезирующей все виды деятельности человека, формирует специфический предмет научного знания о культуре. Тем самым предопределяется как его сложность и многосоставность, так и создаются основания для выделения интегративного по своему характеру культурологического знания, – считают Е.Я. Александрова и И.М. Быховская⁸. Подобная позиция разделяется и другими исследователями, полагающими, что «богатство проблемного и научного спектров культурологии свидетельствует не только о разнообразии научных форм, в которые может облекаться культурологическая мысль, но и о взаимодополнительности ее различных аспектов, складывающихся в своей совокупности в единую комплексную дисциплину – знание о культуре как многогранном и многомерном явлении».

Обобщенное проблемное поле междисциплинарных исследований культуры позволяет рассматривать строение и функционирование культуры в связи с социальными структурами и институтами применительно к конкретно-историческим ситуациям. Формирующееся именно как особое междисциплинарное направление, в рамках которого проблемы обуславливают

обращение к определенной методологии и аналитическому аппарату (социологии культуры, культурной и социальной антропологии, философии, психологии, истории культуры), культурология «собирает» культурную реальность, «разбросанную» по проблемным областям социально-гуманитарного знания, онтологизируя культуру как целостность. В частности, сложнейшие проблемы, связанные с выявлением социокультурных закономерностей и динамики социокультурных изменений, с анализом современного мира культуры затрудняют соблюдение методологичности исследования, а в иных случаях – делают его невозможным. Заметим, однако, предполагают наличие определенных теоретических оснований концептуализации, которые исходят от смысловой трактовки понятия «культуры». И это не простое требование, ибо определение культуры – это, «по сути дела, не определение слова, а определение той реальности, которая обретает специфику человеческого бытия. Разные определения культуры формулировки разных представлений об этой реальности»¹, – отмечает А.С. Кармин.

В понимании культурологии как широкого научного направления, задающего разного рода исследованиям о культуре особый культурологический взгляд¹, также очевидны выходы к трансдисциплинарности. Соответственно, открытость для взаимодействия не является показателем «смешения методов и решений», выводящих культурологию в маргинальные пространства «между» науками в структуре современного знания, но способствует формированию сложного когнитивно-коммуникативного пространства культурологии. Приближает ли это культурологов к познанию культуры как целостности?

В определенной степени, конечно. Во-первых, интегративность и междисциплинарность (в ряде случаев и трансдисциплинарность) предполагают отказ от принципа «чистоты метода», что противоречит установившемуся делению познавательных методологий исключительно на философские, гуманитар-

ные и научные, определяющие разные исследовательские позиции. Разумеется, в чистом виде, познание культурных феноменов возможно в сложившейся типологии, где каждый из познавательных типов имеет исходные метафизические, онтологические и методологические основания: философского познания (допущения носят характер «интуитивной достоверности», суждения представлены в качестве «закономерностей»); гуманитарных построений (допущения могут быть «эмпирически очевидными», но обеспечивающими систематизацию описания событий и объектов), научное познание (соотношение с реальностью обязательно, «проверяемое прогнозирование»)1. Если строго придерживаться этой схемы и не учитывать принципов новой научной рациональности, о которых мы говорили выше, то тогда положение культурологии в системе научного знания сохраняет свою неоднозначность. Можно ли согласиться с подобными утверждениями? Насколько они непротиворечивы? Ведь если вплетение научного обобщения в область философских суждений рассматривать как неверное методологическое решение (тем самым исключая основания для интеграции), но как такой подход может сочетаться с признанием ограниченности любого из существующих типов познания, не являющегося источником абсолютного знания, ибо каждый из них отличается условностью, относительностью и ограниченностью?

На наш взгляд, современному этапу развития наук о культуре соответствует методологическая позиция, отражающая тяготение современного социального и гуманитарного знания к интегративности и междисциплинарности. В качестве убедительных примеров выступают современная философия, не избежавшая включения научных элементов структурной лингвистики, семиотики, психоанализа в процесс познания культурных феноменов. Особо следует сказать об отечественной филологической традиции, в недрах которой уже давно вызревали культурологические обобщения, присутствовал широкий взгляд на

динамику культуры через призму литературной подачи реального бытия культуры и бытия человека в культуре.

В сближении гуманитарного и социологического знания ими видятся перспективы приближения обществознания к жизни и его гуманитаризация, одновременно они связываются с применением культур-центристской и натуралистических стратегий. Отметим, появление культур-центристской программы имело принципиальное значение, так как поколебало принцип классической научности и способствовало ее переходу в неклассическую стадию. В науках об обществе, подчеркивает В. Г. Федотова, задача постижения гуманитарной адекватности чрезвычайно важна¹. Наряду с обращением к синтетической методологии¹, междисциплинарные связи позволяют преодолевать жесткие границы и ограничения познавательных стратегий.

Отсюда и недопустимость монополии одной, даже очень обоснованной, авторитетной теоретической платформы, но и право любой культурно-исторической позиции на свою точку зрения¹: следование линии на замкнутость методологического пространства, сложившейся в конкретной науке, или ориентация на открытость, необходимые для решения сложных познавательных задач.

По-нашему мнению, принцип открытости более соответствует современному пониманию целей научно-теоретического знания и его возможностям в познании социокультурных процессов. В тех концепциях культуры, где культурология рассматривается как наука о смыслах (так как законы смыслообразования и оформления, закрепления и трансляции смыслов есть первичное основание бесчисленных феноменов – предметных и идеальных, образующих культурный универсум), логическая конструкция выстраивается на признании того, что культура как феномен «обречена на системность», если, конечно, культурология не желает замыкаться в сфере частных межпредметных наблюдений.

Таким образом, речь идет о создании коммуникативного пространства между группами общенаучных (формирующихся вокруг эмпирико-индуктивного метода – метода проб и ошибок, элиминаций) и общефилософских гуманитарных методологий (формирующихся вокруг аксиоматическо-дедуктивного – метода мыслительного конструирования). Плодотворность взаимодействия очевидна, так как примиряет философское осмысление и социально-культурологическое объяснение культуры как феномена в рамках одного исследования. Междисциплинарность выступает базовым принципом, позволяющим изучать не только отдельные явления культуры, но и постичь культуру как «сложную полицелостность», как специфическую функцию и модальность человеческого бытия, вобрав смысл множества разнообразных интерпретаций ее сущности.

Междисциплинарный характер современных научных исследований о культуре позволяет считать, что междисциплинарность не тождественна комплексности, ибо это не суммирование разных подходов. Междисциплинарность – принцип коммуницирования исследователей на дисциплинарных границах, пытающихся решить проблему, модифицируя, транслируя и погружая ее в познавательное пространство взаимодействующих дисциплин. Как правило, сложнейшую проблему, которая не познаваема как совокупность частных задач. Именно поэтому размышления о трансдисциплинарности культурологии как науки о целостности культуры представляются нам обоснованными, хотя и требующими дальнейшего развертывания.

Коммуникативная стратегия, получающая широкое распространение в современном социальном и гуманитарном знании, направлена на поиск эффективных методологических решений и способствует разработке интегративных подходов, формированию пространства междисциплинарного взаимодействия. Сколь несомненны позитивные эффекты этого процесса, столь же очевидно и обострение противоречий, свя-

занных с проблемами «пересечения дисциплинарных полей», «переноса и заимствований», «нарушения границ и трансграничности», «формирования метаязыка» и т.д.

Несмотря на это, тенденция к преодолению «непримиримых» позиций в когнитивном пространстве культурологических исследований проявляется все отчетливее, рассматривается как поиск альтернативных концептуализаций в теоретическом знании о культуре. Одновременно культурологическое знание, на наш взгляд, оказывается более инновационным в ряду социально-гуманитарных дисциплин, отстаивающих «неприкосновенность» своих дисциплинарных границ, но одновременно и более уязвимым в силу обращения к феномену культуры, междисциплинарная сущность которого обуславливается его сложностью и многогранностью.

В сложившихся направлениях культурологического знания – гуманитарно-культуроведческом, социально-культурологическом и прикладном культурологическом – междисциплинарность не мешает сохранению исходной исследовательской позиции, так как концентрируется вокруг определенной познавательной доминанты. Если в гуманитарной культурологии в основном используются описательно-интерпретативные методы исследования культуры, то в социально культурологии преобладают рационально-объяснительные методы познания феноменов культуры и процессов их становления. Огромный массив эмпирического и фактологического материала, реальные процессы общественной жизни – проблемы управления в сфере культуры и регуляция социокультурных процессов на федеральном и региональном уровнях, социокультурное прогнозирование и проектирование, культуроохранная деятельность, а также вопросы культурной политики и функционирования культурных институтов, культурологизации образования, социализации и инкультурации личности, музейное дело и т.д. рассматриваются в рамках прикладного направления

культурологии. Будучи научным методом познания, культурологический анализ этих процессов исключает описательность и неинформативность, опираясь на смысловую характеристику культурных явлений и событий путем типологизации, сопоставлений и выявления общих закономерностей.

На протяжении двух последних десятилетий позиционирование культурологии как интегративного и междисциплинарного направления вызывало дискуссии о правомерности постановки вопроса относительно научной строгости культурологического знания, достоверности и проверяемости результатов исследований, об «исследовательской субъективности» в рамках культурологических текстов, об отсутствии собственного категориального аппарата и методологического инструментария и др.

Ставя вопрос в одной из культурологических дискуссий о том, являются ли строгость и точность синонимами науки, М.С. Каган отвечал на него другим вопросом: «А не согласитесь ли вы, что различие между ними состоит в том, что строгость – это понятие логики, а точность – понятие гносеологии? То есть точность определяется соответствием познаваемому предмету, а строгость – характером мышления».

Достоверность результатов культурологического исследования – одна сложных проблем научного познания. Подчеркнем, прежде всего для гуманитарного типа культурологического исследования. Дело в том, что в этом случае междисциплинарность выступает не как отклонение от нормы или переходное состояние на пути к новому типу дисциплинарности. Согласно утверждениям И.Т. Касавина, «междисциплинарное (не предполагающее при этом жестких границ, каждой вовлеченной дисциплины) взаимодействие есть естественное состояние науки, предельным случаем которого являются относительно строгие дисциплинарные структуры, границы которых задаются не столько системами знания, сколько институциональными формами», что «порождает ряд методологических подходов и

программ на стыке формирующихся дисциплин», не лишенных внутренней дискуссионности.

Поэтому, на наш взгляд, критика культурологов за их стремление к согласованию разных исследовательских практик связана с отождествлением междисциплинарных стратегий как синтетических стратегий в научном познании. На этапе становления культурологии как науки, действительно, имело место слабое различие направленности познавательного процесса в рамках культурологических исследований – их направленности либо на «синтез», либо на «интегративность». Более того, имели место не только смысловые расхождения в категориальном аппарате, но и языковые игры, позволяющие отождествлять «культурологический синтез» и «культурный синтез», получающий позитивное наполнение при условии сохранения конкуренции «когнитивных и дискурсивных практик» при их общей направленности на интеграцию итогов коммуникации.

Нужна ли подобная интеграция современной культурологии? Нами не исключается возможность положительного ответа на этот вопрос уже в ближайшее время, когда окончательно сложится дисциплинарный тезаурус, который в случае с культурологией формируется в процессе коммуникации с другими дисциплинами. Многообразие языков культуры выступает терминологическим ресурсом культурологии, требующем, однако, в рамках научного знания категориальной и терминологической точности. Тем более, что на границах дисциплин культурологическая терминология, взаимодействуя с языками других дисциплин, обнаруживает смысловую избыточность. Свободные от «догм» универсализации, культурологические дискурсы не упрощают и не усложняют познавательную ситуацию (это один из стереотипов, достаточно часто используемых оппонентами), они в большей степени индивидуализируют ее.

Конечно, в ряде случаев трудно согласиться и тем более признать правомерность этой новой ситуации, когда метафоры,

метонимии, синекдохи, ирония и другие тропы, наглядно-чувственные приемы аргументации доминируют в рациональности гуманитарного типа. Когда «в конкретной культурологической дисциплине приоритетом пользуются субъективные восприятия, знания, оценки, зачастую лишенные экспериментальных свидетельств и строгого теоретического доказательства». При этом еще и не считаться с тем, что «принимаемые людьми культурологические решения и их реализация зависят не столько от жизненных обстоятельств, сколько от представлений или мнений о них, сформировавшихся или сложившихся у людей».

Разумеется, исследователи культуры понимают, что они в очередной раз оказались лицом к лицу перед трудно разрешимой дилеммой и им необходимо вновь искать ответ на вопрос: не разрушит ли процесс культурологического познания обращение к принципам научной аргументации и поиски строгих доказательств, то есть не лишится ли этот процесс характерной для него объективности, переданной через его субъективную специфичность?

Думается уместным в этой связи будет обращение к идеям П. Риккерта о различении наук о природе и наук о культуре по применяемым методам – генерализирующим и индивидуализирующим. Ведь именно благодаря этому ему удалось прийти к выводу о возможности сохранить научность в изучении истории, не игнорируя при этом ее ценностной природы и с учетом фундаментальных проблем значения. Концепция интерпретации, развиваемая М.Вебером, также предполагает включение ценностных аспектов в познание культуры. Надо полагать, что истоки междисциплинарности и интегративности вызревали через включение культуры в ткань исторического процесса, когда через культуру, обеспечивающую глубокое погружение в мир психологии людей и народов, стало возможным показать действие механизмов истории, раскрыть сокровенные тайны

человеческого бытия, приоткрыть завесу над совокупным творчеством человеческого рода.

Существует и еще один аргумент в пользу интеративности культурологического знания. Речь идет о возможности культурологии обращаться к анализу повседневности, вскрывая пласты человеческого опыта, телесность и образы, не поддающиеся строго научному описанию. Общеизвестно, что повседневность поддерживается специфичностью знаковых систем и кодов, наглядность которых обеспечивает понимание, тем самым подтверждая полезность опыта, постижение смысла которого предполагает, как внимание к деталям, так и широту культурологических обобщений.

В настоящее время можно выделить основные стратегии культурологических исследований, имеющие в интегративной структуре культурологии свою «предметную» доминанту: а) теория культуры, или теоретическое моделирование явлений и процессов, основанное на обобщении и типизации результатов предыдущих научно-теоретических изысканий в области культуры, конкретных эмпирических данных, результатов наблюдений и экспериментов, социологических опросов и т.д.; б) философско-культурологическая рефлексия на недостаточно исследованные или новые явления и процессы в разных сферах культуры (экономической, политической и т.д.), по поводу отдельных событий или данных в широкой исторической панораме социокультурных процессах; прикладные исследования, направленные на решение конкретных задач социокультурной практики и культурной политики; культурологический дискурс как особый способ постановки и обсуждения социокультурных проблем; «cultural studies» как особый тип анализа и описания культурологических (в трактовке междисциплинарности) проблем, связанных с динамикой процессов, происходящих в разных областях культуры и на разных ее уровнях.

Таким образом, широта культурологических стратегий, подходов и решений позволяет исследователям обращаться как к общим и частным вопросам, так и к познанию феномена культуры в ее целостности. Решение этой центральной задачи в культурологии связывается с преодолением фундаментальных методологических и онтологических проблем. Признание бытия культуры как постоянно обновляющейся, креативной, становящейся, созидательной сущности показывает, что познание культуры в рамках позитивистских методологий, основанных только на принципах рациональности, не раскрывает культуру в множественности ее единства. Интегративность и междисциплинарность как концептуальные основания культурологического знания приближают исследователей к раскрытию полицелостности этого феномена.

*Фуад Мамедов,
доктор исторических наук, профессор
Академии Государственного Управления
при Президенте Азербайджанской Республики,
президент Ассоциации культуры
Азербайджана «Симург»*

КУЛЬТУРОЛОГИЯ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ: ИСТОРИЯ, ПРОБЛЕМЫ И РЕШЕНИЯ

Впервые за годы независимости Азербайджана Министерство культуры (новое министерство - культуры и туризма) обратило свой взор на столь необходимую для социально-культурного развития общества и государства науку, как культурология. Этого знаменательного события в научной и культурной жизни нашей страны, АКА «Симург» ждала много лет, и поэтому сегодня воспринимает его как свидетельство выбора правильного, научно обоснованного пути, ведущего к эффективной человеческой жизнедеятельности. В результате этой правильной политики, мы сегодня получили надежду на создание в республике необходимых условий для всестороннего развития культурологии, как научной основы для успешной подготовки личностей и лидеров, повышения эффективности государственного строительства и управления, роста качества жизни людей, устойчивого, конкурентоспособного и безопасного развития Азербайджана в условиях новых вызовов исторического времени. Позвольте, от имени культурологов республики и от себя лично, выразить Министерству культуры и туризма, министру, господину Абульфазу Гараеву, благодарность за эту важную инициативу, за понимание, внимание и заботу о развитии отечественной культурологии.

Сегодня в Азербайджане развиваются различные области духовной и материальной культуры - наука, образование, искусство, экономика, строительство, право, управление, информа-

ция, печать, медицина, экология, физическая культура, спорт, туризм, международные отношения и другие сферы созидательной человеческой жизнедеятельности. Проводятся реформы в образовании, в правовой и социальной системах, в управлении, в экономике, здравоохранении и других областях и направлениях культуры. Осуществляется постепенный переход к новым технологиям в музейном, библиотечном, архивном и реставрационном деле. Ведется сотрудничество с Комитетом по культуре Совета Европы и ЮНЕСКО. По инициативе Министерства культуры Азербайджана организована и функционирует Международная культурная организация ТЮРКСОЙ. Важное место в современной культурной политике государства занимает деятельность, связанная с сохранением и популяризацией культурного наследия азербайджанского народа. Активные мероприятия осуществляются по развитию физической культуры, спорта и туризма, созданию олимпийских комплексов в Баку и регионах Азербайджана, строительству новых молодежных культурных центров, реставрации и охране памятников культуры.

Значительная работа проводится по созданию законодательной базы правового регулирования развития культуры и ее демократизации, разработке законов, обеспечивающих развитие правовой, информационной, управленческой культуры в стране, способствующих демократизации национальной культуры, поддержке культурного многообразия, поощрению творческой деятельности и участия в культурной жизни. В стране быстро растет «культурная индустрия», расширяются возможности для свободного развития малочисленных народов. Большое значение для развития культуры управления, а также политической и экономической культуры в Азербайджане имело создание в 1999 году Академии Государственного Управления при президенте Азербайджанской Республики. Развитию научного потенциала способствуют периодические выборы в Национальную Академию наук Азербайджана.

В развитие духовной культуры страны известный вклад вносят Министерство культуры и туризма, Академия наук Азербайджана, Министерство образования, Министерство молодежи и спорта, Министерство связи и информационных технологий, Министерство иностранных дел и другие министерства, ведомства, многочисленная армия работников культуры, ученые и специалисты республики.

Наряду с государственными органами и учреждениями, значительный вклад в развитие национальной культуры и пропаганду ее достижений за рубежом вносят Фонд Гейдара Алиева и Фонд друзей культуры Азербайджана. Определенная заслуга в социально-культурном развитии страны принадлежит Фонду культуры Азербайджана, Ассоциации культуры Азербайджана «Симург» и другим неправительственным организациям республики.

Ответственную роль в организации и управлении развитием национальной культуры играет новое Министерство культуры и туризма, выполняющее также важную идеологическую функцию в стратегическом развитии азербайджанского общества и государства. Министерством ведется целенаправленная работа по развитию искусства, сохранению культурного наследия и культурного многообразия, демократизации и модернизации социальной культуры Азербайджана, мониторингу развития культуры и подготовке национальных отчетов по развитию культуры и культурной политики в рамках сотрудничества с Советом Европы. Показателем серьезной инновационной деятельности является открытие в составе министерства нового отдела – науки и образования, создание специального научно-методического культуроведческого центра, что создает благоприятные предпосылки для научного обеспечения деятельности в области управления развитием культуры и культурной политики в Азербайджане.

Я хочу особенно отметить плодотворную деятельность министра культуры и туризма А.М. Гараева, направленную на раз-

витие национальной культуры. Прогрессивную общественность Азербайджана, многочисленных членов АКА «Симург» и меня лично, как основателя культурологии в республике, радует и обнадеживает активная позиция министра по развитию духовной культуры, знаменующая качественно новый этап в деятельности министерства. Если работа Министерства культуры в предшествующий период строилась на узком, «советском» понимании культуры, предполагающем развитие части духовной культуры как целостной системы, главным образом, искусства и культурного наследия, то сегодня Министерством культуры и туризма впервые взят курс на осуществление новой стратегии управления культурой, основанной на достижениях культурологической науки. В сравнительно короткий период разработана концепция национально-культурного развития Азербайджана, программа развития туризма в республике, организован и открыт Институт туризма, проведена серьезная аналитическая работа, ставшая основой ряда государственных решений, нацеленных на социально-культурный прогресс в Азербайджане.

Развитие культуры в Азербайджане происходит в непростых исторических условиях, диалектически обусловленных не только достижениями, но и кризисными явлениями в культуре, имеющими место в мировом культурном пространстве - на индивидуальном, местном, национальном, региональном и глобальном уровнях. В условиях третьего тысячелетия мировая цивилизация все больше испытывает на себе новые вызовы времени, связанные с постепенным ростом дефицита природных ресурсов, увеличением народонаселения, усложнением проблем питания и здоровья, экологических и международных проблем, расширением миграционных процессов. В ряде стран мира налицо диалектические противоречия между возрастанием потребностей в научно обоснованных технологиях эффективной жизнедеятельности, производства и управления, с одной стороны, и падением престижа интеллектуальной культуры и эрози-

ей нравственных ценностей, обусловленных стремительным ростом массовой культуры и необузданного эгоизма, с другой.

Незаменимую роль в правильном понимании вызовов времени и эффективном решении сложных проблем человеческого, социального, государственного и международного развития играет культурология. Культурологическое мышление подсказывает нам жизненно важный вопрос: «что сегодня нужно делать в Азербайджане для того, чтобы обеспечивать устойчивое и безопасное развитие страны, быть жизнеспособными и конкурентоспособными в мировом цивилизованном пространстве?». Ответ: прежде всего, осознать значимость исторической миссии и общественной ценности духовной культуры, как универсальной основы и главной движущей силы эффективной жизнедеятельности общества и государства. Это даст возможность трезво взглянуть на панораму развития мировой цивилизации, основанной на культурном развитии и понять, что для достижения конкурентоспособности на мировой арене в обозримой перспективе, Азербайджану необходимо, как можно скорее, добиться темпов развития, опережающих темпы развития передовых стран мира хотя бы на долю процента. При этом, основным условием должно быть недопущение отставания от этих стран по уровню качества деятельности и развития в целом. Научное решение этой сложной, стратегической национальной задачи, требующей профессионального системного анализа, может дать только культурология.

Рождению культурологии как универсальной гуманитарно-социальной науки предшествовало длительное развитие истории, этнологии, социологии, философии, психологии и других наук. Следует отметить, что термин «культурология» для обозначения науки, исследующей культуру, еще в 1909 году впервые применил Лауреат Нобелевской премии, известный немецкий ученый-физхимик Вильгельм Оствальд. В 1915 г. ученый определил место культурологии в системе наук 20 века. В.

Оствальд рассматривал жизнедеятельность как форму трансформированной природной энергии. Выдвинув идею энергетизма, он связал с ней основную сущность философии природы и культуры, и обратил внимание на необходимость правильного использования энергии, не растрачивая ее понапрасну.

Однако культурология получила путевку в жизнь благодаря исследованиям американского антрополога-неоэволюциониста - Лесли Алвина Уайта. Отвечая на вызов времени, сделанный культурной антропологией, Уайт обосновал необходимость создания новой науки, задачей которой должно стать не только изучение прошлого, но и исследование актуальных проблем современного развития человечества, выработка общетеоретической и методологической базы системных исследований культуры. Вышедшая в 1949 году книга Уайта «Наука о культуре» ознаменовала собой качественно новый, революционный уровень в развитии представлений о культуре и ее неограниченных преобразовательных возможностях. Она явилась серьезным вкладом в развитие общественных наук, в становление новой традиции гуманитарного знания. Используя достижения антропологии, психологии, социологии, истории и экономики, творчески развивая традиции своего учителя – Ф.Боаса, Уайт создал новую для XX века науку – культурологию, ознаменовавшую качественно новый уровень в развитии общественных наук.

В России культурология стала развиваться со второй половины 60-х годов, а в Азербайджане - с начала 90-х годов прошлого века. Проблемами культурологии в нашей стране сегодня занимаются Академия Государственного управления при Президенте АР, Институт философии и социально-правовых исследований, Институт архитектуры и искусства Национальной Академии наук Азербайджана, Бакинский Государственный университет, Государственный университет культуры и искусства, Академия Авиации, Бакинская музыкальная Академия, Академия художеств, Полицейская Академия и другие. На ис-

следование различных проблем культурологии направлена творческая деятельность профессоров и доцентов - Низами Джафарова, Наримана Гасанзаде, Ниязи Мехти, Али Абасова, Сольмины Дадашевой, Марал Мамедовой, Мубариза Сулейманлы, Фидан Фараджевой, Аликрама Тагиева, Агаяра Шукюрова, Октяя Султанова, Ильгара Гусейнова, Севиндж Шахусейновой, Халяддина Софиева, Эртекина Саламзаде, Рены Абдуллаевой, Гюльтекин Султановой, Таира Бехбутова, Алекпера Мамедова, Абдина Ализаде, Рамиза Агаева и других ученых и преподавателей республики.

Известная заслуга в развитии культурологии и подготовке кадров культурологов принадлежит Азербайджанскому Государственному университету культуры искусства. Университет выпускает учебные пособия, монографии и сборники, посвященные актуальным проблемам развития культуры и культурологии, осуществляет подготовку бакалавров, магистров, кандидатов и докторов наук в области культурологии. Издаваемый университетом сборник «Мядяниййят дцнйасы» («Мир культуры», под редакцией Мубариза Сулейманлы) играет важную роль в развитии культурологической мысли в Азербайджане.

Впервые в Азербайджане системные культурологические исследования были начаты в 1990 году Ассоциацией культуры Азербайджана «Симург», заложившей основы культурологии в республике. Ассоциация была создана в апреле 1990 года, с целью содействия государству в развитии духовной культуры и модернизации азербайджанского общества, на основе культурологических исследований и творческого применения в республике прогрессивного опыта развития мировой культуры и цивилизации.

В целях содействия развитию культурологической науки, образования и просвещения в Азербайджане, Ассоциация впервые разработала проект Международного университета мировой культуры, организовала постоянно-действующий Бакин-

ский культурологический семинар «Культура и общество», Общественную Школу культурологии, учредила Общество культурологов Азербайджана (при котором также действует также Общество молодых культурологов) и Международный Форум культуры гражданского общества. В интересах развития национальной культурологии, АКА «Симург» организовала ряд специальных культурологических семинаров для молодежи, разработала концепцию производственной практики студентов-культурологов. Ассоциация также впервые подготовила перечень культурологических специальностей и обратилась в ВАК Азербайджана с ходатайством о создании Совета по защите диссертаций по культурологии, который уже несколько лет успешно функционирует в Азербайджанском Университете культуры и искусства.

Ассоциацией опубликовано около 100 научных и научно-просветительских работ, в том числе 8 монографий, книг и сборников, сделаны десятки выступлений по телевидению и радио, посвященных проблемам культуры и культурологии, разработаны концепции и практические предложения для правительства, нацеленные на социально-культурный прогресс в Азербайджане. В рамках регулярно проводимого Ассоциацией с 1990 года постоянно-действующего культурологического семинара «Культура и общество», за годы независимости республики организовано свыше 200 семинаров, конференций, тренингов, круглых столов, фокус-групп по различным темам истории и теории отечественной и мировой культуры и цивилизации. В настоящее время Ассоциацией, в сотрудничестве Национальной Академией наук Азербайджана, готовится к изданию первый номер культурологического журнала «Симург», посвященного вопросам истории и теории отечественной и мировой культуры и цивилизации.

АКА «Симург» достойно представляет культурологическую науку Азербайджана, пропагандирует историю и достиже-

ния азербайджанской национальной культуры на международных форумах в России, США, Коста Рике, Тайланде, Турции, Норвегии, Болгарии, Венгрии, Франции, Корее и других государствах. Изданные Ассоциацией книги по культурологии используются в библиотеках ООН, Совета Европы, Конгресса США, Римского Клуба, ИНАЛКО, а также в государственных библиотеках России, Франции, Германии, Великобритании, Австрии и других стран мира. Вклад Ассоциации в развитие отечественной и мировой культурологии получил высокую оценку Международной Академии наук «Проблемы интеллектуального развития», Российской Академии педагогических и социальных наук, Российского института культурологии, Американского Биографического института, отмечен национальными общественными премиями «Хумай» (2002) и «Интеллект» (2006).

За содействие развитию и пропаганде духовной культуры, науки и образования, в том числе, за вклад в развитие культурологической науки и просвещения, прогресс медицины, искусства и журналистики, десяткам видных представителей национальной культуры и молодежи страны присвоено Национальное общественное почетное звание «Посол культуры», вручена международная медаль «Симург», почетные и благодарственные грамоты, сертификаты «Самая культурная семья», «За отличную учебу» и другие. За вклад в развитие культуры мира и миротворческую деятельность, более 100 наиболее авторитетных членов Ассоциации, главным образом, академики и члены-корреспонденты Национальной Академии наук, известные профессора и специалисты, удостоены Международного почетного звания «Ambassador for Peace».

К сожалению, наряду с определенными достижениями, в развитии культурологии в Азербайджане имеется и ряд проблем и трудностей. Прежде всего, это закрытие культурологических кафедр и учебных дисциплин в вузах, отсутствие преподавания в школах и дошкольном образовании составной ча-

сти культурологии - культуроведения, как системы знаний о культуре, крайне необходимой для подготовки и воспитания молодежи и детей. Это низкий уровень сотрудничества и партнерства между государственными структурами и неправительственными организациями, отставание в создании новых структур, могущих многократно повысить эффективность деятельности ученых и специалистов, государственных органов и неправительственных организаций, нацеленной на сохранение культурного наследия, достижение социально-культурного прогресса, модернизацию страны и конструирование моделей будущего, отсутствие закона о развитии культурологии и др.

Между тем потребность азербайджанского общества и государства в развитии культурологической науки и просвещения сегодня как никогда высока. Она обусловлена рядом проблем, трудностей и кризисных явлений в национальной культуре; требующих системного культурологического анализа и правильных решений, соответствующей социально-культурной терапии при помощи новой культурной политики. Анализ этих проблем и методов их решения, в контексте национальных интересов Азербайджана и требований глобализации, нашел отражение в научных трудах и докладах по культурологии АКА «Симург», опубликованных за годы независимости республики.

Проблемой стратегического характера является объективное противоречие между старой, «советской» системой культуры и потребностями строительства нового, демократического общества, не только способствующее конфликту ценностей и технологий развития, но и порождающее механизм торможения социально-культурного прогресса. Решение этой проблемы требует новой философии, идеологии и технологии жизнедеятельности азербайджанского общества и государства, основанных на системных культурологических исследованиях, обеспечивающих преодоление этого противоречия.

К трудностям и недостаткам развития национальной культуры следует также отнести неправильное понимание большинством населения сущности культуры и её определяющей роли в развитии человека, общества и государства, отсутствие четкого понимания национальной идеи, неравномерность культурного развития на человеческом и национальном уровне, недостаточный уровень культуры демократического управления, экономической культуры, культуры потребления и культуры ответственности, парадоксы в культуре распределительных отношений, недооценку созидательной роли интеллектуального потенциала, эрозию позитивных норм и ценностей нравственной культуры, преобладание низкопробной массовой культуры, недооценку роли культурологической науки, образования и просвещения в построении индустриального и информационного обществ в Азербайджане и, как следствие этого, отставание в институционализации культурологии как науки и учебной дисциплины и др. Многого предстоит сделать для повышения уровня интеллектуальной, правовой и управленческой культуры общества. Неотложной терапии требует плачевное состояние этической культуры народа, находящейся в катастрофическом состоянии. Девальвация ценностей высокой культуры, чрезмерный эгоизм, отсутствие социальной справедливости и милосердия, безразличие определенной части общества к будущему нашей культуры стали широко распространенными явлениями.

В Азербайджане существует определенная неравномерность культурного развития на человеческом, локальном, региональном и глобальном уровне, в масштабах страны. Серьезной проблемой, требующей решения, является культурное неравенство, обусловленное экономическим неравенством, затрудняющим доступ к благам культуры малообеспеченным слоям населения, беженцам и вынужденным переселенцам. Невосполнимый ущерб культуре Азербайджана, нанесен агрессивной вой-

ной Армении. Многого предстоит сделать в области дальнейшего повышения уровня финансирования культуры, формирования культуры гражданского общества, развития образования, науки, просвещения и искусства, снижения уровня бедности в стране, создания высоких конкурентоспособных технологий и жизнеспособных моделей перехода к информационному обществу. Дальнейших прогрессивных изменений требуют структура культуры и методы управления, технологии финансового обеспечения и правового регулирования процессов развития культуры.

Как было отмечено выше, одна из ключевых проблем связана с тем, что в условиях строительства демократического общества в Азербайджане возникло диалектическое противоречие между старой, советской концепцией и структурой культуры, и потребностями формирующейся демократической культуры. Несвоевременное разрешение этого противоречия привело к тому, что к началу третьего тысячелетия культура Азербайджана оказалась в состоянии кризиса. Это было подтверждено результатами проведенного АКА «Симург» в 2001 году социологического опроса населения, который показал, что, несмотря на неадекватное отношение к оценке кризиса культуры и его возможным последствиям, подавляющее число респондентов (73%) считали, что в Азербайджане наблюдается общий кризис культуры.

Ряд недостатков и трудностей связан с неправильным отношением к историческим завоеваниям азербайджанской культуры и, прежде всего, к проблемам сохранения и воспроизводства памятников национальной культуры. Общенациональные исторические культурные ценности азербайджанского народа не должны приноситься в жертву необдуманному решению, или частным интересам. Если мы строим гражданское общество и правовое государство, необходимо организовать, с руководящим участием Министерства культуры и туризма, общест-

венно-государственный мониторинг процессов социально-культурного развития страны с тем, чтобы не допускать разрушения исторических памятников культуры Азербайджана. Это и вопрос национального самосознания, и вопрос правовой культуры, и вопрос культуры ответственности и, наконец, вопрос культуры управления и культурной политики государства.

В современных условиях важнейшее значение для Азербайджана приобретает экономическая культура. Будущее Азербайджана и его конкурентоспособность на мировом рынке во многом будут зависеть от успехов его экономического развития. Поэтому сегодня на смену энергоемким, ресурсоемким, трудоемким и экологически неприемлемым производствам должны придти новые эффективные производства, основанные на высоких, экологически чистых технологиях, обеспечивающих выпуск высококачественной, востребованной и конкурентоспособной на мировом рынке продукции. Использование в экономике Азербайджана устаревших в научно-техническом отношении технологий западных стран должно быть исключено, ибо такой подход создает предпосылки для хронического отставания отечественной экономики от мирового развития.

Экономика, как социальный институт целостной системы культуры, как материальная культура, является основой роста благосостояния и обороноспособности страны. Однако не следует забывать, что источником развития и силы экономики, её конкурентоспособности является интеллектуальная культура — наука и образование. Именно в интеллектуальной культуре берёт свои истоки экономика. Научные идеи, при помощи знаний, превращаются в технологии, на основе которых создается производство и осуществляется выпуск необходимой продукции. Духовная культура является основой формирования материальной культуры, производства, — неотъемлемой части системы жизнеобеспечения человека, общества и государства. Материальная культура является воплощением результатов «духовно-

го производства», в первую очередь, - образования, науки, искусства. Отсюда следует, что уровень интеллектуальной культуры нации является определяющим условием роста общественного благосостояния и обороноспособности государства. Без обеспечения активной роли науки в развитии экономики и создания эффективной системы образования, инвестиционная и структурная политика не могут дать ожидаемых результатов. Самые эффективные капиталовложения - это капиталовложения в сферы образования и науки, являющиеся флагманом культуры. Для правильного понимания и решения этой стратегической задачи в Азербайджане большое значение приобретает культурологическое изучение и творческое использование исторического опыта развития передовых в экономическом отношении стран мира. Развитие стран Западной Европы, США и Японии подтверждает, что наивысшая производительность труда достигается, в конечном счете, там, где удастся создать наиболее эффективную систему образования и обеспечить активное развитие фундаментальной науки. А это подтверждает необходимость ориентации государственной политики страны на приоритетное развитие интеллектуальной и нравственной культуры, как основы социально-экономического прогресса республики. Такой вывод подтверждается и экономической теорией Адама Смита, и деятельностью ЮНЕСКО, и опытом социально-экономического развития скандинавских стран, и феноменом японского «экономического чуда». Прогрессивное развитие национальной экономики Азербайджана преимущественно за счёт опережающего развития азербайджанской науки, образования и высоких технологий, основанных на новейших достижениях мировой научной мысли, обеспечит ощутимый приток в страну валюты, необходимой как для экономического воспроизводства, так и для достижения устойчивого роста качества жизни, вне зависимости от наличия (невозобновляемых) нефтяных ресурсов страны. Инновационная активность отече-

ственной экономики, в сочетании с правильным правовым и этическим регулированием деятельности аккредитованных в стране транснациональных корпораций, обеспечивающих баланс интересов, может способствовать успешной интеграции республики в мировое экономическое пространство в условиях глобализации.

Актуальной социально-культурной задачей, тесно связанной с развитием экономической культуры, является содействие достижению в стране высокой культуры потребления, как путём формирования оптимальных потребностей отдельных граждан, так и за счёт рационального потребления природных ресурсов обществом в целом. Решение этой задачи во многом связано с ростом уровня общей культуры населения, а также с созданием и эффективным использованием ресурсосберегающих технологий государства. Зависимость благосостояния человечества от уровня культуры потребления природных ресурсов, основанной на научных исследованиях, была хорошо показана Римским Клубом ещё в 1972 году. Развивая свою аналитико-прогностическую деятельность в области глобальных проблем, уже в 1997 году Клуб раскрыл новые возможности роста производства при одновременном сокращении ресурсов и соблюдении экологической безопасности. В докладе «Четыре фактора» были определены экологически чистые технологии, позволяющие четырёхкратно повышать эффективность производства при одновременном сбережении ресурсов на 50 %.

Обобщая данный вопрос можно с уверенностью заключить, что экономика и устойчивое социальное развитие, наука и технология, государственное и социальное управление, внутренняя и внешняя политика государства – все эти жизненно важные сферы зависят от общего уровня развития духовной культуры в стране и, прежде всего, от уровня интеллектуальной и нравственной культуры. Духовная культура определяет способ производства страны, который складывается из производительных

сил и производственных отношений. Это подтверждается и опытом современной цивилизации, показывающим значимость целенаправленной деятельности по развитию духовной культуры. Общественная ценность духовной культуры измеряется и тем, что «духовное производство» вырабатывает необходимые для жизнедеятельности знания и технологии, формирует личность и готовит профессиональные кадры, интегрирует в единое целое различные социальные группы и классы, разрабатывает стратегические цели и прогнозы развития общества и государства. Поэтому в условиях строительства гражданского общества, в рамках новой культурной политики, государством должны правильно устанавливаться приоритеты опережающего развития духовной культуры и обеспечиваться процессы совершенствования технологий «духовного производства». Именно уровень знаний и социальной этики, интеллектуальная и нравственная культура определяют возможности и направление развития современного человека. В разной форме, в разное время и в разных социально-исторических условиях эта основополагающая роль духовной культуры как источника человеческой силы, энергии и созидания, находила свое выражение в высказываниях известных ученых, философов, и государственных деятелей мира, в том числе известных мыслителей Азербайджана. В силу этого центральной задачей развития культуры и социально-культурной политики Азербайджанской Республики, строящей гражданское общество, должно быть формирование нового человека и гражданина – носителя высокой духовной культуры, основанной на гармонии знаний и нравственности.

Достижение целей устойчивого человеческого, социального и государственного развития требует как профессионализма – знаний и опыта людей, так и высокой культуры ответственности, порядочности. Знания, умение и организованность, без нравственности могут служить целям эгоизма и быть разрушительной силой. Нравственность без знаний может быть «сле-

пой» и неправильно осознанной с точки зрения общепринятых человеческих и общественных ценностей. В силу этого необходимым условием построения гармоничных общественных отношений в гражданском обществе, наряду с развитием научных знаний, становится формирование высокой человеческой, гражданской и профессиональной этики, которой необходимо придать статус легитимного социального порядка. Без высокой человеческой этики не будут работать даже самые хорошие законы. Если право, основанное на государственных законах, является системой обязательных для всех социальных норм, установленных или санкционированных государством, то мораль - это совокупность норм и принципов поведения, добровольно принятых обществом в определенный период времени. Следовательно, этика является основной мотивацией исполнения закона. Мораль, в отличие от права, может быть разной в различных слоях общества и разных профессиях. Характер морали зависит от уровня развития общества - материального состояния, интеллектуального и нравственного развития, характера производственных отношений. По большому счету вопросы этики связаны с вопросом нравственного выбора человека между Добром и Злом. Меняющиеся идеи и интересы оказывают влияние на цели и деятельность человека, придавая им субъективный характер во времени и пространстве. Поэтому большое значение для нравственного развития имеет правильное, гуманистическое воспитание человека, создание соответствующей социально-культурной среды его обитания. Даже самое плодородное зерно не может произрастать на скале, где нет почвы и воды. Формирование такой среды, в особенности, в условиях переходного периода, является важнейшей государственной задачей, решение которой неразрывно связано с культурологией. Таким образом, становится очевидным, что культурология сегодня является ключом к решению множества актуальных проблем человеческого развития и приобретает общенациональ-

ное, стратегическое значение для Азербайджана, что обуславливает значимость создания государством необходимых условий для ее опережающего развития в нашей стране.

Необходимость усиления государственного внимания к культурологии, как к научной основе устойчивого социально-культурного развития Азербайджанской Республики, обусловлена и общей закономерностью возрастания ее исторической роли в развитии мировой культуры и цивилизации в условиях глобализации. В современном мире культурология все более утверждается в семье общественных и гуманитарных наук как «царица наук», как система универсальных знаний о человеке, обществе и государстве, технологиях позитивной жизнедеятельности, прогрессивных методах модернизации общества. Она становится историко-теоретической основой научно-гуманистического мировоззрения, устойчивого человеческого и общественного развития, эффективного решения сложных проблем государственного строительства и управления. Культурология даёт возможность проектирования новых видов социально-культурной деятельности и эффективных моделей управления развитием общества, отвечающих потребностям времени, вырабатывать практические рекомендации, способствующие принятию правильных политических решений, обеспечивающих прогресс азербайджанского государства. Системный культурологический анализ и междисциплинарные исследования позволяют дать научную оценку современного состояния развития национальной культуры в контексте мировой цивилизации, определить практические задачи по совершенствованию ее системы, отдельных областей и учреждений. Культурология помогает правильно формировать инвестиционную политику в области культуры, эффективно решать образовательные и просветительские задачи, способствующие развитию интеллектуального потенциала. Наконец, она является ключом к формированию эффективной внешней культурной политики страны, способствующей укреп-

лению международного авторитета государства и его интеграции в мировое цивилизованное сообщество.

Великий Низами подчеркивал, что процесс развития науки так же бесконечен, как и Вселенная. Пожалуй, культурология, как системная, междисциплинарная наука о многогранной человеческой жизнедеятельности, занимает в этом бесконечном процессе достойное место и обнаруживает всё новые и новые горизонты своего развития. Последовательное становление её высокого научного статуса в недрах других наук происходило через проявление её необыкновенной способности к разгадке многих тайн социальной жизни, раскрытию логико-исторических законов человеческого развития, рациональному познанию и пониманию мира, получившему мощный импульс с началом Нового Времени. В результате длительного развития, сегодня культурология стала универсальной научно-теоретической и методологической основой для решения сложных проблем системного характера. Она позволяет, опережая социальную действительность, формулировать новые исторические задачи, для решения которых созрели объективные условия. Опираясь на анализ исторического опыта развития мировой культуры и цивилизации, культурология формирует систему ценностей, отражающих жизненные интересы народа. Она создает предпосылки для правильного определения стратегических целей и задач, установления приоритетов государственного строительства. В силу этого, развитие азербайджанского общества и государства должно опираться на культурологическую методологию и системные исследовательские принципы. Это принцип историзма, диалектика (включая философию Гегеля), и логика (включая нечеткую логику Лютфи Заде). Совокупность этих научных подходов даёт возможность формирования объективного научного мировоззрения, целостного видения развития человека, общества и государства в пространстве и во времени, свободного от принципов классовости и партийности. Это культурологи-

ческий ключ к решению множества глобальных, региональных, локальных и индивидуальных проблем, в том числе проблем, стоящих перед Азербайджанской Республикой, переживающей сложный период в своём историческом развитии. Этот подход открывает новые возможности в достижении гармонии между двумя способами культурного развития: западным, основанным на преобразовании человеком природы, и восточным, ориентированным на «органическое вписывание» в неё человека. Он может способствовать прогрессивному технологическому развитию при сохранении гуманистических ценностей, гармонизации позиций сциентизма и антисциентизма, развитию плюрализма самобытных культур в общем движении к созданию новой цивилизации, защищенной от разрушительных процессов. Творческое использование в социально-культурной жизни культурологии и, в частности, базовых теорий Лютфи Заде, созвучных демократическим принципам, дает возможность создания качественно новой ситуации в процессе глобализации. Оно открывает новые возможности для человеческого развития в условиях свободы и плюрализма, формирования нового видения разноликого мира, достижения взаимопонимания между народами, гармонии между общечеловеческой культурой и ее национальными формами.

Современная наука и высокие производственные технологии открывают неограниченные возможности изменения человека, общества и природы. Однако эти перспективы имеют и негативную сторону. Они таят в себе большую опасность для существования самого человечества. Культурология является ключом к решению этой сложной интеллектуально-этической проблемы. Она выступает в качестве незаменимой научной основы для идеологического управления результатами научных исследований в национальных и общечеловеческих интересах, для прогнозирования будущего культуры и конструирования оптимальных моделей жизнедеятельности общества и государ-

ства на длительную перспективу. Она даёт возможность гармонизировать науку и этику путём формирования правильной гуманистической политики и культуры управления, отвечающих общественным интересам и требованиям безопасного развития. Культурологический анализ показывает, что разрешение диалектических противоречий современного мира должно осуществляться исходя из интересов народа, на основе требований высокой духовной культуры, принципов и ценностей демократии. Необходимо решительно отказаться от цивилизованности без нравственности и созидания на благо жизни и мира, которая ведёт к насилию, злу и разрушению человечества. А сделать это можно только путём формирования высокой духовной культуры, которая зиждется на двух столпах: научных знаниях и гуманистической этике.

Практическая ценность культурологии для нашей страны заключается и в том, что она создает предпосылки для решения многих социальных проблем, обеспечивающих переход к гражданскому обществу в Азербайджане. Актуальное практическое значение для развития гражданского общества в Азербайджане имеет подготовка и реализация культурологических программ и проектов по содействию правительству в возрождении и модернизации национальной культуры, культурологическая экспертиза проектов решений, связанных с социально-культурным развитием страны; создание новых культурологических моделей развития образования и просвещения; общественный культурологический мониторинг процессов демократизации азербайджанской культуры. Трудно переоценить прикладное значение культурологии в развитии культуры мира и разрешении человеческих конфликтов, укреплении культуры семьи и охране здоровья человека, сотрудничестве разных религий, культурном развитии женщин, молодёжи и детей, расширении сферы и повышении уровня культуры услуг населению, защите пожилых и социально ущемленных слоев населения.

Культурологическая технология является эффективным инструментом для правильного формирования культурного капитала (капитал культуры) гражданского общества. Капитал культуры состоит из человеческого и социального капитала. Человеческий капитал культуры - интеллектуальный, нравственный, трудовой, - является основным системообразующим звеном, источником создания духовных и материальных ценностей, обеспечивающих человеческую жизнедеятельность. Он является фундаментом создания социального капитала культуры – научно-образовательного, медицинского, художественного, ценностно-нормативного, технологического, экономического, финансового, управленческого, информационного и др. В свою очередь социальный капитал культуры, при помощи институтов семьи, общества и государства, способствует воспроизводству человеческого культурного капитала. Формирование культурного капитала происходит под влиянием взаимосвязанных между собой внутренних и внешних условий. Внутренние условия определяются генетическими факторами, психологией и характером человека, влияющими на восприятие разными людьми одних и тех же факторов и событий. Индивидуальная культура каждого человека отражает его психологию, характер и личный опыт. Важным индикатором индивидуальной культуры является характер, обнаруживающийся в поведении человека. Характер представляет собой форму его индивидуальной энергии, психологии и логики жизнедеятельности. Эта форма отражается в культуре мышления, чувств, и поведения человека. Огромное значение в формировании характера, определяющего культуру и судьбу человека, имеет человеческая психология. От неё во многом зависит уровень культуры человека и его судьба. Однако психология во многом обусловлена и генетикой человека. Поэтому в процессах воспитания необходимо также учитывать зависимость поведения и характера людей от их генетических особенностей. Внешние условия формирования ду-

ховной культуры человека определяются социально-культурной средой общества, содержанием и качеством их образования и воспитания, общественными отношениями, экономической, социальной, экологической и политической ситуацией в стране. Наряду с врожденными качествами, психологией, характер также зависит от образования и воспитания, опыта, образа жизни, который вырабатывается в результате адаптации человека к условиям внешней среды. Культурная идентичность отдельных индивидов, вместе взятых, представляет уже социальную культуру, характеризующую социальную группу, нацию или общество. Таковыми являются этническая, национальная, религиозная, политическая и иные культуры. Различия в человеческих культурах во многом обусловлены степенью их восприимчивости к культуре, качественно разной у разных народов и разных людей.

Культурология сегодня необходима и как эффективный инструмент осуществления государственных экономических программ и проектов. Так проекты, связанные с развитием малого и среднего бизнеса, а также сокращением бедности и экономическим развитием, требуют разработки и реализации специальных культурологических программ по просвещению, обучению и переподготовке населения. Эти программы и проекты дадут возможность повысить уровень общей культуры, культуры производства и потребления, правовой и управленческой культуры, стимулировать рациональное использование ресурсов и эффективное производство в районах. Культурологические интерактивные программы обучения населения, дискуссии и дебаты призваны способствовать развитию гражданского общества и социальной инфраструктуры Азербайджана, росту общественного благосостояния, развитию и укреплению демократической государственности в стране. Эта деятельность поможет продуктивному поиску новых возможностей развития частной собственности и самоуправления граждан, открытия рабочих мест,

развития современной социально-экономической инфраструктуры в регионах республики. Культурологические тренинги будут содействовать государству в определении потребностей и интересов населения регионов в социально-экономическом развитии и вовлечении его в социально-активную деятельность, отвечающую национальным интересам страны и международной политики демократических стран. Всё это позволит расширить и углубить структурные реформы, повысить уровень социальной справедливости и уменьшить уровень коррупции, укрепить социально-экономическую и политическую стабильность в стране. В сочетании с совершенствованием инвестиционной, налоговой, таможенной, финансово-кредитной политики, эта деятельность даст возможность повышения уровня и качества жизни населения республики (в том числе беженцев и вынужденных переселенцев), уменьшению зависимости граждан от государства и укреплению их веры в реальные преимущества и возможности демократии, основанной на принципах либерализма и экономической свободы. Внедрение в регионах Азербайджана новых культурологических технологий генерирования, передачи и практического использования универсальных знаний об опыте социально-культурного развития человечества создаст большие перспективы для прогресса страны.

Для понимания и регулирования механизмов развития духовной культуры гражданского общества практическое значение имеет развитие в Азербайджане и такой новой области культурологии как культурологическая синергетика. Научная актуальность системного культурологического анализа проблем самоорганизации духовной культуры обусловлена феноменом неравномерности культурного развития. В отличие от неживой природы, самоорганизация духовной культуры общества связана с традициями и новациями, образом жизни, вероисповеданием граждан, правовыми институтами, системой государственного и социального управления. Однако она проис-

ходит под сильным влиянием политической системы государства, его официальной идеологии и культурной политики. Активно используя новые информационные технологии, вычислительный эксперимент и математическое моделирование, культурологическая синергетика может открыть большие перспективы для исследования и регулирования явлений культурной неравномерности в гражданском обществе. Она поможет не только раскрыть закономерности и особенности взаимодействия различных культурных социумов в процессе самоорганизации общества, но и построить всю динамику развития культуры как сложной системы. Речь идёт о выявлении глубинных причинных зависимостей в происхождении и эволюции процессов человеческого и общественного сознания, интеллектуальной и нравственной культуры, психологии и характера людей. Опираясь на достижения общей синергетики, как науки о процессах самоорганизации в природе и обществе, культурологическая синергетика должна фокусировать внимание исследователей на изучении механизмов спонтанного образования и сохранения сложных социальных систем культуры, развивающихся под влиянием социальной среды общества. В силу этого она может раскрыть ещё не выявленные в науке потенциальные возможности регулирования культурного развития человека и общества, способствующего гармонизации разных культур в интересах государственной безопасности. Системные исследования явлений эволюции, кризисов и бифуркаций (неустойчивых фаз существования) культуры, предполагающие множественность сценариев развития культуры на человеческом и общественном уровне, дадут возможность сознательного формирования и прогнозирования процессов социально-культурного развития, исходя из стратегических целей развития республики. На основе использования компаративного и других методов анализа, культурологическая синергетика может также помочь изучению комплекса явлений перехода из одного иерархического

уровня культуры в другой. Практическая значимость этих исследований связана и с тем, что они могут составить основу для эффективного стратегического планирования, прогнозирования и правильного научного использования человеческих, материальных и информационных ресурсов в интересах устойчивого развития. Выявление и познание общих закономерностей, лежащих в основе процессов самоорганизации национальной культуры в гражданском обществе, поможет улучшению государственного управления, гармонизации интересов и культур граждан, координации взаимодействия различных групп людей, общин и организаций Азербайджана в целях эффективного развития страны.

Ключевое значение для социально-культурного развития, достижения нравственного здоровья нации, материального благосостояния и безопасного развития граждан страны имеет развитие и совершенствование культуры управления. Низкий уровень культуры управления не только ведет к неэффективному развитию, но и таит в себе угрозу политических, экономических и нравственных кризисов, гуманитарных и экологических катастроф. Высокая культура управления предполагает наличие у руководителя серьёзных знаний в области истории и теории мировой культуры, в том числе истории и теории политики, права, этики, экономики, международных отношений, философии, логики, психологии, социологии, антропологии, этнографии, религиоведения и других областей науки. При этом управленец должен обладать четкой логикой, тонкой психологией и высокой этикой, знанием особенностей индивидуальной человеческой культуры. Всё это в сочетании с профессиональными навыками и практическим опытом руководителя, обеспечивает принятие правильных политических, экономических и социальных решений.

Формирование высокой культуры управления в современных государствах должно строиться на культурологическом

подходе, имеющем важное научное и практическое значение для правильного видения и успешного управления процессами государственного строительства. Вместе с тем он необходим для совершенствования самой системы государственного и социального управления, от которой во многом зависит эффективное использование природно-географических, материально-финансовых и человеческих ресурсов страны. Он позволяет формировать правильный политический менеджмент, обеспечивающий планирование и контролирование процессов управления на основе государственных интересов, принципов высокой гуманистической этики, человеческой солидарности, гармонизации культур и интересов граждан. Культурологический подход даёт возможность правильного понимания сущности, общей динамики и особенностей культурных процессов в социальном, научном, этическом, эстетическом, политическом, экономическом, экологическом, психологическом, антропологическом, религиозном и других аспектах, необходимого для выработки успешной социально-культурной политики. Таким образом, культурология открывает широкие возможности для инновационного изменения способов организации и управления, в соответствии с потребностями внутреннего развития организации и требованиями внешней среды, выработки правильных подходов к разрешению диалектических противоречий, возникающих в процессе развития.

Масштаб и многообразие современной мировой культуры как социального феномена, обуславливают особую роль высшего культурологического образования как новой формы трансляции систематизированных научных знаний о социально-культурном развитии человечества. Культурологическое образование в высшей школе Азербайджана должно не только способствовать сохранению и воспроизводству ценностей азербайджанской культуры от поколения к поколению, но и обеспечивать потребности ее модернизации. С этой целью оно при-

звано выполнять функцию передачи обществу знаний об историческом опыте социально-культурного развития других народов и государств, их традициях, технологиях жизнедеятельности, основных достижениях, культурных инновациях и перспективах развития. Опираясь на опыт демократических стран, в вузах Азербайджана необходимо осуществлять подготовку высококвалифицированных специалистов с достаточно высоким уровнем общей культуры, способных выполнять самые различные задачи социального развития общества, государственного строительства и управления. Культурологическое образование должно обеспечивать высокую эрудицию специалистов-культурологов, способность к объективной оценке ими результатов и перспектив своей деятельности в контексте миссии и интересов своей организации, общества в целом и государства. Вместе с тем, большое значение сегодня приобретает специальная подготовка культурологов в Азербайджане для таких систем как - образование и воспитание, искусство, наука, управление, информация и печать, национальная безопасность, международные отношения, а также для сети неправительственных организаций, муниципалитетов и других социальных институтов гражданского общества. Современный культуролог должен обладать высоким уровнем общих и профессиональных знаний, инновационным мышлением и способностью к выработке правильных управленческих решений, гибкостью в работе с людьми, твёрдый характер. Он должен опираться в своей практической деятельности на знание достижений и технологий жизнедеятельности, которое выработало человечество за всю свою созидательную историю. Культурологическая подготовка имеет особое значение для изучения и творческого использования научных и практических достижений прогрессивных стран в области государственного, социального и экономического управления. Она открывает неограниченные возможности для правильного решения сложных системных задач, разработки

новых технологий развития системы управления, обеспечивающих повышение её эффективности.

В силу этого, как гуманитарно-социальная дисциплина, культурология должна преподаваться на всех уровнях – дошкольном, школьном, вузовском, а также в системах второго образования и повышения квалификации кадров. Для этого должны быть определены как общеобразовательный, так и специализированный уровни ее преподавания. Опираясь на опыт Российской Федерации и других стран, культурологическое образование в Азербайджане должно обеспечивать подготовку высококвалифицированных специалистов для научно-исследовательской, экспертной, педагогической и административно-управленческой деятельности в области духовной культуры. Однако сфера практической работы культурологов, как специалистов с универсальными знаниями, не должна ограничиваться артбизнесом, медиа, рекламой и международными связями. Она должна охватывать широкий арсенал социально-культурной деятельности в различных областях общественной и государственной жизни. Особое значение сегодня приобрела подготовка культурологов – исследователей, преподавателей и менеджеров. Современный культуролог – это синтезатор научных знаний о человеке, обществе и государстве. Его высокая профессиональная и общая культура – ключ к эффективному решению сложных проблем государственного строительства и управления. Опираясь на универсальные культурологические знания, он должен уметь решать исследовательские, образовательные и просветительские задачи, разрабатывать новационные модели развития, ориентированные на прогрессивные технологии социально-культурной жизнедеятельности, правильно формировать инвестиционную политику и управлять развитием культуры, конструировать модели будущего. В поле зрения культуролога должна быть и внешняя культурная политика страны, способствующая укреплению международного авторитета государства и его интеграции в мировое цивилизованное сообщество.

Ответственная миссия культурологов требует не только организации хорошей профессиональной подготовки и эффективного использования этих специалистов в различных сферах государственного строительства и управления, но и формирование у них практических управленческих, педагогических, научных и дипломатических навыков. Приобретению профессиональных навыков и адаптивности молодых специалистов к практической деятельности в различных сферах культуры в условиях демократической системы, призвана способствовать производственная практика. Производственная практика культурологов должна строиться исходя из двуединой цели. С одной стороны она должна способствовать изучению практического опыта, накопленного в области развития духовной культуры в республике и выработке практических навыков у студентов-культурологов. С другой – содействовать распространению новых культурологических знаний, способствующих прогрессивным изменениям в практической деятельности творческих, управленческих и других структур государства, обеспечивающих социально-культурный прогресс.

Объектом изучения практического опыта социально-культурной деятельности в Азербайджане должны быть такие сферы и социальные институты культуры как - образование и воспитание; наука; просвещение; высокие технологии; переводческая деятельность; язык, литература, искусство; информация; спорт; туризм; экономика; право; организация и управление; идеология; внутренняя политика; международные отношения; религия; развитие молодежи, детей и женщин; неправительственные организации; муниципалитеты; парламент; международные организации. Внимательно должен изучаться опыт организаций, осуществляющих производство, хранение, использование и трансляцию интеллектуальных, образовательных, технологических, нравственных, художественных, управленческих, информационных и иных ценностей, а также социальных услуг.

Развитие гражданского общества в Азербайджане предполагает формирование таких ценностей как достоинство и ответственность человека в обществе, его опора на собственные силы, состязательность, приоритет общественно-полезного труда, справедливый социальный порядок, правовое регулирование жизни на основе обсуждаемых и принимаемых обществом законов. На современном этапе исторического развития в иерархии культурных ценностей и норм азербайджанского народа приоритетными должны стать знание и умение, приверженность к истине и справедливости, к дисциплине и порядку, законопослушность, энергия и воля, гуманизм и любовь, добродетельность, порядочность и высокопроизводительный труд. Основными привилегиями гражданского общества должны быть свобода, гуманизм и просвещение, способствующие формированию высокой духовной культуры, социальному взаимопониманию и равенству граждан. В целях формирования этих национально-культурных ценностей, в рамках программы развития общей культурологии необходимо формировать, развивать и обогащать специальные культурологические курсы в высших учебных заведениях республики. Среди них следует назвать курсы по культуре личности, культуре питания, мышления, поведения, быта, искусства, науки, производства, организации и управления, ответственности, межличностных, социальных и международных отношений. В данном случае речь идёт о понимании высокой духовной культуры человека как совокупности научных знаний и этики, гуманистической психологии и философии жизни, умения правильно использовать соответствующие технологии и социальный опыт. Исходя из этого сегодня, наряду с общей культурологией, необходимо вести серьёзные исследования в области методологии культурологического познания, политической культурологии, культурологии права, культурологии религии, культурологии управления, культурологии гражданского общества, экономической

культурологии, культурологической синергетики и др. Достижение высокого качества культурологического образования и системы управления развитием культуры невозможно без активного развития культурологических исследований в Азербайджане. В области культурологии необходимо широко организовать диссертационные исследования, публикацию монографий и учебных пособий, подготовку преподавателей, исследователей и менеджеров для различных направлений государственной и общественной деятельности. Это правильный путь, который ведёт к успеху.

Учитывая растущую роль культурологии в человеческом развитии, необходимо, не откладывая «в долгий ящик», на уровне государства активно развернуть культурологическое просвещение, организовать сеть постоянно-действующих культурологических семинаров и тренингов в Баку и регионах Азербайджана. При поддержке государства такие культурологические программы и проекты в первую очередь необходимо осуществлять для руководящего состава страны – политиков и государственных администраторов, в центре и на местах, депутатов и дипломатов, а также для руководителей муниципалитетов и неправительственных организаций. Ими необходимо охватить всё население страны, включая государственные учреждения, промышленные предприятия, частный бизнес, сельское население и общины в регионах Азербайджана. Одним из основных направлений культурологического образования и просвещения должно стать воспитание детей. Необходимо разработать новую, культурологическую систему воспитания на всех уровнях страны – в семье, коллективе, обществе, государстве. Это воспитание должно строиться на основе системы ценностей, синтезирующей в себе национальные ценности азербайджанцев с ценностями демократической культуры. Эту миссию должна выполнить интеллигенция Азербайджана, являющаяся главной движущей силой развития культуры. Для этого необходимо со-

здание новых детских культурных центров, библиотек, клубов и других образовательных и воспитательных учреждений. АКА «Симург» уже сделала важный шаг для культурологического просвещения азербайджанского общества – создала Общественную «Школу культурологии». Однако продуктивное функционирование этой школы требует финансовой поддержки государства.

Условия, обеспечивающие опережающее развитие культурологической науки, образования и просвещения в Азербайджане должны создаваться с помощью новой культурной политики. Новая культурная политика призвана обеспечивать стабильное производство новых культурологических знаний, эффективную трансляцию новейших достижений науки в учебном процессе, в системе управления развитием культуры, а также в социально-культурной жизни общества. Она должна способствовать формированию кадровой инфраструктуры, необходимой для стабильного развития азербайджанского общества в соответствии с требованиями времени, быть катализатором интеграции культурологической науки, образования и практики в интересах лучшего будущего Азербайджана. Главной целью государственной политики Азербайджана в области культуры должно быть создание благоприятных условий для эффективной творческой деятельности интеллигенции, прежде всего в сфере интеллектуальной культуры – науки и образования, обеспечивающей рост общественного благосостояния. Это обусловлено как объективными потребностями нашей страны, так и особенностями современного этапа развития мировой культуры, который характеризуется переходом цивилизованных государств от индустриальных к информационным обществам. Вместе с тем, в идеологическом отношении, задача состоит в правильной интеграции различных культур страны в единую общенациональную культуру. Речь идёт не об ассимиляции самобытных культур, а об их единении на основе консен-

суса относительно общих интересов, правил поведения, взаимоотношений и сотрудничества, о гармонизации культурного многообразия на основе приоритета общечеловеческих ценностей. Важнейшей государственной задачей содействия социально-культурному прогрессу в Азербайджане является создание условий для постоянного доступа интеллигенции к стратегически важной информации. Это в первую очередь относится к интеллектуальной элите, экспертам различных областей знаний, «менеджерам знаний», не только способных практически воплощать новые технологии жизнедеятельности, отвечающие государственным интересам, но и обладающих высокой культурой ответственности за будущее страны. Культурологическая синергетика показывает, что ядром культурного капитала является интеллигенция, в особенности интеллектуальная элита, которую принято называть стратегическим генофондом нации. Мировая практика свидетельствует о том, что государства, недооценивающие этот генофонд и, что ещё хуже, пренебрегающие им, рискуют остаться на обочине стремительного потока развития современной мировой цивилизации. Государство должно проявлять особую заботу о своём интеллектуальном потенциале, создавая благоприятные условия для его сохранения, развития и воспроизводства, осуществлять специальные программы его социального обеспечения, ориентированного на европейские стандарты. Для этого необходимо формировать новую систему культурных ценностей, в иерархии которой главное положение занимает не культура власти, а культура личности, прежде всего высокая интеллектуальная культура, «дионисийская» культура, характерная для экспертов, профессиональные и человеческие качества личности, её заслуги перед обществом. Практически полезным для повышения эффективности культурной политики может стать постоянный профессиональный мониторинг процессов развития культуры в Азербайджане с участием экспертов-культурологов, юристов,

экономистов и других специалистов.

К сожалению, в республике до сих пор отсутствует целостная система культурологического образования и просвещения, жизненно необходимая как для профессиональной подготовки специалистов разного профиля и уровня, так и для повышения общекультурного уровня народа. Одной из основных причин недооценки стратегической роли культурологии в развитии страны является то, что обществом всё ещё не преодолено старое, советское, узкое понимание культуры, как вторичного явления, как «надстройки», понимание, ограниченное, главным образом, рамками искусства, этики и культурного наследия. Отсутствие правильного научного понимания культуры, как целостной социальной системы, создает трудности в правильном установлении приоритетов социально-культурной политики, в разработке и осуществлении эффективной культурной реформы. Хотя научные достижения азербайджанских культурологов получают международное признание, они всё ещё недостаточно используются в самом Азербайджане. Так, до сих пор не рассмотрены одобренные научной общественностью и решением, проходившей в Баку в 2001 году, Международной культурологической конференции по проблемам культурной политики, рекомендации АКА «Симург» по проведению Национального десятилетия развития культуры, организации в стране Национального Совета по культуре, Института культурологических исследований, созданию сети центров демократической культуры в регионах, не созданы условия для работы Международного университета мировой культуры, учрежденного в 1995 году, при поддержке азербайджанской интеллигенции, представительства ООН в Азербайджане и ряда зарубежных посольств, аккредитованных в Азербайджане и др.

Как нам кажется, для эффективного развития национальной культуры в условиях строительства общества знаний и глобализирующегося мира необходимо:

Во-первых, на государственном уровне пересмотреть устаревшие представления и стереотипы абстрактного понимания культуры как «надстройки» над экономикой и принять за основу практической деятельности общества и государства ее научное понимание, как целостной социальной системы, как созидательной человеческой жизнедеятельности, ее достижений и технологий, а духовную культуру рассматривать как совокупность интеллектуальной и нравственной культуры.

Во-вторых, продолжить коренные реформы системы и структуры культуры, обеспечивающие ее жизнеспособность, повышение исторической миссии и общественной ценности элитарной культуры, правовое и финансовое обеспечение социального статуса деятелей культуры, прежде всего – науки и образования, как стратегических социальных институтов культуры, обеспечивающих прогресс общества и государства.

В-третьих, усовершенствовать социально-культурную политику, установив в ней новые приоритеты, отвечающие потребностям времени – интеллектуальной, этической, правовой и управленческой культуры. Эффективность этих приоритетов, необходимых для развития человеческого капитала и, прежде всего, интеллектуального потенциала государства, должна быть обеспечена соответствующими организационными, правовыми и финансовыми механизмами, разработкой и реализацией специальных, научно-обоснованных государственных программ и проектов.

В-четвертых, обеспечить государственную институционализацию культурологии как науки и учебной дисциплины в Азербайджане, создать условия для специальной подготовки экспертов-культурологов и их продуктивного использования в различных областях государственного строительства, управления и международных отношений, в соответствии с национальными интересами страны, постоянными диалектическими изменениями в мировой цивилизации и тенденциями глобализации. Обеспечить постоянную культурологическую подготовку

и переподготовку чиновников всех уровней, глубокое изучение ими истории, теории и практического опыта развития мировой и отечественной культуры, а также систематическое культурологическое просвещение различных слоев населения.

В-пятых, обеспечить сотрудничество и партнерство Министерства культуры с ведущими неправительственными организациями, обладающими высоким интеллектуальным и профессиональным потенциалом, занимающимися такими стратегическими проблемами как культурологическое образование, исследования и просвещение населения. Предусмотреть значительное финансирование этих организаций из государственного бюджета, их моральную, организационную и техническую поддержку со стороны государства.

Проведенный нами компаративный культурологический анализ исторического опыта ряда демократических стран позволяет утверждать, что в основу прогрессивного развития Азербайджана на современном этапе должны быть положены три основных принципа: опережающее развитие интеллектуальной и нравственной культуры, здоровая национальная идея и демократизация национальной культуры. Эти принципы лежат в основе исторических завоеваний прогрессивных государств мира. О правильности этого тезиса свидетельствует и наш, отечественный исторический опыт, опирающийся на прогрессивные идеи и практическую деятельность Аббасгулу Ага Бакиханова, Мирза Казембека, Мирза Шафи Вазеха, Мирза Фатали Азундова, Гасанбека Зардаби, Ахмеда Ага оглу, Алибека Гусейнзаде, Мамеда Амина Расулзаде и других просветителей и модернистов Азербайджана XIX - начала XX века. Данная закономерность даёт основание полагать, что именно эти принципы должны быть заложены в основу новой социально-культурной политики Азербайджанской Республики, ориентированной на достижение высокой динамики прогрессивных изменений в развитии азербайджанского общества.

В целях научного содействия развитию национальной культуры, совершенствованию социально-культурной политики Азербайджана и обеспечению эффективной практической деятельности, направленной на сохранение культурного наследия и модернизацию азербайджанского общества, на основе изучения мировой культурологической мысли, нами впервые разработан универсальный культурологический подход к системному анализу сложных проблем человеческого развития. Он назван нами «Формула созидания» (или «Универсальный метод культурологической пирамиды»). Данный универсальный метод включает три логических уровня познания и преобразования культуры, открывающих новые возможности для повышения темпов и качества развития общества, государства и человечества, а также способствующих совершенствованию самого человека. Эти иерархически взаимосвязанные уровни, включающие восемь ступеней, последовательно определены нами как уровни «исследования», «понимания» и «мудрости и созидания».

Первый уровень - «исследования», строится на основе анализа четырех ступеней познания – сущности, особенностей, истории и достижений. Для исследования этих ступеней используется совокупность семи культурологических исследовательских принципов – количественного, качественного, структурного, функционального, временного, пространственного и сравнительного.

Второй уровень - «понимания», предполагает понимание и усвоение конкретных или универсальных законов развития и технологий определенных областей человеческой деятельности или жизнедеятельности человека, общества, государства и человечества в целом.

Третий уровень – «мудрости и созидания», предполагает разработку новых, конкурентоспособных технологий жизнедеятельности, с использованием методов активного культурогенеза, а также конструирование будущего развития культуры в пространстве и во времени.

В качестве методологической основы нашего подхода избрана совокупность трех названных выше традиционных методологических принципов – принципа историзма, логики и диалектики. При этом, наряду с методами дедуктивной, индуктивной, метафизической и диалектической логики, нами впервые использована нечеткая логика Лютви Заде, открывающая качественно новые возможности для культурологических исследований.

Возвышение по ступеням такой интеллектуальной пирамиды, постижение ее трех логических уровней познания и преобразования, способствует формированию и совершенствованию личностей и лидеров и, через достижение высокой духовной культуры, открывает путь к эффективной человеческой жизнедеятельности.

Понимание законов развития и технологий жизнедеятельности, открываемых при помощи системного культурологического анализа исторического опыта развития мировой культуры и цивилизации, дает возможность совершенствовать имеющиеся и создавать новые, логически более эффективные культурологические модели национального развития, отвечающие вызовам времени.

Значение универсального метода культурологической пирамиды состоит в том, что он может быть использован для системного анализа самых разных областей человеческой жизнедеятельности, для правильного решения сложных индивидуальных, социальных, государственных и международных проблем, разработки современных моделей и прогнозов человеческого развития, государственного строительства и управления.

Как нам кажется, использование разработанного нами культурологического подхода открывает качественно новые возможности для совершенствования человека и практического решения проблем устойчивого развития Азербайджана в новых исторических условиях – условиях глобализации и перехо-

да мировой цивилизации к обществу знаний, а также для прогнозирования лучшего будущего страны.

Опираясь на «Формулу созидания», АКА «Симург» разработаны нижеследующие практические рекомендации, направленные на обеспечение социально-культурного прогресса в Азербайджане, которые хотелось бы вынести на рассмотрение Министерства культуры и туризма:

Проведение Национального десятилетия развития культуры
Принятие закона, имеющего в виду институционализацию культурологии как науки и учебной дисциплины в Азербайджане, а также установление новых приоритетов культурной политики, обеспечивающих опережающее развитие интеллектуальной, этической, правовой и управленческой культуры.

Открытие в Баку Международного университета мировой культуры

Создание Государственного Совета по культуре

Открытие Института культурологии и Института управления культурой

Открытие культурологических кафедр в вузах

Азербайджана

Введение культурологии как обязательного курса обучения во всех вузах и культуроведения – в средних школах

Создание центров демократической культуры в регионах Азербайджана

Организация культурологических тренингов по культуре демократического управления для чиновников всех уровней

Финансовая поддержка Школы культурологии АКА «Симург» и других проектов Ассоциации из государственного бюджета

Установление стабильного сотрудничества и партнерства между министерством культуры и туризма и Ассоциацией

культуры Азербайджана, обладающей высоким интеллектуальным потенциалом и экспертами в области культурологии.

Осуществление совместных культурологических проектов, в том числе летних лагерей для детей и молодежи, телевизионных культурологических программ и другие нововведения

Воплощение в жизнь этих предложений, преодоление названных выше трудностей и недостатков требует напряженной научно-образовательной, идеологической, воспитательной работы государственных и неправительственных структур. Результативность этой деятельности будет зависеть от активной просветительской деятельности всей интеллигенции республики, учёных и преподавателей, политиков и администраторов, общественных деятелей и предпринимателей, дипломатов и журналистов, специалистов широкого профиля и молодёжи, от повышения уровня управления культурой, координации и эффективного использования всех сил и ресурсов культуры республики.

Интеллигенция Азербайджана и, прежде всего, культурологи республики, должны осознать свою историческую ответственность за поиск путей и моделей улучшения качества жизни, создание лучшего будущего культуры азербайджанского народа, общества и государства. Назрело время создания серьёзной национальной школы культурологов, которая должна встать в авангарде интеллигенции Азербайджана, осуществляющей борьбу за достижение прогрессивных изменений в национальной культуре, за обеспечение устойчивого социально-культурного, в том числе и экономического развития, способствующего переходу к гражданскому обществу в политическом, и индустриально-информационному обществу в историко-культурном измерении. Развитие культурологии должно получить в Азербайджане статус наибольшего благоприятствования со стороны государства.

Исходя из национальных интересов Азербайджана, мне хотелось бы сегодня обратить особое внимание министерства на жизненную необходимость изменения приоритетов культурной политики Азербайджана. Это задача, понимание и решение которой позволит многократно повысить темпы развития, качество жизнедеятельности, стабильность и безопасность Азербайджана в новых исторических условиях.

В заключение позвольте еще раз поблагодарить руководство республики, министерство культуры и туризма, лично господина Абульфазы Гараева за внимание к культурологии и подаренные нам надежды на ее скорейшую государственную институционализацию, как стратегически важной науки и учебной дисциплины, отвечающей национальным интересам Азербайджана. Ассоциация культуры Азербайджана «Симург» выражает готовность сотрудничества и партнерства с Министерством культуры и туризма Азербайджана в решении актуальных проблем развития национальной культуры.

**AMEA Fəlsəfə və Siyasi-Hüquqi Tədqiqatlar
İnstitutunun k.e.i İradə Zərqanayeva**

Mədəni dəyərlər və Azərbaycan reallıqlarına bir baxış.

«Dövlət başçısının ömrü onun ədaləti ilə ölçülür»

Siracəddin Urməvi

Hələ VII əsrdə İslam peyğəmbəri (s.s.) buyurmuşdu: «Savaş hazır olduğunuz müddətcə əmin-amanlıqdasınız». Bu fikir dünya tarixi təcrübəsində təsdiq olunur. Savaş, hər an savaş üçün hazır olmaq dövlətlərin var olmalarının və varlıqlarını davam etdirmələrinin şərtidir.

Qədimdən bu günədək mədəniyyət tarixində çoxlu dini, fəlsəfi, siyasi təlimlər və onların nümayəndələri tərəfindən irəli sürülən ideal norma və etik dəyərlər olması, habelə müxtəlif insan qrupları və dövlətlər arasında gizli, yaxud açıq fəaliyyət göstərən təşkilatların dünya qardaşlığını təbliği mövcud gerçəkliyi dəyişdirə bilmir. Mədəniyyətin birinciliyi qanunu ümumbəşəri qanun hesab edilsə (1, 280) də, mədəniyyətin tərkib hissəsi olan dinlər məzmun etibarilə humanizm və demokratiya aşılarsa da, reallıq tam başqadır.

1988-ci ilin 12 martında erməni katalikosu və ali dini rəhbəri Vazgen öz həmvətənlərinə göndərdiyi müraciətdə deyirdi: «Gizli deyildir ki, bizim torpaqlarımızın heç də hamısı hələ də özümüzmə məxsus deyildir. Lakin elə bir vaxt gələcək biz o torpaqları qaytaracağıq və oralarda məskunlaşacağıq. Son 40 il ərzində ermənilər öz ulu babalarının torpaqlarını özlərinə qaytarmışlar. Bu ərazilər 60 % təşkil edir. Rusiyanın təsiri altında qalan Krasnodar və Stavropol vilayətindəki ərazilər tədricən azad olunur. Armavirdəki torpaqların da 80% bizimdir. Əgər biz ağıl-kamalla davranmış olsaq, onda Rostov vilayətində də məskunlaşac-

ağır. Narahatçılığa əsas yoxdur, Rus kilsəsi və oralardakı yüksək vəzifə sahibləri olan çox saylı tərəfdaşlarımız bizi dəstəkləyir. Fikrimizcə sayı Moskvada 480000 olan ermənilər də öz fəal rolları ilə çox şeylərdən xəbər verir. Mənim balalarım, oralarda sülh yolu ilə və çox sakitcə evlər alın, yerliləri dilə tutun ki, onlar öz yerlərindən getsinlər, öz doğma torpaqlarımızda məskunlaşın... Zülmə məruz qalmış xalqı öz torpaqlarından qovanlara qarşı xaç yürüşünə başlamaq vaxtıdır». Erməni kilsəsi rəhbərlərinin xristian dini dəyərlərinə zidd və qara ləkə olan bu siyasəti Azərbaycan və Gürcüstan ərazilərinə də şamil edilmişdir.

Müasir dünyada – mədəniyyət, intellekt, zəka yarışı fonunda sərhədlərin bir o qədər də əhəmiyyət kəsb etmədiyi zamanda hələ də millətçilik, etnik seperatçılıq təzahürləri və onun faciəli nəticələri ilə üzləşməli oluruq. Bu cahillik və fanatizm insanda acı təəssüf doğurur.

Mənfəət amilinə yalnız mənsub olduğu soyun, təbəqənin, sinfin və millətin mənafeyi prizmasından baxan seperatçılar, bir qayda olaraq bəşəri ideallardan, insan haqlarından danışsalar da, ani bir fürsətdən istifadə edərək faciə və vəhşiliklər törətməkdən çəkinmirlər. Hətta mənfur əməllərinə dini yozum verməyə cəhd edir, dünyəvi həvəslərini təmin etmək yolunda hər vasitəyə əl atırlar.

Mədəniyyət, sivil münasibətlər və amansız müharibələr. Nə qədər paradoksaldır...

Hazırda Azərbaycan ərazisinin 20%-inin Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən işğal olunması bir xalqın faciəsi olmaqla yanaşı bütövlükdə bəşər mədəniyyətinə vurulan zərbədir. İşğal olunmuş torpaqlardan bir milyon azərbaycanlı zorla çıxarılıb, əsir və girov götürülüb, onların ev-eşikləri dağıdılıb, yaşayış məskənləri talan və viran edilmişdir. Bu varvarlıq mədəni dəyərlərin, sağlam insan münasibətlərinin tam əksidir. Müharibələr bəşəriyyətə yalnız maddi deyil, həm də mənəvi ziyan vurur. Müharibələr - dünyada humanizmin məhvi, qlobal zorakılığın təntənəsidir.

Dövlətlər arasında hərbi əməliyyatlar, adətən qarşı tərəfin tərkisiləh edilməsinə və sonradan özünə tabe edilməsinə əsaslanır (6, 13). Lakin Ermənistanın Azərbaycanca təcavüzü təkcə ərazi iddiası deyil, etnik təmizləmə əməliyyatı – azərbaycanlıların məhvini yönəldilmiş genosiddir.

Dünyanın siyasi arenasında baş verən proseslər, münaqişələr müxtəlif iqtisadi amirlik, yeni bazarlar uğrındadır və təcavüzkarların digər mənfur niyyətlərinə xidmət edir. Beynəlxalq separatizmin təcavüzünə məruz qalan ölkə kimi Azərbaycan bu acı reallıqları yaşamaqdadır. Ermənistan tərəfindən işğal olunmuş Azərbaycan əraziləri viran, təbii sərvətlər talan edilməkdədir. Bu ərazilərdən narkotik maddələrin istehsalı və terrora hazırlıq meydançaları kimi istifadə olunur.

Azərbaycanda yaşayan digər millətlərin etiqad etdikləri fərqli dinlər kimi İslam dini də insana təcavüzün əleyhinədir. Lakin Qurani-kərimdə münasibətlərin qarşılıqlı olması buyrulur: «...Hörmətlər qarşılıqlıdır. Sizə qarşı həddi aşanlara siz də həmin ölçüdə həddi aşın. Allahdan qorxun və bilin ki, Allah müttəqilərdir» (Quran, 2:194).

Dinimiz müharibə hüququnu da ən gözəl şəkildə tənzimləyir. Qurani-kərimin Bəqərə surəsinin 190-cı ayətində «Sizinlə vuruşanlarla siz də Allah yolunda vuruşun, lakin həddən kənara çıxmayın. Allah həddi aşanları sevməz» - buyrulur və bu həddin həqiqəti bildirilir.

Savaşın vacibliyini və üstünlüyünü vurğulayan İslam dini və onun uca kitabı sülhün daha gərəkli olduğuna işarə edir. Dinimiz güclü olduğumuz halda təslim olana, sülh istəyənə aman verməyi tələqin edir. Eyni zamanda xəbərdar edir ki, «Əgər onlar səni aldatmaq istəsələr, sənə təkcə Allah kifayətdir. O Allah ki, səni öz köməylə və möminlərlə müdafiə edib möhkəmlətdi» (Quran, 8:62). Bildirilir ki, Allah hətta «zidd olanları, barışmazları barışdırmağa və ürəkləri ülfətlə, dostluqla birləşdirməyə» qadirdir. Halbuki «sən yer üzündə nə varsa hamısını xərcləsəydin belə, yenə də onların ürəklərini birləşdirə bilməzdin» (Quran, 8:63).

Yuxarıdakı fikirlər sonrakı ayətlərdə daha da aydınlaşır: «Möminləri döyüşə həvəsləndir. İçərinizdə iyirmi səbrli kişi olsa, iki yüz kafirə, yüz səbrli kişi olsa, min kafirə qalib gələr. Çünki onlar (kafirələr) anlamayan bir tayfadır» (Quran,8:65). Deməli savaşa - idrak və səbr qələbənin qarantıdır.

Azərbaycan xalqı və onun müdrik prezidenti Heydər Əliyev də məhz bu yolu tutmuş, 1994-cü ilin may ayında Ermənistanla Azərbaycan arasında atəşkəs sazişi imzalanmışdı.

Heydər Əliyev həmişə öz əqidəsinə, İslam dininin mənəvi dəyərlərinə sadıq olmuş, bu dəyərlərin Azərbaycan cəmiyyətində ehtivasını təmin etmişdir. O, deyirdi: «Biz islam mənəvi dəyərlərini müqəddəs kitabımız Qurani-Kərimdə olduğu kimi qəbul edirik. Onların təhrif olunması günahdır» (2, 44). «İslam dininin mənəvi dəyərləri insanları həmişə inkişafa aparmışdır, insanlara həmişə qarşıdakı uzaq və işıqlı yolu göstərmişdir və insanları daha da irəli getməyə, daha da savadlanmağa, mədəniyyətə daha da qovuşmağa, müasir həyatın bütün vasitələrindən səmərəli istifadə etməyə yönəldilmişdir» (2,13).

Təsadüfi deyil ki, «islam» sözü ərəb dilində «sülh», «dinclik» mənasında işlədilən «salam» kəlmələrindəndir. Bu sözün daha bir mənası – «özünü təslim etməkdir. Deməli, «İslam» geniş mənada «insanın özünü Allaha təslim etdiyi halda hasil olan mütləq dinclik» kimi izah oluna bilər. İslamın ən humanist və ən demokratik din kimi fenomenlər yaratmaq qüdrətindən bəhs edən akademik Fuad Qasımzadə «İki fenomen və islam («Dədə Qorqud»da və Füzulidə islam ənənələri)» əsərində bu fenomenlərdən ikisinə – «Dədə Qorqud» eposuna və Füzuli dünyagörüşünə islamın təsirini araşdırmış, hər iki fenomenin Qurani-kərim dəyərləri və islam ənənələri fonunda təşəkkül tapdığını əsaslandırılmışdır. İslam siyasi fenomenlər də yaratmağa qabildir. Lakin bu başqa, geniş mövzudur.

İndinin müharibələrinə dini rəng vermək, müqəddəs dinləri insanların, yaxud avantürist siyasətçilərin nəfsinə oyuncaq etmək

yolverilməzdir. Yəhudilik və xristianlıq dinlərində olduğu kimi, islam dininə itaət edən insanların da öz dini ayinləri və müqəddəs hesab etdikləri yerlər, məkanlar var. Dünyəvi çəkişmələri din müstəvisinə gətirmək, insanların əqidəsi ilə oynamaq heç kimə şərəf gətirmir.

İslam dini insanlara şərəfli bir həyat yaşamağı tövsiyə edir. Dinin əmr etdiyi savaşı – müdafiə, zalımdan və zülmədən qurtarma, ədalət və insanın haqqı uğrunda savaşıdır: «Zülmə məruz qaldıqlarına görə savaşımlara – izn verilmişdir. Allah onlara kömək etməyə, əlbəttə qadirdir!» (Quran, 22:39) Bununla belə əlavə olunur ki, «Əgər onlar sülhə meyl etsələr, sən də sülhə meyl et və Allaha bel bağla. Həqiqətən Allah eşidən və biləndir» (Quran, 8:61).

Heydər Əliyev vətən ilə yanaşı hər bir vətəndaş, dövlət ilə yanaşı hər bir əsgər həyatı üçün narahat olan prezident idi. O, bildirdi ki, Allah-təala kainatı, maddi nemətləri insanlar üçün yaradıb. İnsan həyatı hər şeydən üstündür. Odur ki, o, müvəqqəti olaraq «ölüm yolu»na səbr edib, «olum yolu»nu – sülh, iqtisadi tərəqqi, maddi yüksəliş, rifah, siyasi nüfuz yolunu, başqa sözlə iqtisadi və mədəni cihad yolunu tutmuşdu. Heydər Əliyev çox sevdiyi Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Hüseyn Cavidin (1882-1941) «Peyğəmbər» əsərindəki ideyaya üstünlük vermişdi: «Kəssə hər kim tökülən qan izini, qurtaran dahi odur, yer üzünü» (2, 246).

Hüseyn Cavid dünyanın xilasını, bəşərin rifahını dövlət başçılarının sülh siyasətində görürdü. Həqiqətən, silaha, zorakılığa əl atılması, insanın acizliyi, çarəsizliyi, hətta qeyri-insani xislətidir. Ağılna və fərasətinə inamı olanlar isə daha mütərəqqi üsul tapa bilirlər.

Heydər Əliyev ömründə heç vaxt həyatından qorxmamış, həmişə, hər yerdə cəsarətlə hərəkət etmişdir (2, 29). O, əməlisaleh olmuşdur və inanmışdır ki, Allah onu saxlayacaq. O, deyirdi: «Əgər namərd gülləsi məni məhv edə bilərsə, mən də Azərbaycan xalqının şəhidlərindən biri olacağam» (2, 30).

Azərbaycan xalqı, hətta düşmənlər də əmin ola bilərdi ki, Heydər Əliyevin komandanlığı altında biz qısa müddətdə torpaq-

larımızı geri almaq iqtidarındaydıq. Lakin Heydər Əliyev dünya həvəsləri, şan-şöhrət, var-dövlət naminə insanları qırğına verən avantürist dövlət başçılarından fərqli idi.

Əfqanıstan, İraq və başqa ərazilərdəki faciələr dünya amirliyi, var-dövlət hərisliyinin acı nəticələri deyilmi? Heç bir prezident nakam insan həyatını qaytara, ürəyi dağlı analara təsəlli ola bilməz. Müharibənin ağrı-acılarını yaşayan insanlar bunu yaxşı dərk edirlər. Heydər Əliyev dövlət başçısı olmaqla bərabər Allahın xəlvətdiyinə qıymaq iddiasından uzaq, insanların yaşamaq haqqına hörmətlə yanaşan bir Allah bəndəsi idi. Onun niyyəti ayrıca «olum», ya ölüm problemi deyildi, geniş mənada Allaha ibadət idi.

Məlumdur ki, ibadət yalnız müəyyən ayinlərlə məhdudlaşmayan çox geniş anlayışdır. İbadət iman və cihaddan ibarətdir. Cihadın müxtəlif üsulları arasında üçü xüsusi rol oynayır: iqtisadi, mədəni və silahlı cihad. Beləliklə islamın insan qarşısında qoyduğu əsas məsələ ibadətdir. Bəzən olum, bəzən də ölüm ibadət ola bilər. İstənilən halda bu – hər kəsin öz haqqıdır, başqasının haqqına təcavüz deyil.

Dinin ihyası – ibadətdir. Azərbaycan alimi Siracəddin Urməviyə görə, şəxsin ibadəti onun özündə məhdudlaşan mənfəətdir. Lakin ədalət elə bir ibadətdir ki, onun mənfəəti ümumdür, cəmiyyətin nizamı ondan asılıdır. O, haqqın naibliyi və xəlifəliyidir, həlak və məhv olmaqdan xalqın qorunmasının səbəbidir... Filosofun fikrincə dövlət başçısının ömrü onun ədaləti ilə ölçülür. Ölkədə maddi nemətlər bolluğu, quruculuq işləri, ümumiyyətlə iqtisadi və mədəni tərəqqinin yalnız ədalətlə mümkün olduğunu vurğulayan Urməvi «Yer-göy və o ikisi arasında nə varsa hamısının xilqətinin ədalət üzərində qurulmasını» xatırladır (5, 226-227). Azərbaycanın məşhur «Dədə-Qorqud» eposunda isə deyilir: «Vətəni qorumursansa, əkib-becərməyinə, əkib-becərmirsənsə, qorumağına dəyməz».

Heydər Əliyev, istər sosialist quruluşunun «pərdəli» prinsiplərinin nüvəsini, istərsə də Azərbaycan mədəni irsinə «hopmuş»

gizli mənəli fəlsəfi və dini hikmətləri iti və kəskin zəkası ilə dərk edir, böyük siyasəti və qüdrətli səriştəsi ilə həyata keçirirdi. Onun uzaqgörən siyasətinin formalaşmasında, tanınmış dövlət xadimi kimi yetişməsində və Yeni Azərbaycan dövlətini qoruyub inkişaf etdirməsində dini dəyərlərin rolu şəksizdir.

İslamın gücü ondadır ki, bu din insana həyatı dəyişdirmək üçün real və əməli yollar təklif edir. Bu yol adi adamlara da anlaşılıq və aydındır. Quranda deyilir: «Allah lütfünə sığınanları onunla (Quranla) əmin-amanlıq yollarına yönəldər, onları öz izni ilə zülmətdən nura çıxarar və düz yola istiqamətləndirər!» (Quran, 5:16).

Qurani-kərimdə deyilir: «Onlar Allahın nurunu (İslam dinini) öz ağızları (öz iftiraları, şər sözləri) ilə söndürmək istəyirlər. Allah isə – kafirlərin xoşuna gəlməsə də – öz nurunu (dinini) tamamlayacaqdır» (Quran, 61:8). Bədxahların gözləri açılsaydı, görərdilər ki, hər yığılan qurum, məhv edilən cisim əvəzində minlərlə iman abidəsi ucalır. Mənəvi abidəni – insanların imanını yıxmaq, məhv etmək isə mümkün deyil. «Məgər Allah öz bəndəsinə kifayət deyilmi?..» (Quran, 39:36). «Onlara etdikləri pis əməllərin cəzası görünəcək və istehza etdikləri – onları saracaqdır!» (Quran, 39:70).

Qurani-Kərim insanlara müqəddəs yerlərə tapınmağı deyil, imana gəlməyi - «Namazı qıldıqdan sonra, ayaq üstə olanda da, oturanda da, uzananda da Allahı zikr etməyi» - buyurur (Quran, 4:103). İman bütövləşdikcə və qüvvətləndikcə batilin zəifləyəcəyi, labüd surətdə yox olacağı təlqin olunur. Müsəlmanlar Quranın Səf surəsində buyrulduğu kimi, iman gətirənlərdən və səf-səf (birlikdə) duranlardan olsalar, qəzəb və şəhvət hisslərindən əleyhdarlarının istifadə edib onları fitnəyə salmalarına yol verməmələr, inşaallah ki, əmin-amanlıq bərqərar olar.

Qurani Kərimdə Muhəmməd (s.s.)-in timsalında müsəlmanların örtüyə bürünməsi, yəni qorunması təqdir olunur. Deyilənə görə, «bilik – qorxudur, bilən isə – Allahdan qorxandır». Dünya-

nin müxtəlif ərazilərində fəsadlar törədənlər – qorxmurlar, deməli, bilmirlər. Çünki bilən asanlaşdırır, yaradır, dağıtmır. Dağıtmağına heç dəyməz də. Onsuz da fani olan hər şey əvvəl-axır məhv olur. İstilaçılıq, təcavüzkarlıq, qəsbkarlıq bütün zamanlarda olub. Bu xislət dinə aid edilə bilməz. Dində insanların ən ideal, mütərəqqi cəhətləri toplanıb.

Məlumdur ki, dünyada binaların damında bağlar salan, gözəlliklər yaradan ölkələr var. Lakin onlar qonşularının torpaqlarına göz dikmirlər. Sadəcə özlərinə məxsus torpaqlardan səmərəli istifadə edir, Allahın nemətlərindən əmin-amanlıqla yararlanırlar. Təəssüf ki, insan heç də həmişə dinin tələblərinə cavab vermir. Bəzən hətta bilərəkdən əksini edir – iblis kimi. XIX əsr Azərbaycan ictimai fikrinin görkəmli nümayəndəsi Hüseyn Cavid «İblis» dramında yazmışdır:

İblis nədir?

- Cümlə xəyanətlərə bais...

Ya hər kəsə xain olan insan nədir?

- İblis (3, 104).

Gözəllikləri dağıdan, insan məskənlərini, təbiəti məhv edən işğalçı Ermənistan dövləti və onun havadarlarının iblisə uyduqlarını görməmək mümkün deyil. Allah insanları «iblisləşmə»dən qorusun.

Azərbaycanın sivil inkişaf yolu bütün dünyaya məlumdur: sülh, bərabərlik və həmrəylik, qarşılıqlı anlaşma və yardımlaşma. İslama etiqad edən - tövhidi seçmiş, Allaha təslim olmuş, iman və itaəti qəbul etmiş, Qurana ilahi elm kimi əməl edən şəxslərin, Heydər Əliyev kimi öndərin, İlham Əliyev kimi davamçıların idarə etdiyi dövlətin seçimi başqa cür ola da bilməz.

Müasir Azərbaycan mədəniyyəti, problemləri və perspektivləri.

Həyat yalnız onu öyrənmək istəyənləri öyrədir, fikir isə onu qavramaq istəyənlərin zehninə həkk olunur. Həyat böyük məktəbdir, ən yüksək universitetdir, bütün varlığıyla onu öyrənmək lazımdır. Öyrədib bu həyatda yaratmaq gərəkdir. Yaradıcılıq böyük sevinçdir, yaratmaq ölümün özünü öldürmək deməkdir.

İnsan yalnız mədəni inkişaf prosesində şəxsiyyətə çevrilir, özünü dərk edir. Bu da təbii mühitdən, insanın əmək fəaliyyətindən aslıdır. Mədəniyyət insanın daxili varlığı, mənəvi inkişafıdır. «Təfəkkürün hərtərəfli, əhatəli inkişafı mədəniyyətin mütləq dəyəridi».

Azərbaycan xalqı qədim xalqdır. Xalqın yaratdığı maddi-mənəvi irsi bu dərin köklərdən başlayır. Xalqımızın bu qaranlıq, daşlı-kəsəkli yolların sınağından gücü qüvvəti, müdrikliyi, ən əsası isə ağıl məşəli olan mədəniyyəti ilə çıxmışdır. Hər dövründə, əsrində xüsusi əsrarəngiz mədəni irs qoyub gedən xalqımızın başı bələsiz ötüşməyib. Milli adət-ənənələrə sadıq xalq maddi-mənəvi mədəniyyət yolunda öz cığırını, səmtini axsaltmaya macal verməyib.

Son yüzillikdə dünya ölkələri ilə bərabər böyük bir tarixi şəraitin meydanında mühüm rol oynayan Azərbaycan öz mədəni irsində də dərin iz buraxmışdır. Sovet Respublikasının yaranması, onun irticaçı siyasəti, 80-ci illərin sonu MAH, 20 yanvar hadisəsi, Xocalı Soyqırımı ADR-nin yaranması, bütün bu böyük hadisələr ölkənin hər bir sahəsində özünü biruzə vermişdir. Bütün bunları nəzərə alaraq Azərbaycan mədəniyyətinin bu dövrünü belə şərh etmək yerinə düşərdi.

I.1900-1918-ci il may ayının 28-nə qədərki dövr.

II.1918-1920-ci il aprelinə qədərki dövr.

III.1920-ci ilin apreindən 1991-ci ilin noyabrına qədərki dövr.

IV.1991-ci ildən 2000-ci ilə qədərki dövr.

Sovet dövrünün əsas prinsipi «məzmunca sosialist, formaca milli» əsaslara dayanan mədəniyyətimizdə neqativ mənfi xüsusiyyətlər daşısa da dərin kökə malik xalqımız öz qabiliyyətini, müdrikliyi ilə maddi-mənəvi mədəniyyətimizi arxasız qoymayıblar. Dövrün sıxıntılına baxmayaraq yazıb-yaradıb və mədəniyyət yolunda canlarını qurban veriblər. Müstəqilliyə qədəm qoymuş xalqımız bütün bu irsi daha ürəyi açıq, sərbəst surətdə davam etdirməyə başlamışdır. Əsasən də mədəniyyətin statusunun müəyyənləşdirilməsində Azərbaycan dövlətinin hüquqi normativ sənədlərdə aparılan yinidənqurma buna əyani sübutdur. Azərbaycan Demokratik Rəpublikasının ali qanunu olan konstitutsya (1995.12 noyabr), mədəniyyət haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu (1998), tarix və mədəni abidələrinin qurması haqqında, Azərbaycan Respublikasının qanunu (1998), Muzey işi haqqında qanun (1992), Təhsil qanunu (1992) ölkəmizdə mədəniyyətin tərəqqisinə səbəb olmuşdur. Bütün bu amillər milli müstəqil mədəni siyasətin formalaşması üçün geniş imkanlar açmışdır. Dünya mədəniyyət təcrübəsi sübut edir ki, mədəni siyasətin əsas mahiyyəti cəmiyyətin daha sürətli inkişafını təmin etmək, həyat şəraitinin keyfiyyətini yüksəldilməsini təşkil edir. Bu keyfiyyətləri əsasən biz Azərbaycanın müstəqilliyə qədəm qoduğu illərdən sonra görə bilərik.

Görkəmli dövlət xadimimiz, özündə mədəni keyfiyyətləri daşıyan, dünya siyasətinə meydan oxuyan Heydər Əliyev bütün bu inkişafısevərək bildirmişdir: «Xalqımız bu dövrdə XX əsrin əvvəllərindən indiyədək çox şərəfli bir yol keçmişdir. Bu yol ondan ibarətdir ki, xalqımızın mədəni, təhsil səviyyəsi artmış, mədəniyyətimiz yüksəlmiş, elmimiz, böyük iqtisadi potensialımız yaranmışdır. Xalqımızın həyat tərzində, dünyagörüşündə böyük

dəyişikliklər əmələ gəlmiş və böyük siyasi ictimai proses başlanmışdır!»

Bugünün gənci olaraq yaşadığım ölkənin mədəni inkişafını, gediş yolunu və bu yoldakı çuxurları yaxından izləyirəm.

Müasir Azərbaycan mədəniyyəti dedikdə, bunu da mütləq qeyd etməliyəm ki, «müasir mədəniyyət» və ya «bugünkü mədəniyyət» dünənimizin bağının məhsuludur. Möhkəm bünövrə üzərində tikilən binanın ucaldılması üçün o gündən indiyədək zəhmətlə çalışan xadimlərimiz, ziyalılarımız gərəkli «mədəni irs» əmanət edib əbədi dünyaya kömüblər. İbtidai icma quruluşu insanının «Qobustan qaya» rəsmləri, əmək alətləri, yüksək şifahi xalq ədəbiyyatımızın incisi olan «Kitabi-Dədə Qorqud» yazılmış neçə-neçə nəzm, nəsr nümunələri, salınmış şəhər, tikilmiş dəbdəbəli saraylarxalqımızın qədim silinməz mədəni irsindən xəbər verir. Bu irsin ardıcıllarından Nizamımız, Əcəmimiz, Tusimiz, Nəsimimiz, Füzilimiz bu zənginliklərdən qidalanaraq mədəniyyət tarixində yeni ensiklopediya yaratdılar. Ensiklopediyadan bəhərlənən yeni sinif- Vaqifi, Vidadi, M.Ə.Sabiri, Vazeh, Bakıxanov, Q.Zakir, Səttar, Mirzə Qədim İrəvani, H.Zərdabi, N.Vəzirov, F.Köçərli, S.Ə.Şirvani, H.Z.Tağıyev, Q.Hacıbabəyov, C.Məmmədquluzadə, Ö.F.Nemanzadə, C.Zeynalov, H.Ərəblinski, B.Kəngərli, Ü.Hacıbəyov, M.Maqomayev, Z.Hacıbəyov, C.Cabbarlı, Anar, T.Salahov və b. kimi ziyalılarımız mədəni irsi davam etdirmişlər.

Müasir Azərbaycan mədəniyyəti və onun xüsusiyyətlərini nəzərdən keçirmək istəyirəm. Bildiyimizə görə, insan şəxsiyyətinin formalaşmasında mədəniyyət mühüm başlıca rol oynayır. Herderin qeyd etdiyi kimi «Mədəniyyət insanın ikinci dəfə doğulmasıdır».

İnsanın daxili varlığının formalaşmasında mühüm rol oynayan mədəniyyət -əxlaq, tərbiyə, incəsənət, din, təhsil və s. ilə sıx bağlı olub, onun inkişafında misilsiz rol oynayır.

Əxlaq nəzəriyyəçiləri hər bir insanın həyatını ömrü boyu yazılmaqda olan kitaba bənzətmişlər. İnsanın fəzilətli həyat sürmə-

si onun hərəkəti, əxlaqı, daxili füsunkarlığı ilə ölçülür. Əxlaq ictimai həyatın bütün sahələrində insanların davranışını tənzim edən sosial təsisatdır. Əxlaq insanların dünyabaxışı, mədəniyyətin inkişaf səviyyəsi, əqidə və inamı ilə ayrılmazdır. Əxlaq ilə mədəniyyət daim qarşılıqlı vəhdətdədirlər. Əxlaqi mədəniyyət əxlaqi dünyagörüşdə və mühakimələrdə təzahür edir. Bunlar isə insan şüurunda əxlaqi əqidəyə çevrilir. İnsan tərəfindən qəbul edilmiş davranış qaydaları, ünsiyyət formaları sistemini təmsil edir. Əxlaq nəinki insanlar aid olan konkret və ümumi tələbləri, həm də mənvi idealları, yəni insanların daha düşünülmüş daha gərəklı və faydalı sayıb can atdıqları əxlaqi davranış nümunələrini özündə ahtiva edir. Gözəl xüsusiyyətlərə malik olan əxlaqi mədəniyyət bu gün hansı səviyyədədir? Onu qeyd etmək istəyirəm ki, min illər ötsə, yeni E.T.T olsa belə, yenə də dəyişməyən əxlaq və onun məzmunudur.

Yaşadığımız cəmiyyətdə böyüyündən tutmuş bir an sonra qədəm qoyası olan körpə belə gözəl əxlaqa, əxlaqi mədəniyyətə sahib olmalı, etdiyi hər hasısa bir qüsurunun təmizləməlidir.

Lakin öz gündəlik təcrübəm bu günkü mühitdə əxlaq məsələsində mənfi hallarla rastlaşır. Sözlə demək, yazmaq nə qədər sadə görünsə də, bunun arxasında çox böyük məna və «qorxulu hadisə» durduğunu yaxşı hiss edirik. Bu bir ailənin problemi olmaqla sabahımızın dəhşətindən xəbər verir. Əxlaqsız insanlarla dolu olan cəmiyyətdə mədəniyyətdən danışmaq gülünc görünür. Hələ az sezilən bu problemi heç sezdirməmək naminə iş görməliyik. Bu günün gecləri əxlaqsızlıqdan, onun üfünətindən xəbərdar olub çəkinməməlidir. Bizi uçuruma aparən dəhşətdən uzaq olmalıdır.

İnsan həyatında mühüm rol oynayan mədəniyyət və mədəniyyətdə də misilsiz rol oynayan təhsil, elm məsələləri jaqqında bir iki kəlmə demək yerinə düşər. Hörmətli dövlət xadimimiz qeyd etdiyi kimi «Təhsil millətin gələcəyidir». Ağıl, bilik bizi hər qaranlıqdan xilas edə biləcək olan qüvvədir. Bunun nəticəsi isə

müdrüklükdür. Müdrüklük sonsuzdur, nə qədər uzağa getsən bir o qədər sənə lazım olur. Təhsil dövlətin və dövlətçiliyin başlıca göstəricilərindən, təməllərindən biri olmaqla, həm də milli-mənəvi varlığın əsasıdır. Təhsil elə bir güzgüdür ki, orada cəmiyyətin bütün siması, mənəvi-psixoloji havası, menasibəti, bu cəmiyyətin gələcəyi və gücü haqqında dəqiq, hərtərəfli bilik almaq olar. İnsanın həyata və əmək fəaliyyətinə hazırlanmasının xüsusiyyətini, mədəniyyətinin inkişaf səviyyəsini ümumi peşə və ixtisas təhsili müəyyən edir. Məni maraqlandıran bir sual vardır. «Görəsən təhsilin varlığını puç etməyə çalışan insanların» cəzası nə olacaqdır. Mən APİ-nin məzunu olaraq dörd ildə təhsil də, elm də rüşvətxorluğun nə demək olduğunu bilirəm. Sırf olaraq qeyd edirəm ki, mənim kimi yüzlərlə, minlərlə tələbəni şikəst etmək, sabahkı Azərbaycanın bədbəxtliyi demək deyildimi?!

Bunu qeyd etməklə kifayətlənirəm. Çünki müasir Azərbaycan təhsil mədəniyyətinin ən acılı, ağırlı tərəfinin dərdsini duymuş oluruq. Əlbəttə edilən qüsurun, səhvin hər nə olursa-olsun cəzası, günü-güzəranı çatır. Dövlət nümayəndələrindən Əli İnsanovun əsl insanlığından mən, sən və bizlər şahid olduq. Bu cür insanların psixoloji yaşına seyr yeritmək istərdim ki, onsuz da bir gün cəzalanacaqsınız, tamahınızı bəs edin, iradənizi, vicdanınızı unutmayın!

Müasir Azərbaycan mədəniyyəti və İslam.

Nə qədər də gözəl səslənir, sanki, bütün problemlər, mənfi hallar «İslam və İslam mədəniyyəti» altında əzilir, məhv olur. Din çox əzəmətli və qüvvətli bir ağac kimi insaniyyətin keçirdiyi inqilabların hamısında həyatını mühavizə etmiş və edəcəkdir. Doğrudur, bu ağacın qol-budağı minlərcə dəfə doğranmış, lakin əsas kök həmişə yeni budaqlar yetirmiş və yetirir. Zaman keçdikcə bu ağacın kökü nəinki qurumur, əksinə, fəlsəfi fikirlər və həyatın acı təcrübələri kimi, təcavüzünün təsiri altında getdikcə daha da uzanır. Bəşəriyyətin həyatı dinlə başlanmış olduğu kimi, dinlə də yaşayacaq və dinlə də bitəcəkdir.

Müasir dövrdə din mətiqi mühakimənin, zəkanın köməyi ilə öz ehkamlarının həqiqətliyini sübut etməyə çalışır.

İslam dini dünya dinləri içərisində ən cavan və sonuncudur. İslam öz parlaq mədəni irsi ilə elə güşədir ki, buraya sağlam düşüncə, elm, əxlaq mədəniyyət daxildir. İslamın bilik anlamının əsasında əsl təbiət fəlsəfəsi dayanır. İnsanda əxlaqi, ülvi dəyərlər, özünənəzarət meyarı, öz hərəkət və davranışını qiymətləndirmək bacarığı aşılayır. Bildiyimizə görə, İslam yarandığı gündən etibarən mədəniyyətdə də misilsiz olan sünni, şiə təriqətlərinin zidiyyətləri və neqativ hal doğuran hadisələri özünü büruzə vermişdir. Hal-hazırda onlarla müxtəlif təriqət ayrılığı İslamın mövqeyini axsatmağa çalışır.

Görkəmli dövlət xadimi Turqut Ozal gözəl buyurmuşdur. «Millətin gələcəyi və gücü ailə tərbiyəsindədir. Ailə insana möhkəm milli adət-ənənələr çərçivəsində, müasir tərzdə düşünmək bacarığı aşılmalıdır».

Ailə təbiətin yaratdığı şah əsərlərdən biridir. Ailə münasibətləri məişətdə təşəkkül tapan münasibətlərini bir hissəsi olub, dövlətin özəyidir. Möhkəm, düzgün qurulmuş ailə və münasibətlər dövlətin inkişaf səviyyəsində əsas yer tutur. Ailə-nigah münasibətləri mədəniyyətində qarşılıqlı sevgi, hörmət prinsiplərinə dayanır.

Hər şey ana bətnindən, isti ana qucağından başlayır. Tərbiyə, əxlaq, daha sonra müəllim-təhsil sadədən mürəkkəbə doğru sıralanır və inkişaf edir. Qeyd etdiyimiz problemlərin yaradıcısı əlbətdə «biz məxluqları» Dövlətin özəyi olan və «balaca dövlət adlandırılan ailə» özünü düzgün yolla sistemləşdirməli, hər ailə bilməlidir ki, çox böyük vəzifəni daşıyır. Bu vəzifəyə uyğun hərəkət etməli, davranmalı, dünyaya gətirdiyi hər bir körpəyə əsl ailə qayğısı, əxlaqi aşılmalıdır.

Estetik tərbiyə cəmiyyətin mənəvi həyatının bütün zənginliyini, ümumbəşəri humanizmi özündə təcəssüm etdirən, mədəniyyətinin yaradılmasının çox mühüm tərkib hissəsi olub, hərtərəfli in-

kişaf etmiş şəxsiyyətin formalaşmasının mühüm cəhətidir. Estetik tərbiyə insan mənəviyyətinin müxtəlif sahələrinə təsir edib, onda yaratmaq meyllərini gücləndirir. Estetik tərbiyə cəmiyyətin mədəni həyatının tərəqqisi ilə qırılmaz əlaqədə inkişaf edir.

Təbiətin görünən və görünməyən tərəflərini sirli insan düşüncələri nə dəyərli, qiymətli əsərlər, şahnamələr yaradır. Bu gözəlliklər insanı heyran edir. incəsənətin predmeti-incəsənəti başa düşən və gözəllikdən həzz almaq qabiliyyətinə malik olan tamaşaçı yaradır. Qədim Azərbaycan incəsənətinin tarixi bu ölkədə dövlətlərin yaranması tarixindən daha qədimdir.

Günəş çiçəklərə müvafiq rəng verdiyi kimi, bədii incəsənət də bizim həyatımızı bəzəyir. Rəssam bizim görə bilmədiyimiz dərinlikləri, müəmmalı məqamları görür, duyur və bunları tabloda əks etdirir. Xalqımızın min əsrlər yaratdıqları qaya rəsmləri, qablar üzərindəki müxtəlif naxışlar və s. kimi əsərlər rəssamlığın qədim sahə olduğundan xəbər verir. M.Q.İrəvaninin, M.M.Nəvvab, realist qrafikanın banisi, satirik rəsmnin mahir ustası, milli rəngkarlıq sənətinin öncül nümayəndəsi Əzim Əzimzadə, təbiət təsvirini müasir realistik formada inkişaf etdirən etdirən Bəhrüz Kəngərli, S.Şərifzadənin, M.Abdullayev, T.Salahovun və b. kimi rəssamlar bugünkü Azərbaycan rəssamlarının müəllimləridir. Onların əsrarəngiz əsərlərini duyub, öyrənən bu günkü rəssamlarımız sırasında Yaşar Əhmədov, Məmmədnicat Salahov, Seyidağa Zakiri, Akif Əsgərov, Əhməd Bədəlov, Faiq Əhmədov, Nailə Əhmədov kimiləri göstərmək olar. Bu rəssamlar hal-hazırda müəllim vəzifəsində çalışıb minlərlə istedadlı gənclərə düzgün yol göstərirlər.

Rəssamlıqla bərabər Azərbaycanda hekəltəraşlıq, qrafika, dekorativ tətbiqi sənətlər inkişaf edir. Bütün bu sahələrin inkişafı üçün müsabiqələr, sərgilər təşkil edilməli, bu yaradıcı insanlar üçün hər cür kömək olunmalıdır.

Sənətdən, yaradıcılıqdan danışanda teatrdan danışmaq yerinə düşər. Teatr və onun tarixi haqqında Heydər Əliyev gözəl nitq

söyləmişdir. «Əgər Azərbaycan xalqı müsəlman Şərqudə ilk dəfə 1873-cü ildə milli teatr yaratmış və dünya mədəniyyətini, Avropa mədəniyyətinə qovuşmuşsa, bu xalqın nə qədim mədəniyyəti vardır. O nə qədər böyük mədəniyyətə, nə qədər yüksək intellektə malikdir və onun nə qədər daxili qüdrəti var!!!»

Bakının teatr və truppalarında fəaliyyətə başlayan C.Zeynalov, H.Ərəblinski, C.Hacinski, M.A.Əliyev, S.Ruhulla və başqa sətənkərlər çox gözəl obrazlar yaratmışlar. Bu günün səhnəsində Amaliya Pənahova, Fuad Poladov, Yaşar Nuri, Rasim Balayev, Siyəvüş Aslan, Afaq Bəşirqızı kimilər əvəzsiz obrazlar yaradırlar.

Müstəqillik qazandıqdan sonra «Bakı bələdiyyə» teatri, «Tənqidi-təbliğ» teatri, «Milli dastan» teatri, «Dövlət gənclər teatri» kimi və b.teatrlar meydana gəlmişdir.

Azərbaycan mədəniyyətində böyük rol oynayan teatr düzgün istiqamətdə inkişaf etməli, səhnəni, obrazı duyan, hiss edən əslyeni nəsil yaranmalıdır. Səhnədə obrazı oynayan aktyor onu izləyən hər tamaşaçısının qəlbində öz yerini tutmalı, rolunu düzgün oynamalıdır.

Musiqi sözsüz bəzən də çox dərin məzmun ifadə edən nitqdır. Onun melodiyları bizi bir an içərisində çox uzaqlara aparmağa, uzaq keçmişləri, uzaq məsafələri bizə xatırlatmağa qadirdir.

Müasir Azərbaycan musiqi mədəniyyəti haqqında da ilk məlumatlar b.e.ə. 10-8-ci min aiddir. Azərbaycan musiqisi də başqa mədəniyyət sahələri kimi hər dövrdə öz töhfəsini vermişdir. Müstəqilliyin bərpasından sonra Azərbaycan musiqisinin dünya bədii prosesinə inteqrasiya olunması prosesi güclənmişdir. Azərbaycan peşəkar musiqi mədəniyyəti öz mövcudluğunu Avropa və dünya kontekstində indi daha açıq şəkildə göstərir.

Azərbaycan mahnısı açıq bədii şəraitində heç də həmişə müsbət olmayan müxtəlif təsirlərə məruz qalır. Səid Rüstəmovun, C.Cahangirovun, T.Quliyevin, Rauf Hacıyevin, Emin Sabitoğlunun, P.Bülbüloğlunun yaradıcılığında təşəkkül tapan və yal-

nız özünə xas olan əzəli ənənələritirmək təhlükəsini yaşayır. Azərbaycan estradasının populyar qanadının genişlənməsinə və inkişafına baxmayaraq, neqativ hallar, ziddiyyətlər həddini aşmaqdadır.

Bu gün əsasən də ŞOU BİZNES və onun həddini aşan gündəlik məsələləri mədəniyyətimizə ziddir. Təhsil almamış, musiqidən anlamayan minlərlə insan insan əlində mükafat, əxlaqsız hərəkətlərlə özlərini «ulduz» adlandırırlar. Bu gün mədəniyyətimizə əsl sənətçi gərəkdir.

Bu gün Azərbaycanını musiqi mədəniyyəti qarçısında ciddi problemlər durur və bu problemlərin həlli üçün bu istiqamətləri qeyd edə bilərik: yaradıcı potensialının qorunması, bəstəkarların yaradıcılığının stimullaşdırılması nümunələrinin yazılması və bərpası üçün cəhdlər, festifal, müsabiqələr, keçirilməsi və. kimi.

Xalqımızın ən böyük problemi Qarabağ problemidir. Bu problem olmaqla yanaşı, ən ağırlı-acılı tərəfimiz, unudulmayan qan yaddaşımızdır. İtirdiyimiz torpaqlarımız, minlərlə əsirimiz, şəhidimiz elə dərin yara açdı ki, sağalması mümkün olmadı.

Bu ağırı-acı özünü mədəniyyətdə də biruzə verdi. Düşmən Azığ mağarasını, Xocalı kurqanını, Qubadlı itəngilan, Kəlbəcər, Xocalıdakı, «Çoban daşı» adlı mehri xiyabanlarını, Quruçay, Tağlar, Kültəpə, Meynətəpə, Şamutəpə, Zərgərtəpə kimi tarixi abidələri, səfalı şəhəri, rayon kəndlərimizi məhv etdi. Laçındakı «Ağ oğlan», Ağdərə məbədi, Cəbrayıldakı «Qız qalası» və s. kimi maddi və mənəvi mədəniyyət abidələrinin məhvi ən böyük problemdir.

Bu məqalədə Müasir Azərbaycan mədəniyyəti, onun problemləri haqqında danışdığım kimi də parlayan günəş şüalarından da söhbət açmaq istəyirəm.

Mədəniyyət mürəkkəb, hərtərəfli inkişaf etmiş fənamendir. Ona görə də mədəniyyət problemsiz ötüşə bilməz. Lakin mədəniyyətin əsas prespektlərindən bu gün ki, inkişaf yollarından da danışmaq istəyirəm. Milli mədəniyyətimizin müasirləşməsində,

irsi təcrübənin nəşildən-nəşilə ötürülməsində, ümumiyyətlə, ictimai həyatın bütün sahələrində mədəniyyətin idarə olunmasında və inkişafında kulturologiyanın əvəzsiz rolu vardır. Kulturologiya bu gün lazımdır çünki o ümumibəşəri və milli-mədəni prosesləri, insanların maddi və mənəvi həyatının təzahürlərini, proseslərini dərinləndirir. Kulturologiya təhsil göstərir ki, insanın hər an ictimai fəaliyyəti mədəniyyətdən kənarında mümkün deyildi.

Azərbaycan mədəniyyəti tarixi çox qədimə gedib çıxır. Azərbaycan mədəniyyəti dünya mədəniyyətinin çağdaş səviyyəsi ilə ayaqlaşmalı «dünyəvilik» Müasir Azərbaycan mədəniyyətinin daxili özəyi kimi anlaşılmalı və praktikada təqdir olmalıdır. Həqiqətən də, milli mədəniyyət xalqın, millətin mənəvi xarakter göstəricisidir, elə bu baxımdan milli mədəniyyətimiz möhkəm olmalıdır. Müasir Azərbaycan mədəniyyətinin təyin etmək üçün bu gün düşünmək, özü də çox dərinləndirən, təmiz beyinlə düşünmək lazımdır.

Bu gün dövlət rəhbərimiz mədəniyyətimizin inkişafında yorulmadan planları sistemləşdirir, praktikada onları həyata keçirir. Ötən il yadda qalan hadisələr sırasında ən mühüm hadisə Azərbaycan Mədəniyyət günləri oldu. Rusiya ilə başlanan bu tən-tənə Yaponiyada, Avstriyada, Misir, Ərəb Respublikasında davam etdi. Daha sonra dekabr ayında iki mühüm hadisə H.Əliyev Fondunun Beynəlxalq Muğam Mərkəzinin təşkilinin layihəsi ilə əlaqədar keçirdiyi müzakirə və Polad Bülbüloğlunun «Eşq və ölüm» baletinin tamaşaya qoyulması uğurla keçdi. Qarabağ xanəndələrinin muğam ifaçılarının musiqili albomu hazırlandı, muğamlarla əlaqədar bir sıra layihələr həyata keçirildi. Azərbaycan xalça sənətinin qorunması və inkişaf etdirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununun tətbiqi ilə əlaqədar ölkə başçısı fərman verdi. Bundan əlavə yazıçı Maqşud İbrahimbəyov «İstiqlal» ordeninə layiq görüldü. Milli mətbuatımızın yaranmasının 103 illiyi münasibətilə Azərbaycan jurnalistikasının inkişafında xidmətlərinə görə bir qrup qələm sahibinin əməyi medal və

fəxri adlarla dəyərləndirildi. Ç.Abdullayev, G.Hüseynoğlu «Xalq yazıçısı», N.Həsənzadə, S.Rüstəmxanlı «Xalq şairi» adlarına layiq görüldülər. Xalq şairi B.Vahabzadənin 80 illiyi ilə əlaqədar dövlət başçısı İlham Əliyev ağısaqqal şairi unutmayaraq ona təbrik məktubu göndərmişdir.

Bəstəkar V.Adıgözəlovun «İstiqlal» ordeninə layiq görülməsi musiqi aləminin yaddaqalan hadisəsi oldu. Mədəniyyət abidələrimizdən Bakıdakı Şirvanşahlar sarayı, Qız qalası, İçəri Şəhər Dövlət Tarixi Memarlıq Kompleksi Azərbaycanın abidəsi olaraq Yuneskonun Dünya irs siyahısına daxil edilməsi mədəniyyətimizdə atılmış doğru addımlardadır.

Bütün bunlar mədəniyyətimizin işıqlı gələcəyindən xəbər verir.

Keçirdiyimiz hər bir gün miniatürdə ömürdür. Bu ömrün hər anını işləmək, fəaliyyətdə olmalıyıq. Bekarçılıq bizə verilən bu qiymətli vaxtdan çox şey oğurlayır.

İnsan elə bir varlıqdı ki, onun yarım keçə bilməcəyi dağ, daş, kəşf edə bilməyəcəyi əsas, açma bilməyəcəyi bağlı qapı yoxdur.

Çünki Allah bizi yaradanda hər birimizə özündən olan güc-qüvvətdən, ağıldan da bir damcı vermişdir.

Özümüz üçün, sabahımız üçün, cəmiyyətimiz üçün çalışmalıyıq. Mənfiləri düzəltməli, yeni səhifələr açmalıyıq. Var olduğumuz qədər də var olmalıyıq!!!

КУЛЬТУРА И ГЕРАЛЬДИКА

Геральдика – один из немногих видов канонического искусства, функционирующих в современной культуре. В самом общем виде под геральдикой принято подразумевать искусство создания гербов и других геральдических символов, а также науку, их изучающую. Геральдика – совершенно новая сфера знания и деятельности в нашем обществе, обращение к ней было обусловлено принятием государственных символов суверенным Азербайджаном, а совсем недавно – созданием Геральдического совета Азербайджанской Республики. Так вопрос о статусе, происхождении и задачах геральдики неожиданно стал актуальным для нашего национального самосознания и культуры.

Не факт, что в этих условиях нужно слепо идти вслед за европейской или постсоветской геральдической наукой, какие бы давние традиции она себе не приписывала. Язык геральдики – культурный код, работающий на протяжении столетий. Он объединяет две составляющие: терминологию описания геральдических элементов и визуальный язык. Термины европейской геральдики в большинстве своем заимствованы из нормандского французского языка. На поверку целый ряд из них оказывается словами тюркского происхождения. Так, например, геральдический кружок называется «гурт», а это по-тюркски «круглый». «Гурт» в обратном прочтении дает «тюрк», и это не бессмысленная игра слов, как мы увидим далее. Термин «тинктура», то есть цвет, совпадает с названием тюркского племени тенктеры, которое, в свою очередь, восходит к имени Всевышнего – Тенгри. Другой тюркский род – Огузы – оставили свой след в наименовании еще одного округлого геральдического элемента – «гуз».

Возникновение всякого, столь прочно укорененного в культуре, крупного и значимого явления обычно не проходит незамеченным в хрониках, эпосе, легендах данной традиции. Никакого упоминания о возникновении геральдики в соответствующих источниках европейской традиции нет. Зато в тюркской традиции существует источник, в котором не только упоминается возникновение геральдики, но и подробно описывается кто, как и кому определял родовой знак идентификации: по-европейски – герб, по-тюркски – тамгу. Речь идет об Огуз-наме.

Здесь говорится о том, что после смерти родоначальника огузской ветви тюрков хана Огуза один из старейшин по имени Иркыл Ходжа, заботясь о том, чтобы между шестью сыновьями усопшего и их потомками не возникли распри, обратился к унаследовавшему престол отца Гюн хану со словами: «Выход из такого положения в том, чтобы каждому из них был определен его ранг, занятие, имя и лакаб (прозвище), и чтобы каждый из них имел свой знак, тамгу» [1, с.63]. Поскольку у каждого из шести сыновей Огуза было в свою очередь по четыре сына, то Иркыл Ходжа определил каждому из них в общей сложности 24 родовых имени (лакаб) и 24 тамги.

Разумеется, тамга не была изобретением Иркыл Ходжи. Тамга – знак, производный от древнетюркского первокалендаря. Он представлял собой вписанный в круг крест, где точки пересечения креста с окружностью отмечали четыре священных события года: дни зимнего и летнего солнцестояния, весеннего и осеннего равноденствия. Первокалендарь выступал информационной матрицей тюркской культуры: из него она разворачивалась, в него она могла быть свернута. Историческое последовательное развертывание первокалендаря приносит тюркскому миру рунический алфавит и тамгу. Так возникает язык тюркской культуры: письменный – в рунах, визуальный – в тамге. После утраты изначальных индоевропейских (я бы сказал евразийских, тюркских) символов и насильственного забвения

тюркской цивилизации, роль, в чем-то подобную первокалендарю, стала выполнять геральдика. С тех пор язык геральдики становится модельным по отношению к культуре. Культура может быть свернута в язык геральдики и из него быть развернута. Не случайно западные авторы, давая определение геральдике, особо подчеркивают вопрос о наследовании, ведь культура – это социальная наследственность. Приведем только одно из подобных определений: «Геральдика выросла в своеобразную науку наследования символов с четкой системой регулирующих ее законов и уникальным языком» [2, с.7].

Корни языка геральдики уходят еще дальше, во времена более древние, чем те, о которых повествует Огуз-наме. Об этом свидетельствует следующий отрывок из Ригведы:

Манда́ла I, 177 («К Ашвинам»)

14. К Тугре согласно прежним обычаям

Вы снова стали расположенными [...]

15. Воззвал к вам сын Тугры, о Ашвины.

На языке анатолийских тюрков «тугра» – это печать. Причем во времена Османской империи тугра была именно государственной, имперской печатью, а печать – это один из главных объектов геральдики. Точно также «интерес вызывает упоминание в гимнах Ригведы к Ашвинам и царя Тугри, который мог быть властителем только... царства Тугриш в горах Загроса» [3, с.187] на территории современного Ирака, где до сих пор существует крупный тюркский анклав. Царство или княжество Тугриш в горах Загроса упоминается в клинописных шумеро-аккадских табличках конца 3-го тыс. до н.э. Название племени тугри в форме «тэккара» упоминается в надписях фараонов Мернептаха и Рамзеса 3-го среди прочих «народов моря», участвовавших в нашествии на Египет.

Однако на современном венгерском языке «тугра» – название домашней птицы, чуть помельче индейки. Венгры считают, что слово это гуннского, т.е. тюркского происхождения. И дей-

ствительно, сегодня в Турции тугрой называют не только печать, но и серебряное, как правило, украшение в форме птицы. Такие всегда можно купить на знаменитом Гапалы Чаршы базаре в Стамбуле. Нельзя не упомянуть и о том, что «знамя» по-тюркски «туг». «Знамя (по-тюркски «тух») было отражением философии тюрка» [4, с.201], - пишет Мурад Аджи. Знамя называли «тугом» даже в средневековой Руси.

Простого совпадения здесь быть не может: знамя-туг и печать-тугра не только и не просто однокоренные слова. Они вышли из одного семиотического гнезда – геральдического. Еще раз сделаем акцент на теме традиции, рода, наследования. Согласно Геродоту, прародителем скифов был легендарный Таргитай, сын Зевса. Последние два-три десятилетия все больше исследователей высказывают мнение, что скифы были народом не иранского, а тюркского происхождения. Об этом свидетельствуют находки скифских курганов, об этом же говорит и само имя Таргитай, прямо корреспондирующее с этнонимом «тюрк». Итак, прародителем тюркского рода был Таргитай, часто отождествляемый с греческим Гераклом как сыном Зевса [5, с.38]. С одной стороны, он вступает в брачную связь с полуженщиной, полузмеей, а Змей – широко известный общетюркский символ. С другой – Таргитай был, вероятно, птичеловеком, священной сыном птицы – Тугры. Следовательно, он являлся сыном неба. А еще точнее – сыном Вечного Синего Неба – Тенгри. «Полная энциклопедия символов», не указывая на этнокультурную принадлежность этого образа утверждает, что Тенгу – это «человек с птичьей головой, крыльями и когтями на ногах» [6, с.189]. И здесь, конечно же, нельзя не усмотреть созвучие со «словом таньга», которым «татары называли серебряные дирхемы в 1/144 ... гривны ... Именно от них происходит русское слово деньга» [7, с.176]. На тесную связь денег, монет с геральдикой указывать излишне. Становится ясно, что вся геральдическая терминология тюркского мира изначально имеет тео-

форное происхождение и восходит к имени Всевышнего – Танры, Тенгри.

Но все же центральным объектом тюркской геральдики является тамга, также прочно связанная со знаменем-тугом. Тамга как символ отвечала на все предъявляемые ее носителю вопросы: каково его отношение к тюркской традиции в целом, какому роду он принадлежит, какую географическую область тюркского мира представляет, каково его социальное положение и т.д. Тамга отнюдь не была исключительно знаком собственности, например, на стада овец, как это стремятся представить некоторые современные исследователи. Она в символической форме решала весь комплекс религиозных, правовых, экономических и др. проблем соотнесения индивида и общества. Тамга в этом смысле выступала универсальным знаком культурной идентификации. Получая родовую тамгу, тюрк принимал вместе с ней гораздо больший объем социальной ответственности, чем скажем, европейский рыцарь, наследующий фамильный герб. Поэтому только с очень большой натяжкой можно сказать, что герб – это европейская тамга.

Первым в истории Европы гербом принято считать «упомянутый под 1127 годом герб на щите» [8, с.199] графа Анжуйского и герцога Нормандского Жоффруа, который был усеян золотыми львами на лазурном фоне. Но еще раньше, в период первого крестового похода (1096-1099) «у Бодуэна Фландрского был золотой щит с изображением орла, который он приказал носить перед собой в походе» [9, с.17]. Наконец, первым символом высшей светской власти в Европе была геральдическая лилия короля франков Хлодвига I (456-511 гг.). Все три названных исторических персонажа принадлежали к роду Меровингов-Плантагенетов. Именно с этим родом европейская традиция связывает легенду о Святом Граале, Санграале. В связи с этим можно дать промежуточное определение: геральдика – это система специальных знаков, определяющая отношение того или

инного рода, общности людей к мистерии Санграаль. Говоря совсем по-простому, геральдика – это Грааль-дика.

Мы считаем, что понятие Санграаля изначально передавалось на письме как «Тщанэройал», а еще точнее «Тщанэре йыл», т.е. «Тенгри ил», год Тенгри или же «Тенгри йол» – путь Тенгри, что с метафизической точки зрения одно и то же. Это словосочетание означало главный праздник года, Великий Юл, отмечающийся в день зимнего солнцестояния, 25 декабря. В тюркской традиции эта дата являлась днем рождения Тенгри. Таким образом, тайна святого Грааля – это мистерия первокалендаря, годового цикла, знание божественных закономерностей творения, принципов конвертации пространства во время и наоборот.

Вернемся к пернатым. Сюжетная взаимосвязь Таргитая с птицей и змеем одновременно позволяет считать его пернатым змеем. Это тот же образ, что и Кукулькан у индейцев Месоамерики. Всю свою геральдику индейцы носили на себе: каждый воин в своем головном уборе из птичьих перьев, спускавшихся, как тело змеи, был подобен верховному богу – Кукулькану.

Но Кукулькан (Кетцалькоатль) – не просто мифологический персонаж. В его образе закодировано знание индейцев Месоамерики о коротких и длинных циклах солнечной активности. Для культур древности это был вопрос жизни и смерти. Повышение или понижение активности Солнца приводит к росту или падению и рождаемости, и урожая посевов. Сегодня на компьютерных графиках очень хорошо видно, что если в определенной последовательности соединить пики и минимумы солнечной активности, то получается изображение пернатого змея...

Проведенный нами анализ типологии культурных героев [10, с.3-20] показал, что образ пернатого змея стоит за плечами таких персонажей мифологии народов Евразии, как Гильгамеш, Геракл, Горгуд и др. Все они совершают семиотически тождест-

венные поступки, все они непосредственно связаны с календарным сознанием. Почти всегда в сюжетах их подвигов главную роль играют образы змея и орла, реже льва и волка – самых распространенных геральдических фигур. Наличие, скажем, в искусстве Шумера синкретических образов крылатого льва или львиноголового орла говорит о том, что эти фигуры замещали образ Великого Солнечного Змея, пернатого змея, известного у месоамериканских индейцев под именем Кукулькан или Кетцалькоатль. Пернатый змей, кусающий себя за хвост в точке зимнего солнцестояния – это и есть сам годовой цикл, по-гречески киклос – кольцо змеи, круговорот времени. В свою очередь новогоднее знание, парадигма первокалендаря – это и есть мистерия св. Грааля. И первоначально функция геральдики в культуре заключалась в том, чтобы маркировать носителей этого знания.

Носителем мистерии первокалендаря может выступать не только отдельный род, племя, но и целый народ, в современных условиях – страна. И это обстоятельство так или иначе находит свое отражение в геральдике. Во время принятия государственного герба Азербайджана в январе 1993 года самую серьезную конкуренцию нынешнему гербу – восьмиконечной звезде – составляло изображение фантастической птицы Симург. Образ Симурга также принадлежит общеарийской, евразийской традиции. Так, например, в славянской мифологии он сохранился под именем Семаргл.

А теперь вспомним, что обратное прочтение некоторых ключевых слов не является простой забавой любителей шарад и кроссвордов. Итак, Симург в обратном прочтении – это Гермес. Вестник богов Гермес, давший имя тайному знанию в европейской традиции – герметизму – также был сыном Зевса и, несомненно, птичеловеком. Обязательным атрибутом Гермеса были амбросийные (букв. «бессмертные») золотые крылатые сандалии. Правопреемник древнегреческого Гермеса Трисмеги-

ста, римский Меркурий изображался не только в крылатых сандалиях, но и с кадуцеем в руках. А кадуцей – это жезл, увитый двумя смотрящими друг на друга змеями. Эта композиция семиотически эквивалентна змею, кусающему себя за хвост в точке зимнего солнцестояния. значит Гермес – не просто птице-человек, а пернатый змей.

Еще один пернатый – орел, являющийся, наравне со львом, самой распространенной геральдической фигурой. По-тюркски орел – «гартал». То есть его название также берет начало от календарного круга – «гурта» (азерб. «эирдя») и представляет собой обратное прочтение имен героя Тарги-тая и птицы Тугры. В русском языке сохранилось слово «гуртом», что значит «все вместе, всем миром». А мир, как известно, круглый. Русский фольклор сохранил еще и образ персонажа с замечательным именем Тугарин Змей – змей птицы Тугры, пернатый змей.

По всей вероятности, кадуцей когда-то представлял собой не жезл, а чашу, увитую двумя змеями. Как профанизированное воспоминание о той далекой эпохе остался знак визуальной коммуникации, символизирующий аптеку. Или, может быть, чашу св. Грааля?

РЕНА АБДУЛЛАЕВА
доктор искусствоведения
(Баку)

НАЦИОНАЛЬНАЯ КОНЦЕПЦИЯ РАЗВИТИЯ КУЛЬТУРЫ. ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМЫ.

Исследования в области информационной культуры – новое направление не только в искусствоведении Азербайджана, но и в мировой науке в целом.

Известно, что передовые отрасли знания всегда формируются на стыке наук, где возможно применение подходов и методов различных дисциплин, в силу чего результаты, полученные здесь, подвергаются перекрестной проверке. Информационная парадигма отражает объективный процесс сближения точного и гуманитарного знания, когда возникает острая необходимость перевода данных различных наук на единый общий язык.

Именно здесь возникает новое культурологическое знание. На этой основе могут быть построены национальные концепции развития культуры, учитывающие тип информационного метаболизма, свойственный данному обществу.

Еще каких-нибудь 10-15 лет назад словосочетания «информационная культура», «информационное мировоззрение», «информационная культурология» в Азербайджане не были известны ни представителям точного, ни представителям гуманитарного знания. Начался непростой процесс осмысления новой научной парадигмы, приобщения к информационному мировоззрению, отвечающему реалиям глобального мира. Появление новой отрасли исследований всегда ставит в центр внимания двуединую проблему. С одной стороны, начинается освоение новых технологий исследования, разработка понятийно-

терминологического аппарата отрасли. С другой – проходят отбор проблемы и темы, подлежащие изучению, не нашедшие своего разрешения в рамках прошлых научных взглядов.

Принятие информационно-культурологической парадигмы предполагает не только согласие с ее идеологией и владение ее языком, но также и применение соответствующей методики изучения культуры Азербайджана.

Сегодня для нас приоритетным направлением является формирование в азербайджанской культуре информационного мировоззрения, отсюда главной задачей, соответственно, выступает институциализация механизмов информационной культуры в азербайджанском обществе.

В конце прошлого года Министерством Культуры была разработана «государственная программа развития культуры на 2006-2016 гг.». однако ее не должно и не нужно отождествлять с национальной концепцией развития культуры, поскольку государственный документ состоит из ряда пунктов, представляющих собой конкретные мероприятия. При разработке концепции следует учитывать, на наш взгляд, следующие положения:

Первое: следует различать понятия «национальная концепция культуры» и «концепция национальной культуры». Второе является составной частью первого, т.к. а) Азербайджан – многонациональное и поликонфессиональное государство, б) наряду с культурой народов Азербайджана, концепция должна включать меру восприятия зарубежной культуры и отношение к ней.

Второе: концепция по сути определяет объем и степень интеграции Азербайджана в пространство глобального мира в условиях информационного общества. В связи с этим в ней должны содержаться положения как внешней культурной политики, так и внутренней культурной политики.

Инфраструктура информационного общества в Азербайджане находится в стадии становления. Речь идет не столько о

масштабах компьютеризации страны и выходе в глобальные сети, но главным образом о формировании ментальной, психологической установки, обеспечивающей выживание нации в условиях информационного общества. Такую установку можно назвать информационным мировоззрением.

Информационный объект всегда национально специфичен. Поэтому свою специфику имеет любое национальное информационное пространство и условия обеспечения его безопасности. В центре национального информационного пространства стоит национальный менталитет – определенный тип информационного метаболизма, т.е. восприятия, переработки и отреагирования информации. Менталитет определяется сложившейся этнокультурной традицией народа. С этой точки зрения культурно-информационная матрица является главным национальным достоянием Азербайджана.

Иными словами, культурное наследие представляет собой основной энергоинформационный ресурс национального менталитета. Это объясняет, почему в условиях современной цивилизации материальные ресурсы не являются решающими, решающая роль принадлежит информационным, интеллектуальным ресурсам, если, конечно, они направляются по верному каналу коммуникации, в конечном счете – восприятия.

Приведу здесь и мнение проф. Ф.Мамедова, который считает среди прочих составных частей культурной политики «создание благоприятных условий для опережающего развития науки, образования, высоких технологий».

Третье: в самых общих чертах концепция должна определить ценности, цели, задачи, субъекты, объекты, резидентов, приоритеты, институты, методы, средства, ресурсы и нормы культуры Азербайджана. Главное – как через культурные нормы обеспечить целенаправленность групповых действий. И здесь снова приведу цитату Ф.Мамедова: «Культурные ценности отличаются от культурных норм и правил тем, что первые

носят характер предпочтений, в то время как вторые – имеют силу социального предписания...» (т.е. нормы, добавлю я).

Требуется выстроить вертикаль от ценностей к нормам повседневной жизни. И здесь на авансцену выходит искусство, как часть культуры, которое способно не только восходить к базовым для данной культуры категориям, но и продуцировать собственные духовные смыслы, генерировать новые ценности, способно переориентировать общественную психологию и сознание и нередко превосходить уровень наличной культуры общества. Поэтому любая уникальная художественная реальность может выступать в известном смысле генофондом духовной культуры общества (О.А. Кривцун).

Четвертое: в концепции необходимо разграничить понятия «культура как процесс» и «культура как результат».

Пятое: ключевым понятием концепции должна стать категория «качество народа».

Шестое: обсуждение культурной парадигмы информационного общества побуждает обратиться к такому ее краеугольному понятию, как коммуникация.

Вспомним, что в России, да и не только там, данное ведомство фигурирует под названием Министерство культуры и массовых коммуникаций и состоит из двух федеральных агентств. И это не случайно. Еще в середине 60-х годов прошлого века известный итальянский писатель-постмодернист и исследователь семиотики У.Эко писал, что: «Культура это прежде всего – коммуникация». Слышат ли цивилизации друг друга, вступают ли в отношения диалога в глобальном информационном пространстве? Диалог – это информационное явление, коммуникативный процесс, при котором происходит перевод ценностей одной цивилизации на язык другой. Только перевод, поскольку принятие ценностей одной культуры другой ненасильственным, не принудительным путем вряд ли возможно. В этом коренится природа локальных конфликтов – таких как югослав-

ский, Приднестровский, Абхазский, карабахский и др. Разрастание подобных конфликтов обусловлено тем, что столкновение интерпретаций (картин мира) переведено новым мировым порядком на локальный уровень – ведь глобальное информационное пространство уже монополизировано.

Искусство первым встроилось в новую систему информационных отношений.

Именно культура, искусство являются самой благодатной почвой для создания успешных коммуникативных моделей. Не случайно, что информационная война, с которой начался Карабахский конфликт, проводилась представителями культуры и искусства Армении (З.Балаян, С.Капутикян, Аганбегян, Г.Игитян и др.), выступавшими в роли лидеров мнения.

Для реализации потенциальных информационных ресурсов, выработки эффективных моделей коммуникации, обеспечивающих интеграцию Азербайджана в мировое информационное пространство с одной стороны, самодостаточность и безопасность национального информационного пространства – с другой, необходимо, как минимум, разработать доктрину национальной информационной безопасности Азербайджана.

Не менее важен перевод ценностей отечественной культуры на язык информационного общества. Это единственный способ не только реальной интеграции творческих достижений азербайджанского народа в мировое культурное пространство, но и обязательное условие сохранения наследия накопленной культурной информации в электронную форму и создании большого числа новых информационных ресурсов в электронном виде. Необходимо изменение на психологическом уровне, появление ментальной установки информационного типа, распространение информационного мировоззрения в гуманитарной сфере, науке, обществе в целом.

И в заключении – как завершённый фундаментальный документ концепция должна выступить долгосрочной програм-

мой деятельности самого Министерства, а также выполнить функцию некоего сборника методических рекомендаций для смежных ведомств, физических и юридических лиц – субъектов отечественной культуры.

Таковы, на наш взгляд, базовые приоритеты, на которых может быть выстроена национальная концепция развития культуры Азербайджана.

Azərbaycanın antik dünya ilə ilk əlaqələri və bunun yerli mədəniyyətə təsiri

Azərbaycan və ümumiyyətlə Qafqaz ərazisi əlverişli coğrafi mövqeyə və təbii zənginliklərə malik olduğundan, burada ən qədim cəmiyyətin təşəkkül tapıb inkişaf etməsi üçün real imkanlar mövcud olmuşdur.

Qafqaz hələ çox qədim dövrlərdən antik dünyanın diqqətini özünə cəlb etmişdir. Antik dövr mənbələrində ümumiyyətlə Qafqaz və orada yaşayan xalqlar haqqında danışılarkən, bir çox hallarda Qafqaz Albaniyası və albanlara da diqqət yetirilir.

E. ə. 331 – ci ildə Makedoniyalı İsgəndərin Şərqə yürüşü ilə əlaqədar Əhəmənilər İmperiyası süqut etdi. Əhəməni İmperiyasının süqutundan sonra e. ə. IV əsrin sonu – III əsrin əvvəlləri indiki Şimali Azərbaycan ərazisini, Cənubi Dağıstanı və Gürcüstan Respublikasının şərq hissəsini, yəni Alazan vadisini əhatə etmiş müstəqil Qafqaz Albaniyası dövləti yaranır və formalaşmağa başlayır. Əhəməni İmperiyasının süqutundan sonra Albaniyanın Antik dünya ilə əlaqələri daha da genişlənir. Ümumiyyətlə müxtəlif qəbildə beynəlxalq əlaqələr xalqların, dövlətlərin biri birilə yaxınlaşmasına, biri birini tanımasında böyük rol oynamışdır. Əvvəlcə mübadilə və ticarət yolu ilə əmələ gələn bu əlaqələr xalqların iqtisadi, sosial və mədəni həyatına da müəyyən təsirini göstərirdi.

E. ə. 323 – cü ildə Makedoniyalı İsgəndərin ölümündən sonra onun yaratdığı imperiya parçalandı və ellinist dövlətlər yaranı. Ellinizm dövründə (e.ə.334-30-cu illər) ticarət dünyavi səciyyə daşımağa başlayır. O dövrün dünya ticarətinə Albaniya da qoşulmuşdu. Bu dövrdə Albaniyanın ellinist ölkələri ilə ticarət – mədəni əlaqələri genişləndi.

Ellinizm dövründə dünya ticarəti və şəhərsalma yüksək sürətlə inkişaf edirdi. Məhz həmin dövrdə Albaniya əhalisi artır, kiçik yaşayış məskənləri genişlənir, ilk şəhərlər yaranır. Antik mənbələr və arxeoloji materiallar Albaniyanın ellinizm dövründə dünya ticarətinə qoşulmasını və burada ilk şəhərlərin yaranmasını göstərir.

Albaniyanın şəhərləri haqqında ilk məlumatı Böyük Plini vermişdir. Onun qeyd etdiyi kimi, "Prevalent oppida Albanæ Caba-laca" yəni, Albaniyanın əsas şəhəri Qəbələdir (Plin. NH, V, 29). Plininin sözündən aydın olur ki, Qəbələ Albaniyanın yeganə şəhəri deyil, yəni burada xeyli şəhərlər olub. Klavdi Ptolomey Albaniyada 29 şəhər və iri yaşayış məskənləri olduğunu qeyd edir.

İnsanlar həmişə yaşayış üçün ən münasib yerləri seçmişlər. Bunun üçün münasib həyat tərzini və yaşayışı tənzimləyən əsas şərtlər – iqlim, içməli su, münbit torpaqların olması olduqca əhəmiyyətlidir. Heç də təsadüfi deyil ki, Ptolomey Albaniyanın şəhərləri və digər yaşayış yerləri haqqında danışarkən, onları çay hövzələrində, iki çay arasında yerləşdirmişdir. Şəhərlərin belə yerlərdə yerləşməsi təsərrüfatın inkişafına, əhalinin maddi vəziyyətinə və ümumən ölkənin iqtisadi inkişafına zəmin yaradır.

Bir tərəfdən təbii sərvətlərin bolluğu, digər tərəfdən isə Azərbaycan torpaqlarının mühüm coğrafi - strateji mövqedə yerləşməsi bu bölgənin ticarət – iqtisadi əhəmiyyətini artırır.

Azərbaycanın antik dövr şəhər yerləri strateji cəhətdən də düzgün seçilmişdir. E. ə. III – II əsrlərdən Qərblə Şərq üçün bu gün də böyük önəm daşıyan "İpək yolu" nun işə düşməsi ilə bu yollar üzərində yeni – yeni məntəqələrin meydana gəlməsi prosesi sürətlənir, şəhərlər isə daha da böyüyür və inkişaf edirdi. Arxeoloji tədqiqatlar sübut edir ki, Azərbaycanın həm cənub, həm də şimal hissəsi antik və ilk orta əsrlər dövründə Şərqlə Qərb arasında beynəlxalq tranzitin qovşağına çevrilmişdir. Ümumiyyətlə antik dövrdə beynəlxalq ticarət bir çox şəhərlərin iqtisadiyyatına güclü təsir edirdi. Buna misal olaraq həmin dövrdə dünyanın varlı şəhər-

lərindən olan Selevkiya, Antioxiya, Rodos, Efes, Korinf, Delos və başqa şəhərlər tranzit ticarət hesabına inkişaf edirdi.

Beynəlxalq əlaqələri şərtləndirən əsas amillərdən biri sikkə zərbi və pul dövriyyəsini olmasıdır. Ellinizm dövründə bir çox ölkələrdə pul dövriyyəsi inkişaf səviyyəsində idi. Sözsüz ki, bunun üçün münasib iqtisadi bazanın olması gərəkdir. Arxeoloji qazıntılar nəticəsində Azərbaycan ərazisinin müxtəlif yerlərindən kifayət qədər pul dəfinələrinin tapılması, Albaniyanın bu münasibətlərdən heç də kənarda qalmadığını göstərir. Pul dəfinəsi içərisində 1966 – cı ildə Qəbələ antik şəhər yeri yaxınlığında 700 - ə qədər Makedoniyalı İskəndərin, Ptolomey Soterin, I Selevkin adına kəsilmiş və yerli Alban pullarından ibarət dəfinə bunu bir daha təsdiq edir. Həmin dövrdə Makedoniyalı İsgəndərin adına kəsilən draxma və tetradraxmalar dünya bazarlarına nüfuz etmişdir. Ölkə daxilində də ticarət yüksək inkişaf səviyyəsinə çatdığından gətirilmə pullar əhalinin artan tələblərini ödəyə bilmirdi. Və bununla da gənc Albaniya dövləti antik dünyanın pullarına oxşar yerli sikkə zərbinə başlayır.

Antik mənbələrdə də Albaniyanın beynəlxalq ticarət əlaqələri haqqında məlumatlar var. Belə ki, Strabon, Albaniya ərazisinin cənubundan Xəzər dənizinin qərb sahilləri boyu keçən karvan yolu və Oks (Amudərya) çayından Hirkan (Xəzər) dənizi boyu Albaniyaya və daha sonra Kir (Kür) çayından Evksin Pontuna (Qara dəniz) çatdırılan su yolunun olduğunu qeyd edir (Strab., XI, VII, 3).

Qeyd edilən beynəlxalq su və quru yollarından başqa, Albaniyada bir sıra daxili yollar da mövcud olmuşdur. Qədim yaşayış yerləri yaxınlığında bu günə qədər qalmış belə yollara elçi yolları deyirlər.

Qeyd etdiyimiz kimi, beynəlxalq əlaqələr nəticəsində Albaniya şəhərləri və şəhər mədəniyyətinə xas olan inşaat sənəti də inkişaf etməyə başlayır. Arxeoloji qazıntılar nəticəsində müəyyən olunmuşdur ki, Albaniyada inşaat sənəti çox əsrlik yerli ənənələr üzə-

rində inkişaf etmişdir. Tikintidə inşaat materialı kimi, çaydaşından, yonulmuş daşdan və çiy kərpicdən geniş istifadə olunmuşdur. Bundan əlavə beynəlxal əlaqələrin genişlənməsi, alban ustalarının digər ölkələrin inşaat texnikası ilə tanışlığı nəticəsində yerli şəraitə uyğun yeni metodlar tətbiq edilməyə başlanmışdır. Artıq antik dövr Albaniya şəhərlərində ellinist şəhərlərində olduğu kimi inşaat keramikasından da geniş istifadə olunmağa başlanmışdır. Antik dövr inşaatında iri binaların damını örtmək üçün kirəmitlərdən, inşaat terrakotalarından, bişmiş kərpicdən və saxsı su borularından istifadə edilməsi, yüksək inşaat texnikası və şəhər mədəniyyətini göstərən amillərdir. Bu cür vəziyyət Qafqaz Albaniyası şəhərləri üçün də xarakterik idi. Albaniya ərazisində aşkar olunan solen və kalipter tipli kirəmitlər Olviya və Bospordan aşkar olunan kirəmitlərlə oxşarlıq təşkil edir. Bu kirəmitlər iri və ağır olduğundan başqa ölkələrdən Albaniyaya gətirilməsi mümkün deyildi. Albaniyada kirəmitlərin hazırlanması antik dünyada tətbiq olunan metodla eyni idi. Buradan görünür ki, artıq kirəmit istehsalında Alban ustalarında ixtisaslaşma əmələ gəlmişdir. Belə kirəmitlərin istehsalı baha başa gəldiyindən, yalnız məbəd və adminstrativ binalar və həmçinin varlı təbəqə üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Antik dünyanın təsiri Albaniya əhalisinin həyatının müxtəlif sahələrində izlənilir. Bu təsir iqtisadi, hərbi – siyasi, mədəni əlaqələr nəticəsində sənətkarlığın müxtəlif sahələrində, tətbiqi sənətdə, əhalinin dini – ideoloji dünya görüşlərində özünü göstərir.

Qafqaz Albaniyasında sənətkarlığın ən geniş yayıldığı dulusçuluq sənətində antik elementlərin tətbiqi hiss olunur. Arxeoloji qazıntılardan əldə olunan saxsı məmulatının formasında, hazırlanma texnologiyasında əvvəlki dövrlərə nisbətən dəyişikliklər əmələ gəlir. Yeni qab növlərindən - su matralarına, oynoxoya tipli qablara, tək və üçayaqlı vazalara, zoomorf formalı qablara təsadüf olunur.

Arxeoloji qazıntılar nəticəsində Mingəçevir, Şamaxı, Qəbələ, İsmayıllı, Bərdə rayonları ərazisində aşkar olunan maddi – mədə-

niyyət nümunələri içərisində antik dünyaya məxsus materiallara tez – tez təsadüf olunur. Həmin arxeoloji materiallar, üzərində antik dünyanı əks etdirən səhnələr olan möhürlər, üzük – möhürlər, intaliyalar və qemmalardan ibarətdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, e. ə. I – bizim eramın I əsrində Pompeyin Qafqaza yürüşü nəticəsində siyasi vəziyyət Qafqazın, o cümlədən Albaniyanın Roma ilə münasibətlərinin inkişaf etməsinə şərait yaratdı. Sözsüz, həmin dövrün hadisələri muharibəsiz də keçinməmişdir. Dövrün hərbi – siyasi vəziyyəti ilə əlaqədar olaraq bir çox sənət növləri, xüsusən də dulusçuluq sənəti tənəzzülə uğrayır. Artıq saxsı məmulatında bədii tərtibat, estetik gözəllik və zəriflik hiss olunmurdu. Bu tənəzzül o dərəcəyə çatır ki, IV əsrdə alban çarı Urmayr bir çox sənət növlərinin əvvəlki mövqeyini qaytarmaq üçün hərbi yunan əsirlərini vətənə gətirilməsini və sənətkarlığın müxtəlif sahələrində onlardan istifadə edilməsini əmr edir.

Həmin vaxtlar sasanilərin müttəfiqi kimi vuruşan alban döyüşçüləri talan etdikləri ölkələrin zərgərlik işlərini Albaniyada yayırdılar. Sözsüz ki, həmin döyüşçülər içərisində sənətkarlar da olmuş və vətənə döndükdə gördükləri əşyalara uyğun yeni məmulatlar hazırlamağa başlayırlar.

Qeyd etmək lazımdır ki, bəzi sənət növlərinin tənəzzülə uğraması, yeni sənət növlərinin yaranması ilə nəticələnir. Artıq yeni sənət növləri, daş üzərində yonma, metal işləmə, şüşə istehsalı inkişaf etməyə başlayır. Arxeoloji qazıntılar nəticəsində tapılmış gümüş camlar artıq eramızın ilk əsrlərindən başlayaraq Albaniyada torevtika (bədii metal işləmə) sənətinin inkişaf etdiyini göstərir. Belə tapıntılar içərisində yerli istehsalla yanaşı gətirilmə materiallara da təsadüf edilir. Hazırda Dövlət Ermitajında muhavizə olunan, 1893 – cü ildə İsmayılı rayonu ərazisindən tapılan içərisində antik dünyaya məxsus səhnələr təsvir edilmiş gümüş nimçə buna parlaq misaldır. Nimçənin üzərində tritonların (qurşaqdan aşağı balığı xatırladan gənc oğlan simasında dəniz mövcudadı),

habelə erot və delfinlərin əhatəsində dəniz atı üzərində oturmuş gözəl qız təsviri həkk edilmişdir. Göstərilən təsvirin əsas süjeti qədim yunan – Roma mifologiyasından götürülmüşdür. Dəniz atı üzərində təsvir edilən gözəl qız mifə görə dəniz hakimi Nereyin qızlarından biridir. Özünün kompozisiyası ilə diqqəti cəlb edən gümüş cam II – III əsrlərdə Roma torevtika sənətinin ən gözəl nümunələrindən biridir. Bu nadir incəsənət nümunəsi çox güman ki, alban hakimlərindən birinə ya ticarət əlaqələri nəticəsində gətirilmiş, ya da Roma imperatorları tərəfindən bəxşiş olaraq göndərilmişdir. E. Spratianın verdiyi məlumatlara görə Roma imperatoru Adrian albanlar və iberlərlə dostluq münasibətində olmuş, onların başçılara bəxşişlər vermişdir.

Antik dünyanın təsiri əhalinin dini – ideoloji dünya görüşlərinə də təsir etmişdir. Antik dünyada olduğu kimi, Albaniyada da Zevs (göy allahı), Helios (günəş allahı), Selena (ay allahı) allahlarına sitayiş olunurdu. Dini məsələlərlə cadugərlər və kahinlər məşğul olurdular. Kahinlər şahdan sonra ən hörmətli şəxslər sayılırdı. Hətta, Strabon albanların içtimai vəziyyət haqda qeyd edir ki, Selenanın şərəfinə tikilmiş alban məbədində “kahin vəzifəsini şahdan sonra ən böyük hörmət sahibi olan, geniş məbəd torpaqlarının və müqəddəs qulların başında duran xadim icra edir”.

Dini – ideoloji təsir həmçinin Albaniyanın dəfn adətində də özünü göstərirdi. Belə ki, Xarona haqq ödəmə adəti ki kimi, ölünün başının yanına, əllərinə və bəzi hallarda ağızına pul qoyulması alban əhalisinin qəbirlərində də təsadüf olunmuşdur.

Antik dövrdə Albaniyanın Şərqi ölkələri ilə və həmçinin antik dünya ilə mədəni – iqtisadi əlaqələrinin geniş vüsət alması, ölkənin çoxəsrlik tarixə malik olan ənənəvi yerli mədəniyyətini daha da zənginləşdirdi, ölkənin sosial – iqtisadi inkişafının yüksəlməsinə təkan verdi. Bütün göstərilənlərdən aydın olur ki, Qafqaz Albaniyası antik dövrdə təcrid edilmiş dövlət olmayıb, dövrün içtimai – siyasi, mədəni – iqtisadi hadisələrində yaxından iştirak etmişdir.

**«Müasir Azərbaycan mədəniyyəti:
problemlər və perspektivlər» mövzusunda**

Mədəniyyət, musiqi xalqımızın ən dəyərli sərvətlərindən biridir. Mədəniyyət hər bir xalqı dünyada daha çox tanıdan, onu təbliğ edən vasitələrdən biridir. Biz isə xoşbəxtik ki, xalqımızın belə zəngin mədəniyyəti, musiqisi, incəsənəti var və bunlar həm xalqımızın özünə mənəvi qida verir, həm də onu dünya xalqları çərçivəsində fərqləndirir, tanıdır, başını ucaldır.

Heydər Əliyev

Dünyanın qədim xalqlarından olan Azərbaycan xalqın qədim və zəngin mədəniyyətə malikdir. Azərbaycan xalqının bədii təfəkkür və yaradıcılığına ölkənin gözəl təbiəti, iqlimi, təbii sərvətlərinin zənginliyi də böyük təsir göstərmişdir. Ölkəmizin müxtəlif sənət növlərinin hər biri ayrı – ayrılıqda uzun və mürəkkəb inkişaf yolu keçməsinə baxmayaraq, birlikdə vəhdət təşkil edərək Azərbaycan incəsənəti və mədəniyyəti haqqında tam təsəvvür yaratmağa geniş imkan verir. Azərbaycan incəsənəti ölkəmizin təbiəti kimi rəngarəng, dolğun və zəngindir.

Azərbaycan xalqının zəngin yaradıcılıq çeşməsində ən mühüm yerlərdən birini onun həyat və məişəti, gündəlik güzəranı ilə bağlı olan xalq sənətləri tutur. Ən qədim dövrlərdən zəmanəmizədək davam edən bu sənət növü xalqın geyimindən tutmuş müxtəlif təsərrüfat məmulatı və bəzəyinə qədər böyük bir sahəni əhatə edir.

Təbiidir ki, xalqımızın məişət xüsusiyyətləri, estetik zövqü, bir sözlə milli siması, mənliyi bu sənət növündə özünü xüsusilə parlaq şəkildə büruzə verəcəkdi. Əbəs yerə olmayaraq indi

dünyanın ən zəngin muzeylərində Azərbaycan xalq sənətkarlığının bir çox gözəl nümunələri ilə rastlaşmaq olur. Londonun Viktoriya və Albert, Parisin Luvr, Vynanın, Romanın, Berlinin, İstanbulun, Qahirənin zəngin muzey kolleksiyalarına baxarkən orada Naxçıvan, Gəncə, Qazax, Quba, Bakı, Şəki, Şamaxı və Qarabağ ustalarının bacarıqlı əlləri ilə yaradılmış sənət nümunələrini görmək olar.

Müxtəlif dövrlərdə Azərbaycanın ayrı – ayrı xalçaçılıq məktəblərində (Quba, Bakı, Şirvan, Gəncə, Qazax, Qarabağ) toxunulmuş xalçalar bu günədək öz gözəlliyi ilə insanları valeh edir. Onların bir çoxu dünyanın məşhur muzeylərində mühafizə olunur.

Azərbaycan qədim zamanlardan bəri təsviri sənət əsərləri ilə yanaşı, xalq sənətinin bir qolu olan memarlıq əsərləri ilə də zəngindir. Bakıdakı Qız qalası və Şirvanşahlar sarayı kompleksi, Memar Əcəminin Naxçıvanda yaratdığı Mömünə Xatın və Yusif ibn Küseyir türbələri, Şuşadakı Pənahəli xanın sarayı, Natəvanın evi, Şəki Xan sarayının divarındakı rəsmlər və s. memarlıq sənətinin nadir inciləridir.

Qobustan qayaüstü təsvirləri arasında «Yallı» oynayan insanların təsviri xüsusi maraq doğurur. Bu təsvirlər Azərbaycan xalqının qədim dövrlərdən musiqiyə olan marağından xəbər verir.

Zəngin mədəni irsə malik olan Azərbaycan xalqının Vətəni «Odlar yurdu», eyni zamanda «Şehrkar musiqi diyarı» kimi də məşhurdur. Dünya musiqi mədəniyyəti xəzinəsini öz nadir inciləri ilə zənginləşdirən Azərbaycan musiqisinin çoxəsrlik ənənələri vardır. Bu ənənələri nəsldən – nəslə yaşadaraq böyük və zəngin bir irs yaradan xalq musiqi yaradıcılarının Azərbaycan musiqisinin inkişafında böyük xidmətləri olmuşdur. Azərbaycan Milli musiqisinin təməl daşı, onun bünövrəsini muğamlar təşkil edir. Təsadüf deyildir ki, 2003-cü ildə BMT-nin ixtisaslaşmış olan təşkilatı YUNESKO Azərbaycan muğamını bəşəriyyətin mədəni irs siyahısına daxil etmişdi.

Azərbaycanda teatr sənətinin kökləri xalqın fəaliyyəti, məi-

şəti, şənlik və toy ənənələri, həmçinin dünyagörüşü ilə bağlıdır. Mərasim, ayin və oyunlardakı tamaşa elementləri müstəqil xalq teatrının yaranmasında mühüm rol oynamışdır. Mürəkkəb inkişaf yolu keçmiş Azərbaycan teatrının repertuarı bu gün daha da genişlənmişdir. Tamaşaçıların zövqünü oxşayan müxtəlif tamaşaları bu gün Azərbaycanda fəaliyyət göstərən Akademik Milli Dram Teatrında, Bələdiyyə Teatrında, Pantomim Teatrında, Gənc Tamaşaçılar Teatrında və digər teatrlarda seyr etmək mümkündür.

Müasir dövrümüzün ən maraqlı və ən populyar incəsənət növü hesab edilən kino xalqımızın həyatına nüfuz etmiş və onun ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdir. Digər sənət növlərinə nisbətən yeni olan kinomatoqrafiya tamaşaçı qarşısında insan qəlbinin dərinliklərini və yeni həyat üfüqlərini açıb göstərir. Milli kinomuz ildən – ilə zəngin təcrübə toplamış, xalqımızın həyatını və problemlərini əks etdirən müxtəlif növ və janrda xeyli əsər yaradılmışdır. Bu filmlər gələcək nəsillər üçün saxlanılmış, xalqımızın mənəvi sərvətinə çevrilmişdir.

Azərbaycanın mədəniyyət və incəsənət xadimləri Milli mədəniyyətimizin dünyaya çatdırılması istiqamətində daim səy göstərirlər və qismən də olsa buna nail olublar. 1999-cu ildə mahir muğam ifaçısı A. Qasımov muğam sənətinin inkişafı və təkmilləşdirilməsi yolunda nailiyyətlərinə görə YUNESKO-nun qızıl medalı ilə təltif edilmişdi. Fransada keçirilən Beynəlxalq festivalda Azərbaycan Dövlət Simfonik Orkestrinin (bədi rəhbər və dirijor, xalq artisti R. Abdullayev) ifasında Ü. Hacıbəyov, Q. Qarayev və F. Əmirovun əsərləri uğurla ifa edilmişdir. Almaniyada «Ekspo - 2000» Beynəlxalq sərgisində Azərbaycan Dövlət Komerca Orkestrinin, Dövlət Mahnı Teatrının, Dövlət Rəqs Ansamblının və bir qrup incəsənət xadimlərinin parlaq çıxışı da bu çağın musiqi həyatının diqqət mərkəzində olmuşdur. 2003 – cü ildə V. Adıgözəlovun Azərbaycan şairəsi Natəvana həsr edilmiş «Xan qızı Natəvan» operasının premyerası oldu. Görkəmli bəstəkarımızın bu əsəri Milli operanın inkişaf tarixində layiqli yerini tutdu.

Zəngin Azərbaycan musiqisi bu gün özünün yeni dövrünü yaşayır. Biz ondan yeni böyük qələbələr, gözəl əsərlər və parlaq istedadlar gözləyirik.

Azərbaycan öz dövlət müstəqilliyini bərqərar etdikdən sonra Milli mədəni quruculuq prosesinin sürətlə aparılması üçün geniş imkanlar yarandı. Təəssüflə qeyd etməliyik ki, müstəqilliyimizin ilk illərində bu imkanlardan nəinki lazımınca istifadə edilmədi, hətta Azərbaycan mədəniyyəti və incəsənəti uzun illər ərzində qazanılmış uğurları nailiyyətləri itirməyə başladı. Müharibə, erməni işğalçıları tərəfindən yüzlərlə sosial – mədəni obyektin məhv edilməsi, dünyanın bir sıra respublikaları ilə mədəni əlaqələrin zəifləməsi təhsilə, elmə, incəsənətə öz mənfi təsirini göstərirdi. Bütün bunlara baxmayaraq bu dövrdə Azərbaycan mədəniyyəti mübarizliyin, mənəvi qüvvələrin öz kökünə və ümumbəşəri dəyərlərə daha möhkəm bağlanması ilə səciyyələnirdi.

1993-cü ildə xalqın təkidli tələbi ilə cənab Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışından sonra mədəniyyət sahəsində dönüş yarandı, necə deyərlər mədəniyyətin ekologiyasında havalar duruldu.

Məhz 1995-ci ildən sonra ölkə prezidentinin imzaladığı bir sıra fərman və sərəncamlar nəticəsində Azərbaycanın dağılmaqda olan musiqi kollektivləri öz əvvəlki yaradıcılıq abunəsinə qaytarıldı.

Məqaləmin əvvəlinin Ulu Öndərin sözləri ilə başlamağın əbəs yerə deyildir. Sənətin, sənətkarın varlığı millətin, xalqın qürur və şərəfidirsə, həmin sahənin insanlarına diqqətin, qayğının, hörmətin mövcudluğu isə əsil xoşbəxtlikdir. Bu mənada Azərbaycanda yaşayıb – yaradan sənətçilər yazıçılar, şairlər, musiqiçilər, müğənni və aktyorlar bu ehtiramı daim öz üzərilərində hiss ediblər. Ümumilli lider Heydər Əliyev ədəbiyyat, mədəniyyət, incəsənət, bir sözlə, sənət adamlarının hamısına qayğı və məhəbbət göstərmişdir. 28 may 2002-ci ildə «Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərdi təqaüdünün təsis edilməsi haqqında» tarixi fərmanı və dövlət başçısının sərəncamı ilə Azərbaycanın elm və təh-

sil, mədəniyyət və incəsənət, iqtisadiyyat və dövlət idarəçiliyi sahəsində böyük xidmətləri olan şəxslərə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərdi təqaüdü verildi. Bu siyahıda təqdim edilən şəxsiyyətlərin əksəriyyəti demək olar ki, mədəniyyət və incəsənət xadimləri idi. Ölkə başçımızın sərəncamı ilə Prezident təqaüdünə layiq görülmüş sənətçilərdən biri, bəstəkar Vasif Adıgözəlovun dediklərindən: «Həyatımda baş verən bütün xoş hadisələr Heydər Əliyevin qayğısı ilə bağlıdır. Fərdi təqaüd adətən, 70 yaşdan sonra verilir. Lakin prezidentin sərəncamındakı siyahıda bu yaşa çatmamış sənətkarlar da var. Bunlar hamısı bizim ümumi vəziyyətimizi düşünən hörmətli prezidentimizin, sözün həqiqi mənasında, atalıq qayğısı, rəhbər diqqətidir. Həyatımızı yüngülləşdirmək üçün Heydər Əliyevdən başqa heç kim bu cür böyüklük etməzdi».

Uzun illər Filormoniyamızın istifadəsiz qalması klassik musiqi həvəskarlarını, ümumiyyətlə, sənətçilərimizi çox narahat edirdi. Heydər Əliyevin 2002-ci ilin 29 noyabrında «Müslüm Maqomayev adına Azərbaycan Dövlət Filormoniyası binasının bərpası və yenidən qurulması haqqında» sərəncam imzaladı. Bu sərəncam bütün tamaşaçıların, musiqi sevərlərin ürəyincə oldu. Çünki 1890-cı ildən Bakı milyonçusu Musa Nağıyev tərəfindən inşa edilən musiqi ocağının həqiqətən dövlət tərəfindən belə diqqət və qayğıya böyük ehtiyacı var idi.

Ümummilli lider H.Əliyevin fərmanı ilə Respublikamızda Azərbaycanın görkəmli bəstəkarı F.Əmirovun, dünya şöhrətli dirijor Niyazinin, bənzərsiz səsi ilə dünya musiqisevərlərini heyrətə gətirmiş Müslüm Maqomayevin yubileyləri dövlət səviyyəsində qeyd edildi. Cənab H.Əliyev o zaman demişdi: «Gənc nəslimiz Müslüm Maqomayevi tanımalı, onun yaradıcılıq yolunu bilməlidir».

Böyük bəstəkarımız Tofiq Quliyev demişdir: «A yoldaşlar, a qardaşlar, bilin, vallah – billah Heydər Əliyeviç olmasaydı nə Qara var idi, nə Fikrət var idi, nə də mən var idim. Var idik, amma bu böyüklükdə yox. O, bizim hamımızı qaldırıb dünya ilə bir elədi».

Elə bir şair, bəstəkar, alim, rəssam, heykəltaraş, memar yoxdur ki, Heydər Əliyevin ona qayğısı olmasın. Ona görə də Heydər Əliyevdən danışmaq bütövlükdə Azərbaycan mədəniyyətinin, ədəbiyyatının bütün çalarlarından söhbət açmaq deməkdir.

Heydər Əliyev Azərbaycan tarixinə daim böyük önəm vermişdir. O, 1997-ci ilin aprelində Azərbaycan xalqının Milli tarix və mədəniyyət qaynaqlarından olan «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanının 1300 illiyini qeyd edilməsi haqqında fərman verdi və 2000-ci ildə möhtəşəm, əbədi-tarixi abidənin 1300 illik yubileyi Bakıda böyük təntənə ilə keçirildi. Bu mərasimdə cənab Heydər Əliyev belə bir fikir söyləmişdi: ««Kitabi-Dədə Qorqud» bizim ana kitabımızdır. Dədə Qorqud bizim ulu babamızdır, əjdadımızdır. Biz fəxr edirik ki, «Kitabi – Dədə Qorqud» kimi tarixi abidəmiz, fəxr edirik ki, «Kitabi – Dədə Qorqud» kimi ulu əjdadımız vardır».

Hər dəfə geriye boylandıqca mədəni həyatımızın tarixə dönmüş anları səhifə – səhifə açılır. Sevinirik ki, Ulu Öndərin söylədiyi kimi «...Mədəniyyətimiz də, incəsənətimiz də məhz Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinə xidmət edərək əsl vətəndaş, tərbiyə olunması prosesində cəlb edilibdir». Bizi qarşıda nə gözləyir? Heydər Əliyev siyasətinin layiqli davamçısı olan dövlət başçısı İlham Əliyev tərəfindən imzalanmış fərman və sərəncamlardan irəli gələn tədbirlərin həyata keçirilməsi. Üstəlik, hələ qarşıda neçə–neçə ürəyə, könülə işıq saçacaq fərmanlar sərəncamlar imzalanacaq, yubileylər, tədbirlər keçiriləcək. Dünyanı heyratə gətirən musiqilərimiz səslənəcək, insanları sevindirəcək xəbərlər eşidiləcək.

Mədəniyyətlərin inteqrasiyasında turizmin rolu

Dünya incəsənətinin elə bir sahəsi yoxdur ki, musiqi onunla sıx əlaqədə olub bu sahəyə təsir göstərməsin. Bu bağlılıq hələ keçmiş əsrlərdə bədii yaradıcılığın yeni janrlarının cilalanmasına, bəşər mədəniyyətinin xəzinəsinə daxil olan dahiyənə əsərlərin yaranmasına səbəb olmuşdur. Musiqi hadisələrin emosional mahiyyətinə nüfuz edir və poeziya, ədəbi ustalıq, söz hislərin əsl dünyasını əhatə edə bilmədiyi halda musiqi daha dərin anlamları üzə çıxarır. Bizim bu məqalədə musiqidən söz açmağımızın əsas səbəbi musiqini araşdırmaq deyil, çünki bunu bizdən daha yaxşı musiqişünaslar edə bilərlər, məqsədimiz Azərbaycanın çox qədim və zəngin mədəniyyətinin təbliğinə və inkişafına turizmin verəcəyi töhvə haqqında fikrilmizi bölüşməkdir, çünki turizmin təməli mədəniyyətlə qoyulur. Mədəniyyət bir millətin ortaq düşüncəsini və kimliyini müəyyənləşdirən maddi və mənəvi dəyərlərin toplusudur. Bir millətin mədəni dəyərləri, keçmişdən qalan təcrübənin təsiri altında və müasir düşüncənin yozumunda izah edilən ənənələrin yaradıcı bir gələcəyə doğru axını ilə inkişaf edir. Arzu edilən cəmiyyət isə tarixi düşüncəyə sahib, keçmiş ilə qürur duyan və gələcəyə ümidlə baxan cəmiyyətdir. Mədəniyyət xalqda yaşayır, ziyalının düşüncəsində, zehində cilalanır. Milli səviyyədə mədəniləşmə xalqla yaradıcı insanlar arasında canlı və müntəzəm saxlanılan əlaqələrlə inkişaf edir. Qloballaşma prosesinə daxil olmuş dünyamızda mədəniyyətlər arasında qarşılıqlı təsirdə millət öz mədəni dəyərlərini, milli şüurunda mühafizə edilən prosesə bağlılığını, dünya millətlərlə bütünləşməsini və mədəniyyətcə zənginləşməsini saxlamaqla yanaşı, özününkünü başqasına təbliğ etməyi və başqasının yaxşı cəhətlərindən isə milli mentalitet çərçivəsində istifadə etməyi bacar-

malıdır. Yalnız milli dəyərlərin mühafizəsini təmin edən bir cəmiyyət mədəniyyətlərarası mübadilədə həm varlığını qoruyacaq, həm də beynəlxalq bir mədəniyyətin daxilində alıcı və ötürücü olaraq təsirini və inkişafını saxlayacaqdır. Respublikamızda özünəməxsus bir mədəniyyət strukturu mövcuddur. Bazar iqtisadiyyatı sistemini seçmiş ölkəmiz mədəniyyətimizi də bu sistem əsasında mühafizə, təbliğ və inkişaf etdirmək məcburiyyətindədir. Bir millətin mədəniyyəti, keçmişdən süzülüb gələn maddi və mənəvi dəyərlərin məcmusu, zaman daxilində özünə xas duyğu, düşüncə və təfəkkür tərzilə ortaya çıxmaqdadır. Dünya xalqlarının çeşidli mədəniyyətləri vardır, bunlar arasında Azərbaycan xalqının da özünəməxsus, dərin köklərə malik zəngin milli mədəniyyəti böyük əhəmiyyət daşıyır. Bu mədəniyyəti meydana gətirən bütün dəyərləri araşdırmaq, tanımaq, bunları daha məhsuldar və yaradıcı olaraq inkişaf etdirmək millət qarşısında duran əsas vəzifələrdəndir. Azərbaycan mədəniyyəti milli dəyərlərimizin yüzillər boyunca sürən qarşılıqlı təsirlər nəticəsində özünəməxsus bir xüsusiyyət qazanaraq seçilməsi ilə meydana gəlmişdir. Öz milli varlığına və mədəniyyətinə sahib çıxma bilməyən millətlər heç bir zaman yaşaya bilməz. Millətin milli mədəniyyəti, o millətin möhürüdür. Mədəniyyətimizin qorunması və inkişaf etməsi üçün müəyyən məsələlər həyata keçirilməlidir.

Bu gün müasir düşüncə tərzilə mədəniyyət və turizm cəmiyyətin mənəvi-əxlaqi göstəricisinə çevrilərək bir-birini o qədər tamamlayır ki, onları ayrılıqda təsəvvür etmək mümkün deyil. Ölkəmizə gələn hər hansı bir turistə bizim mədəniyyətimiz haqqında çox önəmli məlumatlar verilməklə milli mədəniyyətimizin dünya miqyasında tanıtılmasına çalışmalıyıq, bunun üçün də ölkəmizə gələn əcnəbi turistə xalqımızın mənəvi dəyərlərini özündə əks etdirən milli mədəniyyətimiz təhrif edilmədən çatdırılmalıdır. Hər hansı bir əcnəbi turist bizim ölkəyə ilk dəfə milli adət-ənənələrimiz və mədəniyyətimizlə tanış olmaq üçün gəlir. Milli xüsusiyyətlərimizin ən tez üzə çıxan və görünən tərəfi qo-

naqpərvərlikdir ki, bu sahədə hec bir vətəndaşımıza irad tutmaq olmaz. İlk öncə turizm ölkənin sosial iqtisadi inkişafına böyük təsir göstərəcək. Belə ki, bir çox ölkələrin təcrübəsindən məlumdur ki, turizm əmək tutumlu sahədir və kiçik həcmli biznesin inkişafı üçün geniş imkanlar yaradır. Hər birimiz gözəl anlayırıq ki, Azərbaycan şərqlə qərb arasında körpü rolunu oynayan bir ərazidə yerləşir, məhz bu xüsusiyyətinə görə Azərbaycanın dünyaya açılması hər bir vətəndaşımızın diqqət mərkəzində olmalıdır. Milli xüsusiyyətlərimizin cəmləşdiyi mədəniyyət sahələri geniş təbliğ olunmalı və bu əsasda Azərbaycanın turizm ölkələri arasında önəmli yer tutmasına nail olunmalıdır. Milli mədəniyyətimizin əsas sahələrindən olan musiqi mədəniyyətinin təbliği daha yüksək səviyyədə aparılmalı və bu əsasda inkişafa nail olunmalıdır. Bizim musiqi mədəniyyətimizin təməlini xalq mahnıları təşkil edir. Xalq mahnıları ilkin dövrdə əsasən müxtəlif sahələrlə, yəni əkinçilik, sənətkarlıqla bağlı yaranırdı, XVII əsrdən başlayaraq isə qəhrəmanlıq üslubunda yaranan xalq mahnıları üstünlük təşkil etdi. Xalq mahnılarının dünyanın başqa ölkələrinin musiqilərindən fərqli cəhətlərindən biri də tərkibində müxtəlif janrları birləşdirməsidir.

Ölkəmizi dünyada tanıdan xalq musiqisinin ən gözəl nümunələrindən biri muğamdır. Azərbaycan muğamının inkişafı boyu bu janr üçün tipik olan müəyyən ədəbi-musiqili konstruktiv sistem formalaşmış. Muğam xalq musiqisinin ən qəliz janrlarından biridir. Onun başqa janrlardan fərqli xüsusiyyəti dəqiq norma və ənənələrə məxsus olmasıdır. Muğam ifaçılarının xalq arasından çıxması, muğama xalq musiqisinin elementlərinin daxil edilməsi ilə sübutunu tapır. Bəzən xalq yaradıcılığının bu növünü müəyyən normalara əsaslandığı üçün klassik adlandırırlar. Muğamın mühüm faktorlarını birləşdirən hissələr isə lad üzərində qurulub. Hər bir ladin tərkibində azad improvizələr mövcuddur, hansılar ki, bu ladin normalarının strukturuna uyğundur. Muğamın mövzuları əsasən lirik, məhəbbət, fəlsəfi olur, bu mətnlər isə Nizami,

Nəsimi, Şirvani, Fizuli, Vidadi, Vahid, Şəhriyar, Süleyman Rüstəm, Bəxtiyar Vahabzadə və başqalarının qəzəllərindən götürülür. Həm qəzəllərin müəllifləri haqqında həm muğam ifaçıları haqqında, həm də muğamın təbliğ etdiyi lirik, məhəbbət, qəhrəmanlıq və s. mövzularının xalq tərəfindən hansı səviyyədə yerinə yetirilməsi səviyyəsini təbliğ edir. Dahi bəstəkarımız Ü. Hacıbəyovun qeydlərinə nəzər salsaq görürük ki, muğam bu günümüzdə qədər bir çox dəyişikliklərə uğramış və inkişaf edərək günümüzdə qədər gəlib çıxmışdır. Ü. Hacıbəyovun “Leyli və Məcnun”, M. Maqomayevin “Şah İsmayıl”, “Xurşud Banu”, “Əsli və Kərəm” və s. kimi dahi əsərlərləri muğam üzərində qurulmuşdur. Bundan başqa muğam Yaxın və Orta Şərq ölkələrinin hər birinin öz dillərində oxunur. Bu da turizmin musiqinin inkişafı və ölkələr arasındakı mədəniyyətlərin inteqrasiyasının bariz nümunəsidir. Öz musiqi mədəniyyətimizin inkişafı və inteqrasiyası üçün biz öz musiqi incilərimizdən olan muğamı qoruyub saxlamalı və gələcək nəsillərə ötürməliyik. Muğamın Azərbaycanın ən dəyərlili musiqi incisi olduğunu dəfələrlə UNESCO-nun xoşməramlı səfiri, xanım Mehriban Əliyeva dünyanın müxtəlif ölkələrinə səfəri zamanı vurğulayıb. Muğam sənətimizə ən böyük töhvə xanım Mehriban Əliyevanın köməyi ilə işıq üzü görən “Qarabağ xanəndələri” adlı diskler toplusudur ki, bu diskler toplusunun işıq üzü görməsi muğamatın dünya səviyyəsində tanınmasına kömək edəcək. Bu disklerin daxilində muğam ustadlarımızdan İslam Abdullayev, Məşədi Məhəmməd Fərzəliyev, Qədir Rüstəmov, Zülfü Adıgözəlov, Arif Babayev və s. kimi karifey sənətkarların ifası öz əksini tapıb. Müasir muğam ifaçılarından biri olan Alim Qasımov Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin xətilə müxtəlif ölkələrdə keçirilən müsabiqələrdə iştirak edərək sənətkarlıq mükafatları almışdır. O, Avropa və dünya ölkələrində Azərbaycanın tanınmış muğam ifaçılarından biridir. Eyni zamanda biz Fransa səfirinin dəstəyi ilə Fransada görkəmli muğam ifaçımız olan Səkinə İsmayilovanın disklerinin işıq üzü görməsini vurğulamaya bilmərik. Bu

da bir daha sübut edir ki, Azərbaycan muğamı növbəti uğurlarından birinə nail olaraq günbəgün dünya mədəniyyətinə inteqrasiya edir. Bununla yanaşı qeyd etməliyik ki, bizim musiqimiz bir çox dünya musiqiçiləri tərəfindən hələ ötən əsrlərdən zəngin və zərif musiqi kimi tanınıb. Məşhur rus bəstəkarı R. M. Qlier “Şah-sənəm” operası üzərində işləyərkən Azərbaycan xalq musiqisini, zəngin muğam sənətini dərinlən öyrənirdi. Bu işlə əlaqədar o, 1923-cü ildə Bakıya gəlir. Bu işin həyata keçirilməsində ona xanəndə C. Qaryağdıoğlu və görkəmli tarzən Q. Pirimiov kömək göstərir. O, məşhur xanəndələrdən Seyid Şuşinski və Cabbar Qaryağdıoğlundan bir sıra muğam şöbələrini, bəzən təsnifləri nota köçürmüşdür. Gənclərimizi fiziki, ruhi, əxlaqi inanclar və insanlıq münasibətləri baxımından milli vətənpərvərlik prinsiplərinə bağlı bir vətəndaş kimi yetişdirmək, uşaqlarımıza və gənclərimizə vətən sevgisi, vətəni tanıma və tanıtdırma arzusu aşılamaqla müasir sivilizasiyanın yaradıcı bir üzvü halına gətirmək, milli ideyalar uğrunda mübarizə apara biləcək, millətin yüksək mədəmiyyətli böyük bir millət olduğunu bütün dünyaya tanıtdırmaq, inkişafı genişləndirmək üçün ilk növbədə milli mədəniyyətimizi öyrətmək. Bir halda ki, mədəniyyəti millət meydana gətirir və mədəniyyət də milləti tanıdır, yaşadır, deməli yaşamaq üçün milli mədəniyyətimizi yaşatmaq məcburiyyətindəyik. Mədəniyyəti təbliğ etməyin və genişləndirərək inkişaf etdirməyin müxtəlif sınılanmış yolları mövcuddur. Bunlardan biri turizmdir.

Turizm təkcə təbiəti seyr etmək, ondan mədəni zövq almaqla bitmir, o eyni zamanda təbliğat və təhsil, görkəmli adamlarla görüşlər, tarixi mədəniyyət abidələr ilə, qədim şəhərlərlə, incəsənətlə tanışlıq və s. sahələri əhatə edir. Turizm insan sağlamlığını möhkəmləndirir, dünya görüşünü genişləndirir, öz torpağını tanımağı, sevməyi və eyni zamanda tanıtdırmağa xidmət edir. Deməli turizm-asudə vaxtın təşkili forması olub mədəniyyətin öyrənilməsi, təbliği, tarixin və müasir dövrün dərk edilməsi üçün vasitədir. Burada bizim üçün maraqlı cəhət musiqi mədəniyyətimizi-

zin təbliğində turizmdən vasitə kimi istifadənin metodiki aspektləri və üstünlükləri haqqında öz fikirlərimizi bölüşməkdir.

İlk növbədə işin istiqamətinin turist ekskursiya işinin istiqaməti və nəzəri-ideoloji səviyyəsi ilə uyğunluğu nəzərə alınmalı, səyahət və ekskursiyalar zamanı mədəni fəaliyyətin təşkilində istifadə olunan forma və metodlar hazırlanmalı, bu fəaliyyət nəticəsində əldə edəcəkləri yeni bilik və bacarıqların gələcəkdə lazım olma tərtibi, istedad və kollektivçilik hissənin möhkəmləndirilməsi, imkanların üzə çıxarılması və s. kimi işlərin hazırlanması səviyyəsi müəyyənləşdirilməlidir. Turistlərlə keçirilən müxtəlif tematik gecələr, muzeylərə, tarixi-mədəniyyət abidələrinə ekskursiyalar, ölkənin əldə etdiyi nəaliyyətləri təbliğ etməyə imkan verir. Yadda saxlamaq lazımdır ki, kütləvi tədbirlər maraqlı, cəlbedici və emosional olmalıdır. Bu işdə mədəni-kütləvi tədbirləri rəngarəng və hərtərəfli hazırlamaq, turistlərin fəal iştirakına nail olmaq ən əhəmiyyətli iş sayıla bilər. Eyni zamanda əyani təbliğat vasitələrinin təşkilinə də xüsusi diqqət yetirmək vacibdir. Canlı ifalar, şəkil qalereyaları, reklamlar və bədii tərtibatlar insanların şüuruna böyük estetik təsir göstərir. Göründüyü kimi sadalanan işlərin həyata keçirilməsi üçün təşkilatlar və şirkətlər əvvəlcədən məşğul olmalıdır, bunun üçün isə ixtisaslı kadrların olması şərtidir ki, həmin kadr bu işlərdə milli xüsusiyyətləri nəzərə alsın, təbliğ olunan sahənin düzgün əks etdirilməsi və s. çox böyük əhəmiyyət versin. Buna görə də turizm müəssisələrinin görkəmli incəsənət xadimlərilə, milli xüsusiyyətlərə əsaslanan tətbiqi sənət növləri ilə məşğul olan mütəxəssislərlə əlaqəli şəkildə işləmələri daha çox fayda verə bilən tədbirlərdəndir, əks halda çatdırılan tədbirlərin bayağılığı, yerinə yetirilmənin uyğunsuzluğu və s. çatışmamazlıqlar ortaya çıxır ki, bu da nəzərdə tutulan tədbirlərin aşağı səviyyədə həyata keçirilməsinə gətirir və onun təsiri istənilən səviyyədə alınmır.

MÜASİR AZƏRBAYCAN MƏDƏNİYYƏTİ VƏ QLOBALLAŞMANIN MƏNƏVİ-MƏDƏNİ FAKTORLARI

«Azərbaycanlı hər bir yerdə yaşaya bilər, ancaq azərbaycançılığını, öz dilini, milli ənənələrini unutmamalıdır, onun qəlbi daima doğma Azərbaycanla bir vurmalıdır».

Heydər Əliyev

Bəşəriyyət elmə, fəlsəfəyə, texnikaya yiyələnməkdən ötrü min illərlə zəruri təkamül yolu keçmişdir. İnsanlar, özünütəsdiq və özünüifadə üçün mənəvi-mədəni fəaliyyətin müxtəlif növlərini, o cümlədə mif, din, incəsənət, fəlsəfə, elm və s. üsullarını sınaqdan çıxarmırlar. Bəşəriyyətə özünün yaradıcı fəaliyyətinin və məzmununu mədəniyyətdə başa düşməyə imkan vermişdir. Bununla bərabər, mədəniyyət həyatımızı humanizm elementləri ilə zənginləşdirmişdir. Bu isə, özlüyündə, insanın dünyagörüşü problemlərinin dərk edilməsini şərtləndirir. Bu onunla əlaqədardır ki, ancaq insan mədəni reallığı hərtərəfli və tənqidi şəkildə qiymətləndirə-məyə qadirdir. Bununla da bəşəriyyət yaradıcı fəaliyyətin təcrübəsini dərinləşdirə və genişləndirə bilər.

Mədəniyyət insan mahiyyət qüvvələrinin inkişafı üçün insanların yaradıcılıq fenomeninin başa düşülməsi yardımçı olur. Yer kürəsində mədəniyyətin tarixi təqribən 30-40 min illik bir dövrü əhatə edir. Elə buna görə də mədəniyyətli homo sapiensi-in (ağıllı insanın) yaşadı hesab edirlər. Təsadüf deyildir ki, onların hər ikisi yer üzərində yeni hadisə hesab olunur və dialektik cəhətdən qarşılıqlı əlaqədə və qarşılıqlı asılılıqdadır. Bir tərəfdən, mədəniyyətin yaranması ilə, əslində şüurlu insan tipinin tarixi yolu başlanmışdır, digər tərəfdən, ağıllı insanın formalaşması ilə onun mədəniyyətinin inkişafı başlanmışdır. Doğrudan da, həmin dövr-

dən başlayaraq insanın təkamülündə bioloji inkişaf tempi enir, sonra isə tamamlanır. Bu mərhələnin axırında onun sosial varlıq kimi tarixi təkmilləşmə prosesi başlayır. Bütün bu dövr ərzində bəşəriyyət unikal fenomenin mahiyyətini – insanların ictimai varlığını başa düşməyə, dərk etməyə cəhd göstərirlər. Bunsuz isə onları insan deyil, insanaqədərki canlılar hesab etmək olar.

«Kultura» - «mədəniyyət» sözü ilə ilk dəfə XVIII əsrdə işlədilmişdir. XVIII əsrin görkəmli maarifçisi İ.Herder (1744-1803) mədəniyyətə aşağıdakı tərifini vermişdir: «Biz insanın bu genezisini istədiyimiz kimi adlandırma bilərik, ikinci mənada bunu mədəniyyət adlandırmaq olar. Daha dəqiq desək, torpağın becərilməsini, işığı yada salaraq, maarif adlandırma bilərik, bu zaman, mədəniyyət və maarif zənciri dünyanın o başına qədər çata bilər».

İntibah dövrünün filosofları mədəniyyətə ideal, universal şəxsiyyətin formalaşması vasitəsi, hərtərəfli təhsil, tərbiyə almağa, elm və incəsənətə təsir göstərməyə, dövlətin möhkəmlənməsinə kömək etməyə qadir bir qüvvə kimi baxırdılar.

Lakin XIX əsrdə mədəniyyətə təkamül yanaşma nəzəriyyəsi meydana gəldi: Həmin kuturoloji konsepsiyanın görkəmli nümayəndələrindən biri ingilis etnoqrafı və tarixçisi E.Teylor (1832-1917) almışdır. E.Toylor görə, mədəniyyət yalnız mənəvi mədəniyyətdir.

Qədəm qoyduğumuz XXI yüzillikdə Azərbaycanın bu gününə və gələcəyinə dair düşüncələrin ana xəttini, vətənimizin daxili bütövlük və vəhdətinin möhkəmlənməsi ideyası təşkil edir, - desək, yanılmarıq.

Müasir Azərbaycan dövlətinin milli-ideoloji əsasları həm «milli ideya», həm də «ümummilli ideologiya» kimi qəbul etdiyimiz «Azərbaycançılıq»dır. Xalqımızın tarixi keçmişinin, günümüzün reallıqlarını, ümummilli psixoloji yönümlərimizi, mentalitetimizi, adət-ənənələrimizi, sivil beynəlxalq təcrübəni nəzərə alan, Azərbaycanın sintetik, yeniliklərə açıq, konstruktiv rol oynayan ideoloji inkişaf konsepsiyası kimi «Azərbaycançılıq»

ideologiyasının yaranması və yayılması müstəqillik illərində H.Əliyevin məqsədyönlü fəaliyyətinin nəticəsi olmuşdur.

Bu gün, qarşımızda duran vəzifələr və gələcək oriyentirlər baxımından Azərbaycançılıq ideologiyasının çağırış və şüar deyil, hərtərəfli dərin elmi-nəzəri məfkurə olmasını hər kəs dərk etməlidir. Azərbaycançılığın əsas qayəsini müstəqillik, millilik, dünyəvilik, ədalət, demokratiya, milli tərəqqi və s. kimi anlayışlar təşkil edir. Azərbaycançılıq xalqımızın çətinliklə əldə etdiyi ölkəmizdə yaşayan bütün millətlərin və etnik qrupların qarşılıqlı ünsiyyət və münasibətini, ümumi taleyini əks etdirən əvəzsiz tarixi sərəvətdir.

İctimai varlığın meyl və istiqamətlərini müəyyən edən ideologiya olmadan cəmiyyət «ideya boşluğuna» yuvarlana, nəticədə tənəzzülə uğraya bilər. İdeologiya elə ümumi, ruhi-mənəvi təməldir ki, onsuz heç bir mədəniyyət və sivilizasiya mövcud ola bilməz.

Torpağımız çox qədimdən ən müxtəlif xalqların və mədəniyyətlərin vətəni olmuşdur. Azərbaycan dövlətinə, tarixinə və coğrafiyasına onların sürəkli sadıqlığı və mənsubluğu, bünövrədən bütün dünya üçün açıq olan mənəvi-mədəni dəyərlərimizin mahiyyətindən intişar tapmışdır.

Müstəqilliyimizə döndüyümüz vaxtdan tarixi-milli, mədəni yaddaş və genimizdə qoruyub saxladığımız, Azərbaycan adlı məkana vətən deyən bütün xalqların mədəniyyətlərinin bariz simvolu, nümunəsi olan üçrəngli bayrağımız bütün dünya ölkələrində dağalandı. Ümumi tarixi tale və yaddaşımızın bütün qatları yalnız bayrağımızda deyil, ölkəmizdə yaşayan bütün xalqların münasibət və fəaliyyətlərində də vəhdət təşkil edərək, bu, təmələ də ümumbəşəri xalqlar ailəsinə inteqrasiyaya yön aldı. İslamlaşmaq, türkləşmək və müasirləşmələ, bahəm Avropa, özümüzlə gətirdiyimiz Asiya və Şərq dəyərlərinin qüdsiyyət və əzəmətini duymaqladır.

Dünyanın inkişaf parametrləri baxımından müşahidə olunan və «qloballaşma» adlandırılan xüsusi növ problemlərin ortaya çıxması

yaşadığımız dövrü səciyyələndirən ən mühüm əlamətə çevrilib.

Qloballaşma prosesinin aktuallığı ən müxtəlif faktorların çulğlaşması ilə şərtlənmişdir.

Mədəniyyətin qloballaşma prosesində fundamental faktor kimi önə çəkilməsi hansı zərurətlə bağlı idi?

Bu suala ən qısa cavab verməyə cəhd etsək belə deyə bilərik:

Qloballaşma, dünya iqtisadiyyatı, internet və kompüter insanın, təbiət və mahiyyətinin ülvi və qüsurlu, yaxşı və ya pis tərəflərini aşkara çıxarmağa kömək edə bilər... Lakin bir şeyə qəti şübhə etmək olmaz. Bunların heç biri hər hansı bir mədəniyyətə və müəyyən etnosa, yaxud aparıcı sivilizasiyaya mənsub olmayan, onların sövqündə, kənarda və ya avtonom şəkildə mövcud olan «təp-təzə» insan yarada bilməz. Hər bir insan, təmsilçisi olduğu mədəniyyət kimi özəl «genotipə», özünəməxsus inkişaf məntiqinə malikdir. Deməli, mədəni unifikasiya yeganə mədəniyyət mənasında başa düşülən qloballaşmanın reallaşacağı, absurd fikirdir. Söhbət yalnız müxtəlif mədəniyyətlərin qarşılıqlı təsiri, ünsiyyətli, dialoqu və s.-dən gedə bilər.

Ümumiyyətlə, mədəniyyət-cəmiyyətdə sosial nişanlama sisteminin ən mühüm amillərdəndir. Məhz buna görə də mədəni müxtəliflik probleminin məna, məzmun və dəyər aspektlərinin təhlili kəskin aktualıq kəsb edir. Bir ictimai quruluş növündən digərin keçid, çoxlu amillərin qarşılıqlı çulğlaşması şəraitində baş verir.

“Müasir Azərbaycan mədəniyyəti: problemlər və prespektivlər”

“Mədəniyyət” ərəb dilindən alınma sözdür. “İnsan cəmiyyətinin istehsalda,ictimai və mənəvi həyatda” qazandığı nəaliyyətləri əhatə edir.

“Mədəniyyət” sözü elə bir məvhumdur ki,o,ictimai-siyasi və iqtisadi-mədəni həyatın bütün sahələri ilə sıx bağlıdır.O,görülən bütün işlərin,həyata keçirilən bütün tədbirlərin əsas meyarı və qiymətidir.

Mədəniyyət xausdan nizama aparan yoldur.O, ikinci süni təbiətdir ki,insanın əqli hissləri və fiziki fəaliyyəti nəticəsində yararlanmışdır.Elmi nöqteyi nəzərdən mədəniyyət üçlük bir vəhdətdir:yaratıcı proses,onun nəticələri və onun texnologiyaları.Bu baxımdan mədəniyyət insan tərəfindən təbiəti,insanın özünü və cəmiyyəti dərk edib,dəyişmə prosesi nəticəsində əldə olunan ruhi (əqli və mədəni), maddi dəyərlər və normalar toplusudur.Nəhayət onları əldə edən istehsal,qoruyub saxlama,istehlak və yayma (başqa insanlara ötürmə) texnologiyalarıdır.Kontekstual anlayışda mədəniyyət isə bu və ya digər insanın həyat və fəaliyyəti sahəsində keyfiyyət və inkişaf səviyyəsi nəzərdə tutulur.Misal üçün siyasi mədəniyyət,istehsalat mədəniyyəti,qida mədəniyyəti,təfəkkür mədəniyyəti,məhəbbət mədəniyyəti,idarə etmə mədəniyyəti,təbabət mədəniyyəti,ekologiya mədəniyyəti və.s mədəniyyətlər.Dar və ya məhdud mənada mədəniyyət dedikdə bir qayda olaraq incəsənət,folklor,davranış qaydaları və mədəni irs nəzərdə tutulur.Hər bir insanın mədəniyyət haqqında təsəvvürü onun intellektual mədəniyyətindən aslıdır.İnsanın gözəlliyi də onun mədəni səviyyəsi ilə ölçülür.İnsanın gözəlliyinə qiymət verilirəkən onun xarici görkəmi deyil,xarakteri və əməlləri nəzərə

alınır. Əgər hər hansı bir insanın xasiyyəti gözəldirsə, xeyirxahdırsa, deyirlər ki, mədəni insandır, yəni yaxşı adamdır. Pis xarakterli, bəd əməlli insanlara isə belə qiymət verilir: mədəniyyətsizdir, pis adamdır, dar düşüncəlidir və.s. Mədəniyyət-insanın keyfiyyət göstəricisidir. Ümumiyyətlə şəxsiyyətin yetişməsinin 3 əsas mexanizmi var ki, bunlardan birincisi genetik kod, yəni ki, insana nəslindən-nəcabətindən nələrin keçib gəlməsidir. Bunu idarə etmək mümkün deyil, bu, təkamül yolu-Allahın müəyyən etdiyi yoldur. İkincisi sosial mühitdir. Sosial mühit 3 əsas pillədən ibarətdir:

- 1) ailə
- 2) cəmiyyət
- 3) dövlət

Sosial mühitin inkişafında həlledici rolu dövlətin siyasi rejimi oynayır. Rejim avtoritar, feodal və ya tatalitar olduğu bir zamanda şəxsiyyətin sərbəst mədəni inkişafı üçün müəyyən bir məhdudiyyət əmələ gəlir. Rejim demokratik olduğu bir zamanda insanın potensialinin hərtərəfli inkişafı və onun istər özü və ailəsi, istərsə də cəmiyyətin əlverişli inkişafı üçün əlverişli şərait yaradır. Üçüncüsü isə təlim-tərbiyədir. Budur insanın özündən asılı olan fəaliyyət forması, budur pedaqogikanın əsas obyektidir. Sovet pedaqogikası şəxsiyyət yetişdirməyi bütövlükdə pedaqogikanın işi hesab edirdi. Lakin pedaqogika ən yaxşı vəziyyətdə təlim-tərbiyə səviyyəsinə cavabdeh ola bilər, şəxsiyyəti yetişdirən başqa mexanizmlərə gücü çatmaz. Bunları nəzərə alıb demək olar ki, bəşəriyyət heç vaxt kütləvi kamilləşə bilməz. Konkret ölkədə kamil insanların sayı milli inkişaf nəticəsində çox ola bilər. Bəşər tarixi göstərir ki, inkişafa aparın ən düzgün yol həqiqi demokratiya-dır. Böyük mədəniyyətə gedən yol Haqq yoludur. İslam ən böyük mədəniyyətdir.

Həqiqətdə hər bir sivilizasiya və ya cəmiyyət çərçivəsində mədəniyyətlə yanaşı antimədəniyyət halları olur. Antimədəniyyət dedikdə müharibələr, dağıdıcı proseslər, terrorizm, faşizm və.s nəzərdə tutulur. Mədəniyyət bəşəriyyətin dayanıqlı inkişafı, milli, re-

gional və qlobal problemlərin həllinin universal əsası olmuşdur. Cəmiyyətin rifahı və insan səadəti, dövlətin sabitliyi və beynəlxalq münasibətlərin yaxşılaşdırılması, demokratiyanın inkişafı və sülh mədəniyyətinin təsdiqi insan mədəniyyətinin inkişafı səviyyəsindən aslıdır. Lakin səmərəli sosial mədəniyyət nail olmaq üçün mədəniyyətin sosial fenomen kimi, onun məişət, yaradıcı imkanları və prioritetlərini düzgün başa düşmək, dünya mədəniyyəti inkişafının tarixi təcrübəsini və nəzəri problemlərini bilmək lazımdır. Daha vacibdir ki, vətəndaş cəmiyyətinin mədəniyyətinin milli, regional və qlobal miqyasda düzgün formalaşdırılması və inkişafı mədəniyyət sayəsində dövrün tələbatlarına cavab verən milli və beynəlxalq siyasətin həyata keçirilməsidir.

Mədəniyyəti bir küre şəklində təsvir etmək olar. Bu küre çərçivəsində bir sıra mədəniyyətin sosial qurumları və sahələri bir-biriylə üzvü bağlı olaraq inkişafdadır. Bunların hərəsi öz mahiyyəti, strukturu, funksiyaları, məntiqi, inkişaf qanunları və enerjisi çərçivəsində hərəkətdədir. Bu qurumlar və sahələr aşağıdakılardır:

- 1) Təhsil və tərbiyə
- 2) Elm və texnologiya
- 3) İqtisadiyyat və maliyyə
- 4) İncəsənət
- 5) Təşkilətmə və idarəetmə
- 6) Hüquq
- 7) Din və etika
- 8) İnformasiya və mətbuat
- 9) Daxili və xarici siyasət
- 10) Həyat tərzi və həyatı təmin etmə sistemi
- 11) İdeologiya

Hal-hazırda bizim ən böyük problemlərimizdən biri də məs bu sadalanan sahələrin əksəriyyətinə biganə qalmağımızdır, birtərəfli inkişaf etməyimizdir. Bizim hal-hazırkı mədəniyyətimiz loru dildə desək zurna balabanımızdır, olmayan Şou Biznesimizdir. En çox diqqət məs buna yönəlib, ele buna görə də insanlar mədə-

niyyətimiz dedikdə ancaq çalıb oxumağı başa düşürlər, mədəniyyətin nə olduğunu tam mənada dərk etmirlər. Bəli dərk etmirlər, onları qınamaq da düzgün olmazdı, qınaya da bilmərik. Bunun da səbəbi sadalanan səhərlərdən ən birincisi təhsil və tərbiyəyə çox az diqqət verilməsidir. Bu problemlərlə üzləşməmək üçün insanları ilk növbədə maarifləndirmək zəruridir.

Bildiyimiz kimi Kulturologiya mədəniyyət haqqında elmdir. Gəlin baxaq hal-hazırda tədris müəssisələrində bu elm tədris olunurmu? Bir iki tədris müəssisəsini çıxmaq şərtiylə qalan bütün tədris müəssisələrində bu elm tədris olunmur. Tədris olunsaydı belə düzgün tədris olunmur. Bəzən fəlsəfə ilə qarışdırılır və tələbələr də Kulturologiya haqqında düzgün məlumatlandırılmır. İlk növbədə bu elm bütün tədris müəssisələrində tədris olunmalıdır. Birinci qayğı təhsilə yönəlməlidir. Çünki, təhsil yoxdursa deməli mədəniyyət yoxdur, deməli iqtisadiyyat yoxdur bir sözlə desək inkişaf yoxdur. Savadsızlıq nadanlığa aparır, nadan cəmiyyətdən isə heç nə gözləmək olmaz. Cəmiyyətin rifahı elmi biliklərə əsaslanmış düzgün və xeyirxah siyasət yoluyla əldə olunur.

Azərbaycan yeraltı təbii sərvətlərlə zəngin, gözəl iqtisadi-coğrafi mövqeyə malik, 9 iqlim qurşağının olduğu bir məkanda yerləşir. Hal-hazırda dünyada neftimizə görə tanınırıq, amma unutmamalıyıq ki, neft də tükənən sərvətdir və gün gələcək bizim neftimiz tükənəcək, bəs onda nə edəcəyik? Belə anda bizim köməyimizə ancaq və ancaq intellekt gələ bilər.

Yaponiya dünyada inkişaf etmiş ölkələr sırasındadır. Yaponiya təbii sərvətlərinə görə çox kasıb, intellektinə görə isə çox güclü ölkədir, məsələn ona görə də birincilər sırasındadır. Burada Nizami Gəncəvinin bir şe'ri yada düşür:

Qüvvət elmdədir, başqa cür heç kəs

Heç kəsə üstünlük eyləyə bilməz!!!

İnsan biliyi mütərəqqi cəmiyyətin qurulması, dövlətin inkişafı üçün ən vacib şərtidir. Hələ antik dövrlərdə yunan filosofları tərəfindən ortaya atılan bu fikir zaman keçdikcə nə dərəcədə doğ-

ru olduğunu təsdiqləyib. Doğurdan da müasir dünyaya nəzər salsaq, inkişaf və elmi texniki inqilab edən, insanların azad firavan yaşaması üçün mütərəqqi cəmiyyət quran ölkələrin məhz elmə, biliyə söykəndiklərinin şahidi olarıq. Tarixdən məlumdur ki, qədim və orta əsrlərdə Azərbaycan Şərqi sayılıb-seçilən elm, təhsil və mədəni mərkəzlərindən olub. Burada ilahiyyat, fəlsəfə, astronomiya, fizika sahəsində misilsiz nəaliyyətlər əldə edilib. Eləcə də müasir dövrdə XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq Azərbaycan hər cürə yeniliyə, mütərəqqi təcrübəyə böyük maraqla yanaşmış, həm öyrənib, həm də bəşər sivilizasiyasına öz töhfələrini verib. Amma indi vəziyyət başqa cürdür. İnsanlarda elmə, biliyə və mutaliyəyə laqeyidlik hiss olunur. Xüsusən də gənclərimizin əksəriyyəti kitab oxumaqdansa, internetdə yayımlanan müxtəlif əyləncə saytlarından və cətlərdən istifadəyə daha çox maraqlıdır. Gənclik ömrün ən çox diqqət edilməsi lazım olan dövrdür. İnsan yaşayışını təmin edəcəyi məsləyi, önəmli qərarlara, dünya görüşünə, düşüncə tərzinə və şəxsiyyətə də bu dövrdə qovuşur.

İçində yaşadığımız dünya bir maqnitlər dünyası halına gəlib. Neçə-neçə maddi və mənəvi zəhərlər gəncliyin öz arzusu ilə onların damarlarına axır. Bundan daha acınacaqlısı isə budur ki, bədən və ruhları öldürən bu mayelərin adları mədəniyyət olaraq tələffüz edilir. Yəni, bu gün pul səltənəti, qaba qüvvət, quru düşüncələr, şəhvət, şöhrət, tənbel həyat tərzinə, daş vicdanlar, makyajlı həyatlar, montaj hisslər, elm və texnologiyanın bəzi avantajlarını şeytani istiqamətlərdə istifadə etmək kimi cəhətlərin hər biri mədəniyyət maqnitləri vəziyyətindədir.

Gənclərin bunların fərqi varmaması isə mədəniyyət anlayışının düzgün dərk edilməməsidir. Gəncin zəif cəhətlərinin üzərində qurulan saxta dünyanın müqabilində real dünyanın şəklinin əks etdirilməməsidir.

Gənclər bilməlidirlər ki, onlar ictimai həyatın mühərrikləridirlər. Eyni zamanda, xalqı sabaha aparacaq, sabahları inşa edəcək də

gənclərdir. Gənclər həm də istehsal edən, tədqiqat aparan beyinlərdir.

Oxu mədəniyyəti cəmiyyətin intellektual səviyyəsini artırır. Səviyyə artıq olanda isə proqres gedir. Kitaba olan marağın azalması da təbliğatın zəif getməsi və kitab çapının azalması ilə bağlıdır. Bu halın yaranmasına gətirib çıxaran bəzi obyektiv səbəblər vardır. Bu gün kitab çapının lazımi səviyyədə olmaması ilə yanaşı, çap olunan kitabların əksəriyyətinin mövzu baxımından vacib və maraqlı olmaması, bahalıq da insanları kitablardan ayrı salan amillərdəndir. Bundan başqa latın qrafikası ilə çap olunan kitabların orta və yaşlı nəsil tərəfindən soyuq qarşılanması mütaliənin zəifliyinə ciddi təsir edib. Amma bu o demək deyil ki, insanlar xırda çətinliklər qarşısında geri çəkilməli və kitabları kənar atmalıdırlar. Bəlkə, dəyərlərimizə önəm verməyə başladığımız bir vaxtda rəflərdə, kitabxanalarda biganəliyə məhkum etdiyimiz kitabları da xatırlayaq, onları oxumağa başlayaq və Nizami demişkən “Hər birindən bir dürr çıxarmağa” çalışaq.

Bu problemi aradan qaldırmaq üçün dövlət ideologiyası və milli məsələlərlə məşğul olan qurumlar lazımi proqramlar hazırlamalı və həyata keçirməlidir. Bu məsələdə hər bir ziyalı əlindən gələni etməli, kitaba marağın artmasına yardımçı olmalıdır.

Azərbaycan rəhbərliyi, Azərbaycan prezidenti, Azərbaycanın birinci ledisi Mehriban xanım Əliyeva bu saat mədəniyyət problemlərinə ciddi fikir verir. Xüsusilə təhsil sahəsində, fiziki mədəniyyət, idman olimpiya kompleksinin tikilməsi və.s.

UNESKO tərəfindən Azərbaycana yüksək qiymət verilməsinin təzahürü Heydər Əliyev fondunun prezidenti Mehriban Əliyevaya sülhməramlı səfir adının verilməsidir. Bununla yanaşı bir çox Simurq Azərbaycan Mədəniyyət Assosiasiyasının və Azərbaycan Qadınlar Cəmiyyətinin yaradıcı fəaliyyətiylə məşğul olan alimləri, akademikləri, professorları və başqa sahə mütəxəssisləri sülh səfiri beynəlxalq fəxri adla təltif olunmuşdur. Bununla yanaşı ziyalılarımızın ən qabaqcıl bir neçə nümayəndəsi “mədəniyyət

səfiri” ictimai fəxri adla təltif edilmişdir. Azərbaycanın ruhi (əqli, mənəvi) mədəniyyətinin inkişafına görə təltif olunmuşdur. Bununla yanaşı Mədəniyyət Nazirliyinin son zamanlar hazırladığı milli mədəni inkişaf sahəsində nəaliyyətləri Avropa Şurasında bəyənilmişdir. Azərbaycanın sosial mədəniyyətinin inkişafının ən parlaq göstəricilərindən biri 2001-ci ildə Azərbaycanın Avropa Şurasına qəbul olunmasıdır. Azərbaycan mədəniyyətinə çox böyük fikiri ümummilli lider cənab Heydər Əliyev verirdi, indi isə bu kursu onun davamçısı hörmətli prezidentimiz İlham Əliyev cənabları şərəflə həyata keçirir.

Bütün bu nəaliyyətlərlə yanaşı hər bir ölkədə olduğu kimi Azərbaycanda da mədəni sosial inkişaf sahəsində müəyyən problemlər, çətinliklər və obyektiv ziddiyyətlər var. Azərbaycan mədəniyyəti qarşısında olan bu problemlərin effektivli həlli üçün hal-hazırda ölkədə əlverişli şərait yaranıb. Real imkanlardan və bəlkə də ən vacib imkanlardan biri 1990-cı ildən başlayaraq Azərbaycan respublikasında ölkəmiz üçün tamamilə yeni bir elm olan Kulturologiyanın yaranmasıdır. Bu gün kulturoloji tədqiqatlar təhsil və maariflə Azərbaycanda uğurla bir neçə dövlət və qeyri hökumət təşkilatları məşğul olur. Bunların arasında Azərbaycan Respublikası Dövlət İdarəçilik Akademiyası, Simurq Azərbaycan Dövlət Assosiasiyası, Milli Elmlər Akademiyasının institutları, Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti, Bakı Musiqi Akademiyası, Azərbaycan Rəssamlar Akademiyası, Aviasiya Akademiyası, Polis Akademiyası və başqa idarələrdə müəyyən tədqiqatlar aparılır. Tədqiqatçılardan professorlar: Fuad Məmmədov, Nəriman Həsənzadə, Ağayar Şükürov, Solmina Dadaşova, Niyazi Mehdi, dosentlərdən Mübariz Süleymanlı, Maral Məmmədova, Xaləddin Sofiyev, Fidan Fərəcova, Oktay Sultanov və başqalarını göstərmək olar. Azərbaycanda kulturoloji tədqiqatların əsasını 1989-90-cı illərdə Simurq Azərbaycan Mədəniyyət Assosiasiyası qoymuşdur. Bu vaxta qədər Simurq Azərbaycan Mədəniyyət Assosiasiyası 8 kitab və toplusu, yüzə ya-

xın elmi-maarif məqalələr çap etmişdir. Assosiasianın kulturologiya sahəsində nəaliyyətləri dünya elmi ictimaiyyət dairələrində bəyənilərək ölkəmizin kulturologiya elmini beynəlxalq səviyyədə tanıtdırılmışdır. Təkcə onu qeyd eleye bilərik ki, Kulturologiyaya verdiyi töfhəyə görə professor Fuad Məmmədov 2 beynəlxalq elmlər akademiyasının həqiqi üzvü seçilmiş, Simurqun nəşr etdiyi kitablar isə BMT, Roma klubu, Sarbonna, Amerika konqresi kimi qurumların habelə İngiltərə, Almaniya, Rusiya, Avstriya, Fransa və başqa ölkələrin milli kitabxanalarında istifadə olunur.

Fikrimcə beynəlxalq səviyyədə yüksək qiymət almış professor Fuad Məmmədovun kulturoloji piramidanın universal metodundan istifadə etməklə mədəniyyətin bir çox inkişaf problemlərini kifayət qədər effektiv həll etmək mümkündür. Çünki “yaratıcılıq formulası” adıyla tanınan bu düstur istənilən mədəniyyət sahəsində nəinki təkcə mahiyyət, xüsusiyyətlər, tarix nəaliyyətləri sistemli kulturoloji yanaşma əsasında həll etməyə imkan yaradır, həmçinin inkişaf qanunları və texnologiyalarını açıqlamaqla yanaşı mədəni inkişaf üçün yeni imkanlar və onun daha uğurlu gələcəyinin lahiyələşdirilməsini real bir imkana çevirir.

Öz sözümü Məhəmməd Peyğəmbərin kəlamı ilə bitirmək istəyirəm. Gəlin unutmayaq ki, müqəddəs kitabımız Quranda elm, təhsil yüksək qiymətləndirilib. Məhəmməd Peyğəmbər isə “alimlərin mürəkkəbi şəhidlərin qanından daha dəyərlidir” deyib.

QANIX (ALAZAN) ÇAY VƏ KÜR MUQÇAY VADİSİ
ARXEOLOJİ ABİDƏLƏRİNİN TƏDQIQI
(MUZEY MATERIALLARI ƏSASINDA)

Qanix (Alazan) çay vadisi və onun ətraf əraziləri Azərbaycanın qədim tarixini əks etdirən arxeoloji abidələrlə zəngindir.

Tarixin müxtəlif dövrlərində bir tərəfdən yadelli işğalçıların hücumlarına, digər tərəfdən təbii fəlakətlərə məruz qalan arxeoloji abidələrin aşkar edilməsində, həmçinin elmi tədqiqatların aparılmasında Şəki, Qax, Zaqatala, Balakən rayonlarında fəaliyyət göstərən tarix-diyarşünaslıq muzeylərində mühafizə olunan arxeoloji materialların rolu mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Təəssüflər olsun ki, bəzi separatçı qüvvələr torpaqlarımıza sahib çıxmaq məqsədilə elmi faktlara əsaslanmayaraq arxeoloji abidələrdən aşkar edilmiş nümunələri özününküləşdirməyə çalışırlar. Qeyd etmək istərdim ki, qonşu respublikalarda həmçinin bəzi xarici ölkədə fəaliyyət göstərən tarix muzeylərində Qanix (Alazan) vadisi və onun ətraf ərazilərindən aşkar edilmiş eksponatlar qədim Azərbaycan tarixini əks etdirir. Rusiya, Gürcüstan, Ermənistan, Dağıstan respublikalarında fəaliyyət göstərən tarix-diyarşünaslıq muzeylərində Qanix (Alazan) vadisi və ətraf ərazilərindən aşkar edilmiş eksponatlar nümayiş etdirilir.

Arxeoloji materiallar bölgədə müxtəlif sənət sahələrinin qədim dövrdə başlayaraq zəmanəmizə qədər ardıcıl olaraq inkişaf etdirildiyini əks etdirir.

Şəki, Qax (İlisu), Zaqatala, Balakən rayonlarında fəaliyyət göstərən tarix-diyarşünaslıq muzeylərində təsadüfi tapıntılar və arxeoloji qazıntı işləri nəticəsində çoxlu sayda arxeoloji materiallar aşkar edilmişdir. Bu arxeoloji materiallar içərisində dulus, mis,

dəmir, şüşə və başqa qiymətli materiallardan hazırlanmış zərgərlik məmulatı və məişət- bəzək əşyaları (4) numizmatik materiallar və s. mühafizə olunaraq ərazinin maddi-mədəniyyətini ictimaiyyətə çatdırır. Muzeylərdə arxeoloji materiallar hər sahə üzrə xronoloji şəkildə qruplara ayrılmış tarixləri göstərilmiş, qiymətli metalların çəkisi və hazırlanma texnologiyası qeyd olunmuşdur.

Şəki şəhərindəki tarix-diyarşünaslıq muzeyi 1958-ci ildən fəaliyyət göstərir. Muzeydəki 9 ekspozisiya zalında 3000-ə qədər eksponat nümayiş etdirilir.

Şəki Arxeologiya Muzeyində nümayiş etdirilən arxeoloji nümunələr Kiş-Doxun qəbiristanlığı, Təpəbaşı, Fazıl, Ağqaya, Küdürlü, Daşüz kəndi yaxınlığından və Qanıx (Alazan) çay vadisinin ətraf ərazilərindəki kurqan və torpaq qəbirlərdən əldə edilmişlər. Maddi mədəniyyət əşyaları içərisində gildən düzəldilmiş samovar tipli qab, Günəş təsvirini əks etdirən medalyon, barama qurdu formasında olan bəzək əşyası və s. nümunələr diqqəti daha çox cəlb edir.

Şəki diyarşünaslıq muzeyinin rəhbərliyi və əməkdaşlarının səyi ilə ərazinin mədəni sərvətləri qorunur, müxtəlif adda sərgilər təşkil edilir, ayrı-ayrı müəssisə və təşkilatlarda «Keçmişini bilməyən bu gününü də başa düşməz» mövzusunda tərbiyə işi aparılır. Şəki mədəniyyət fondu filialının sədri, AMEA-nın Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu nəznindəki Şəki arxeologiya qrupunun rəhbəri Nəsim Muxtarovun Qanıx (Alazan) çay vadisində apardığı arxeoloji qazıntılar nəticəsində aşkar edilən maddi-mədəniyyət nümunələri böyük aktualıq kəsb edirlər.

Qax tarix-diyarşünaslıq muzeyi 1980-ci ilin avqust ayında fəaliyyətə başlamışdır. Muzeydə rayonun üç min illik tarixindən xəbər verən 11 800 ədəd tarixi və elmi əhəmiyyətə malik eksponat tədqiq və təbliğ olunur. Muzey binasının ümumi sahəsi 1020 kv m, ekspozisiya sahəsi 890 kv m, muzey fondlarının saxlanması otağı isə 60 kv m-dir. Muzeydə ekspozisiyalar 9 salon üzrə bölünmüşdür. Muzeyin II salonunda antik dövrə aid

eksponatlar, Qanıx (Alazan) çay vadisindən, Ağyazı düzənliyindən, Lələli aşkar edilmiş və s. ərazilərdən aşkarlanmışlar. Bu kateqoriyadan olan dulus məmulatı, novalça boğazlı gil qab, xoruz formalı gil fiqur, üçağızlı gil fincan, Saqqızlıq nekropolundan aşkar edilmiş məişət əşyaları, Minbərək düzündən kənd sakinini tərəfindən aşkarlanmış su parçısı, Lələli kəndindən tapılmış su bardağı, küpə tipli məişət əşyaları, Almalı kəndi yaxınlığından tapılmış su bardağı, Zəyəm kəndindən tapılmış gil qab, piyalə, bikonik formalı süddan və yaxud şərab qabı, Lələli kəndi ərazisindən tapılmış üçayaqlı məişət əşyaları, Qanıx (Alazan) Torpaqqala yaşayış məskənindən tapılmış müxtəlif məişət əşyaları (saxsı fincan, süddan biçimli süzgəcli qırmızı gildən hazırlanmış məişət əşyası, novalça boğazlı gil qab, Günəşin simvolik plastik obrazı ilə bəzədilmiş dekorativ gil qab, saxsı bardaq, təkqulplu gil parça), Sarıbaş kəndindən tapılmış saxsı bardaq, boz rəngli gildən hazırlanmış şamdan, Lələli kəndindəki Torpaqqala abidəsindən tapılmış daş nimçə, qulplu saxsı küpə, əyri qılınc, pul daxılı, qırmızı rəngli gil qab, qırmızı, boz, sarı, narıncı gil bardaqlar, boğazlı gil küpə, qırmızımtıl rəngli gildən bişirilərək üzərinə şabalıdı, sarı, ağ rəngli naxışlarla bəzədilmiş durna çırağı, müxtəlif dövrlərə aid numizmatik materiallar (pullar) və b. nümunələrin əksəriyyəti yerli sakinlər tərəfindən muzeyə hədiyyə verilmişdir. (1)

Qax tarix-diyarşünaslıq muzeyində nümayiş etdirilən eksponatların içində müxtəlif tarixi dövrlərə aid sənət nümunələrinə: mis və digər sikkə məmulatlarına, IV–VI əsrə aid arxeoloji nümunələrə, saxsıdan hazırlanmış məişət əşyalarına, odlu və soyuq silahlara, qədim və qiymətli əşyalara və s. rast gəlmək olar. Qanıx (Alazan) çayının qolu Əyriçayın sol sahilindən Qarabulaq adlanan ərazidən (1 km Şimala doğru) qədim yaşayış yerindən aşkar edilmiş məişət və s. təsərrüfatda işlədilən daş alətlər, tunc ox ucu, şüşə və gil qablar, bəzək əşyaları və s. aşkar edilmiş, hal-hazırda bu maddi-mədəniyyət nümunələri muzeydə

nümayiş etdirilir. Qax tarix–diyarşünaslıq muzeyində arxeoloji tapıntılardan ən maraqlısı Cəlayir kəndindən 5-6 km aralı keçən (el arasında «karvan yolu» adlanan) yoldan 60 metr aralıda yerləşən təpənin yarığından qənimət axtaranlar tərəfindən tapılan edilmiş və sonralar muzeyə təhvil verilmişdir. Bu nümunələr e.ə. II minilliyin sonu və I minilliyin əvəllərində yaşamış qədim tayfaların tarixi, mənəvi mədəniyyəti və məişətlərinin öyrənilməsi üçün böyük elmi əhəmiyyət kəsb edir. Bunlardan yaşıl rəngə çalan tunc kəmər hissələri, bilərziklər, toqqa bəndlər, burulmuş tunc məftildən hazırlanmış gərdənlilər, skif tipli ox ucları, şüşədən düzəldilmiş muncuq nümunələri diqqəti cəlb edir.

1968-ci ildə Qax qayonunun Ləkit–Kötüklü kəndindən tapılmış dəfinə, Qaxda həmin vaxt tarix muzeyi olmadığından, Zaqatala tarix–diyarşünaslıq muzeyinə verilmişdir. Təəssüflər olsun ki, böyük elmi əhəmiyyətə malik olan qiymətli arxeoloji materiallar qorunub saxlanılmamışdır. Bundan başqa, bu ərazidə, yəni Qax rayonunda katakomb qəbrindən tapılmış tuncdan hazırlanmış tur fiquru, bilərzik, qızıl suyuna çəkilmiş vaza (III əsr e.ə.) və s. arxeoloji tapıntılar Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyində nümayiş etdirilir. (5)

Qax folklorunda metal kultu ilə bağlı olan müxtəlif motivlər mövcuddur. Arxeoloji tapıntılar sübut edir ki bu ərazidə metal kultuna inam tunc dövründə formalaşmış və həmin məmulatlar dini təsəvvürlərə və ideoloji tələblərə xidmət etmişdir. Tapıntılar arasında aşkarlanmış tunc zinqrovlu sinəbənddən və bir tərəfindən zinqrov formalı asması olan tunc toqqa bəndindəki zinqrovlardan gələn cingiltili zəng səmindən istifadə edərək bəd ruhlardan qorunurdular.

Qaxın Ağyazı düzənliyinin Qıpçaq kəndindəki qəbristanlıqdan (məişət əşyaları, gil qablar, dən əzən, çaxmaq və dəvəgözü daşından alət hissələri, tunc balta, enliəğiz qılınc, ox ucları, kəmə, yarpaqvari nizə, bıçaq dəsti, xəncər və dulus küplər və s.) aşkar olunmuşdur.

Qanıx (Əyri) çayın Minbərək adlanan ərazisindən tapılmış nümunələr xronoloji baxımdan ilk tunc dövründən, yəni bizim eradan əvvəl IV minilliyin sonundan başlayaraq son tunc dövrünə, yəni bizim eradan əvvəl II miniliyin sonlarına aid bütün tarixi dövrləri özündə əks etdirir.

Qax rayonu İlisu kəndinin ərazisində aparılmış tədqiqatlar sübut edir ki, hələ qədim dövrlərdən bu ərazidə türk etnosları məskunlaşmışlar. İlisu tarix–diyarşünaslıq muzeyində mühafizə olunan maddi–mədəniyyət nümunələri: əmək və məişət əşyaları, silahlar, antik metal məmulatları, şam qabı (tunc dövrünə aid), küpə qablar, bardaq (su qabı), Sumuq qalasından, Kənd Tala, Qoray, Qarabulaq adlanan qədim yaşayış məskənlərindən aşkar edilən maddi–mədəniyyət abidələri qədim İlisu sənətkarlarının yaratdıqları sənətkarlıq nümunələrindəndir. Bu arxeoloji tapıntılar İlisu məktəbində yerləşən tarix-diyarşünaslıq muzeyində mühafizə olunur.

Son illərdə İlisu kəndi ərazisində yerləşən Sumuq qalasında aparılan təmir və bərpa işləri zamanı qalanın dib hissəsində şimal küncündə aşkar edilmiş qırmızımtıl rəngli gildən bişirilmiş bardaq tipli qab aşkar edilmiş İlisu məktəbinin muzeyinə təhvil verilmişdir.

İlisu ərazisində aparılan arxeoloji tədqiqatlar zamanı bu ərazidə qədim mis yataqlarının mövcud olmasını təsdiq edən nümunələr aşkarlanmışdır (qədim kürələr, ocaq yerləri və s.) Yezli dağında, Füzuli bağının yaxınlığında, Ramramay şəlaləsinin, Sumuqqala və ətraf ərazilərində çoxlu sayda arxeoloji nümunələr aşkar edilmişdir.

Qanıx (Alazan) vadisində aşkarlanmış arxeoloji nümunələr Zaqafqaziya ərazisindən əldə olunan mədəniyyət nümunələri ilə müqayisədə ən unikal əhəmiyyətə malikdir. (2; 3)

1967-ci ildən fəaliyyəti göstərən Zaqatala muzeyindəki arxeoloji eksponatlar Muğanlı kəndindən cənubi-qərbdə yerləşən Torpaqqala yaşayış yerindən (antik dövr), Mamrux kəndi məktəbinin

həyətindəki küp qəbirlər nekropolundan, Uzun və Aşağı Tala, Mosul kəndlərinin ərazisindən aşkar edilmişlər.

Zaqatala tarix-diyarşünaslıq muzeyindəki eksponatlar sırasında müxtəlif ornamentlərlə və naxışlarla işlənmiş mis qablar, basma naxış üsulları ilə nəqş olunmuş, hündəsi və nəbati ornamentlərlə tamamlanmış qabların kompozisiyasında bu ərazidə qədim misgərlik, dulusçuluq sənətinin cizgiləri əks etdirir. Burada metalışləmə sənətində incə zövqlə bəzədilmiş qiymətli bəzək əşyaları, silahlar, arxeoqrafik sənədlər, numizmatik nümunələr və s. xüsusilə fərqlənir. Bu muzeydəki arxeoqrafik sənədlər və nümunələr elmi tədqiqatların aparılmasında mühüm rol oynayır.

Balakən və onun ətraf əraziləri qədim tariximizi əks etdirən arxeoloji abidələrlə zəngindir. Bu arxeoloji materiallar Solban kəndinin köhnə qəbirstanlığından, Gübək qayası adlanan ərazidə yerləşən Noxo mağarasından, Mahamalar kəndindən 2 km qərb hissədə dağın ətəyində yerləşən qədim yaşayış məskənindən, həmçinin Mahamalar kəndindən 1 km şimalda yerləşən Küp qəbirləri nekropolundan (e.ə. II -I əsrlər), Qullar kəndində yerləşən arxeoloji abidələrdən aşkar edilmişdir. Bu ərazidə arxeoloji qazıntı və elmi –tədqiqatların aparılması olduqca vacibdir.

Balakən rayonun tarix diyarşünaslıq muzeyi 1988-ci ilədək fəaliyyət göstərmiş, lakin sonralar bəzi səbəblərə görə dağıdılmış eksponatlar talan edilmişdir. Hal-hazırda Balakən tarix-diyarşünaslıq muzeyi fəaliyyətini yenidən bərpa etməkdədir. Mahamalar, Qullar, Qabaqçöl və s. Kəndlərdəki arxeoloji abidələrdən aşkar edilmiş arxeoloji materiallar içərisində dulus metal məmulatı sənətinə aid nümunələr üstünlük təşkil edir. Dulus məişət əşyaları bəziləri əl ilə düzəldilərək sadə və boyasız formadadır, yaxşı bişirilməyib, lakin elə qablar var ki, zərif naxışlarla bəzədilmiş, dulus dəzgahında hazırlanmışdır. Tədqiqat işinin nəticəsi olaraq qeyd etməliyik ki, Şəki, Zaqatala, Qax, Balakən rayonlarının tarix-diyarşünaslıq muzeylərindəki arxeoloji ekspozitların bəziləri Mingəçevir, Qəbələ, Gəncə və s.

muzeylərindəki nümunələrlə oxşarlıq təşkil edir. Bu nümunələr yalnız Zaqafqaziya üçün deyil, həmçinin dünya mədəniyyəti və incəsənəti xəzinəsində özünəməxsus yer tutur.

Muzeylərdə mühafizə edilən çox saylı maddi mədəniyyət nümunələri tariximizin bir neçə minillik dövrünü o cümlədən Qafqaz Albaniyası tarixini daha yaxşı öyrənmək üçün daha geniş imkanlar yaradır.

Bu arxeoloji materialların müqayisəli təhlili sübut edir ki, Qanıx (Alazan) və Kürmuqçay vadisi və onun ətraf ərazisi qədim türk tayfalarının məskənidir.

Maddi mədəniyyətimiz və milli sərvətimiz olan abidələrimizi qorumayaraq gələcək nəsillərə çatdırmaq müqəddəs borcumuzdur.

Tariximizin bir çox sirlərini özündə saxlayan Qanıx-Alazan vadisi və ətraf ərazilərindən aşkar edilmiş arxeoloji materiallar üzərində bundan sonra da müasir tələblərə uyğun şəkildə elmi tədqiqatlar davam etdiriləcəkdir.

Qədim mədəniyyət ocağı - Qobustan

Azərbaycan bəşər tarixinin bütün dövrlərinə aid tarixi-arxeoloji abidələrlə zəngin bir ölkədir. Bu tarixi abidələrdən biri də Azərbaycan ərazisindəki Qobustan qayaüstü təsvirlərdir. Qobustan ərazisindəki ilk qayaüstü təsvirlər 1939-cu ilin yazında İ.M.Cəfərzadənin rəhbərlik etdiyi Qobustan ekspedisiyası tərəfindən aşkar edilmişdir.

Qobustan Böyük Qafqaz dağlarının cənub-şərq ətəkləri ilə Xəzər dənizi arasındakı geniş əraziyə malik coğrafi rayondur.

Qobustan sözünün etimoloji izahı qobular, yarıqanlar olan yer, qobular diyarı deməkdir. «Qobu» türk mənşəli sözdür, qurumuş geniş çay vadisi mənası verir.

1966-cı il sentyabr ayının 9-da Qobustanda qədim qayaüstü təsvirlər saxlanmış və qədim arxeoloji abidələr, düşərgələr qeydə alınmış Böyükdaş, Kiçikdaş, Cingirdağ dağları və Yazılıtəpə ərazisi Respublika Nazirlər Sovetinin 509 №-li qərarı ilə Dövlət tarixi-bədii qoruğu elan edildi.

Qobustan Dövlət tarixi-bədii qoruğu 4 400 ha ərazini əhatə edir. Hal-hazırda Qobustan qoruğunda 1000 qaya üzərində 6200-dən çox təsvir, 20 sığınacaq tipli mağara, 40-dan çox kurqan və 105 674 ədəd maddi mədəniyyət əşyası qeydə alınmışdır.

Qobustan bizim qədim və zəngin maddi mədəniyyət abidələrimizdən biridir. Biz Qobustan abidələri vasitəsi ilə həm mədəniyyətimizi dünyaya tanıda, həm də Respublikada turizmin inkişafına kömək edə bilərik.

Sırr deyil ki, turizm dünyada ən sürətlə inkişaf edən sahələrdən biridir və istər fərdi, istərsə də qrup halında turizmin maraqları son 20 il ərzində dəyişmişdir. Turistlər təkcə gözəl çimərlik-

lər və yaxşı şopinqə deyil, eyni zamanda dünyada mədəni və təbii irs ərazilərinə böyük maraq göstərirlər. Qobustan dünyada olan nadir abidələrdən biridir ki, hansı ki, burada mədəni və təbii landşaft vəhdət təşkil edir. Qobustanın bu potensialından istifadə etmək lazımdır. Bunun üçün Qobustanın təbliğatı genişlənməli və turistlərə yeni ekskursiya marşrutları təklif edilməlidir. Bunun üçün Qobustan qoruğu ərazində yerləşən digər abidələrə də ekskursiyalar təşkil etmək olardı. Məsələn: Böyükdaş dağını Aşağı səkisinə ayrıca ekskursiya təşkil etmək daha məqsədə uyğun olardı. Bu zaman Aşağı səkidə yerləşən qayaüstü təsvirlər, düzbucaq formalı su çuxurları, Roma yazısı və kurqan qəbirlərini ekskursiya marşrutuna daxil etmək olardı.

Digər bir ekskursiya marşrutu isə Böyükdaş dağının zirvəsinə ola bilərdi. Dağın zirvəsində - Xəzər dənizinin və ətraf ərazilərin gözəl mənzərəsi fonunda, Xəzər dənizi, onun səviyyəsinin qayaüstü təsvirlərin yaranma dövrü müddətində necə dəyişməsi, Qobustanın landşaftı, flora və faunası haqqında məlumat vermək olardı. Ekskursiya müddətində tarixi-sənaye abidəsi kimi dağın zirvəsində yerləşən daş karxanası haqqında da məlumat vermək olardı.

Eyni zamanda Qobustanda gecə turizmini də inkişaf etdirmək lazımdır. Bunun üçün Böyükdaş dağının Yuxarı səkisində ekskursiya marşrutu boyunca qayaüstü təsvirlər olan daşların və mağaraların işıqlandırılması lazımdır. Xüsusi ilə qeyd etmək istərdim ki, mağaralar və üzərində təsvirlər olan qayalar aşağı və yan tərəfdən işıqlandırılmalıdır. Günəş işığı altında çətinliklə görünən qayaüstü təsvirlər, bu cür sünni işıqlandırma zamanı çox aydın görünür (bu yolla qayaüstü təsvirlərin fotofiksasiyasını da aparmaq olar). Qobustan qoruğunda gecə ekskursiyaları mühafizə tədbirləri nəzərə alınmaqla çox ehtiyatla hazırlanmalı və planlaşdırılmalıdır. Gecə ekskursiyaları üçün biletlər turistlərin razılaşdırılmış gündəlik limitinə əsasən əvvəlcədən satılmalıdır.

Sonda onu qeyd etmək istəyirəm ki, Qobustan bizim mədəni sərvətimiz olduğu üçün onu qoruyub saxlamaq və gələcək nəs-

lə ötürmək bizim ümdə borcumuzdur. Eyni zamanda Qobustan, qloballaşan dünyada Azərbaycanın, onun mədəniyyətinin, tarixinin və adət-ənənəsinin carçısı ola bilər. Bununla da qədim mədəniyyət ocağı, həm də müasir Azərbaycan mədəniyyətinin ocağı ola bilər.

MİLLİ-MƏDƏNİ YÜKSƏLİŞİN YENİ MƏRHƏLƏSİ

Dünya xalqlarının müxtəlif zaman hüdunda yaratdığı mədəni irs içərisində ədəbi-mədəni dəyərlərin özünəməxsus yeri vardır. Bu dəyərlər xalqların dünyanı dərk etməsindən başlayaraq onun tərəqqisinin ayrı-ayrı dövrlərdəki inkişafının demək olar ki, bütün mənzərəsini özündə əks etdirir. S.Konradın yazdığı kimi, “ümumdünya mədəniyyətinin yaranmasını və inkişafını bir xalqın, eləcə də tək cə Şərqi, yaxud Qərbi adı ilə bağlamaq düzgün olmazdı”.

Milli mədəniyyətin inkişaf səviyyəsindən asılı olmayaraq hər bir xalqın dünyanın dərk etməsi ilə əlaqədar özünəməxsus düşüncəsi vardır və bu düşüncə özü ümumdünya mədəniyyətinin sərvətidir. Azərbaycan xalqının yeni milli-mədəni inkişaf konsepsiyası otuz illik bir inkişaf yolu keçmiş, zaman – zaman yeni-yeni mülahizələr, xüsusiyyətlərlə zənginləşib bu gün güclü elmi-nəzəri konsepsiyaya çevrilmişdir. Onun özünəməxsus yaranma formaları, inkişaf mərhələləri olduğu kimi, eyni zamanda milli tərəqqi üçün bu gün xüsusi əhəmiyyəti olan müddəaları vardır. Ümum-milli liderimiz H.Əliyev həmin nəzəri konsepsiyanın inkişaf yolunu praktiki tədbirlərdə zənginləşdirmiş, onu əyaniləşdirmiş, dünya meydanına xalqı tanımaq simvolları kimi yüksək modern formada təqdim etmişdir. Bununla hələ heç bir nəzəri tədqiqatlarda açıqlanmayan və araşdırma obyektinə çevrilməyən milli mədəniyyətə varislik və sahiblik nəzəriyyəsi yaratmışdır. Ümum-milli liderimiz H.Əliyev milli mədəniyyətin çoxşaxəli qollarında xüsusilə memarlıq, rəngkarlıq, musiqi sənəti və bir çox digər sahələr üzrə qüdrətli nəzəri məktəb yaratmışdır. Sənətin bu sahələrində xalqımızın yüzlərlə ədəbi-mədəni nailiyyəti dəyərləndirmiş, qabaqcıl dünyaya bu nailiyyətləri təqdim etməklə Azərbaycan xalqı və onun zəngin mədəniyyətini mütərəqqi

düşüncə yaddaşdan silinib getməyə,sovet ideologiyasının onilliklər ərzində “kollektiv təbliğatçıya və təşviqatçıya” çevrilmək istədiyini aşığı sənətinə yeni münasibət özünü göstərməyə başladı.Yeni milli-mədəni yeksəliş konsepsiyası Aşığı Alı və Aşığı Ələsgər irsinə münasibət formalaşdı.Hər iki sənətkarın anadan olma yubilyərlərinin ölkədə genişmiqyaslı tədbir kimi keçirilməsi folklor ədəbi irsinə yeni münasibət doğurmaqla aşığı yaradıcılığında klassik əsərlərin bərpasına ümumilikdə milli özünəqaydışa mühüm təkan oldu.Bu illərdə Ümummilli liderimiz xalqımızın milli –mədəni dəyərlərinin çoxcəhətli tanıtma spektrini yaratdı. Dövrün mühüm mədəni-siyasi nailiyyəti isə 1978-ci ildə qəbul edilmiş Konstitusiya Azərbaycan dilinin dövlət dili elan edilməsi oldu. Bu, milli-mədəni dəyərlərə qaydışa mühüm mərhələ idi.Həmin dövrdə Azərbaycan xalqının bir çox görkəmli mədəniyyət xadimləri Asiya,Afrika və Avropa ölkələrində keçirilən beynəlxalq simpoziumlara, festivallarda çıxış etməklə yanaşı,onların dünya ölkələrində yaradıcılıq görüşləri keçirildi. Rəşid Behbudov, Qara Qarayev, Niyazi, Arif Məlikov, Mikayıl Abdullayev, F.Əbdürrəhmanov və onlarla başqa sənət korifeyi Azərbaycanı dünyaya şöhrətləndirə bildi. Ümummilli liderimiz H.Əliyev ikinci dəfə hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra ölkədə əsaslı sabitliyə nail olmaq üçün həyata keçirdiyi geniş proqramın mühüm tərkib hissələrindən biri də yenə milli-mənəvi dəyərlərin qorunması idi. Nəzəri konsepsiyanın ikinci mərhələsi kimi, bu dövr bir sıra xüsusiyyətlərinə görə əvvəlkindən fərqlidir. Azərbaycan xalqının mədəni dəyərlərinə müstəqillik dövrünün inkişaf xüsusiyyətləri , demokratik dəyərləri, dünyanın yeni nizamının formalaşdığı mərhələyə uyğun tələblər əsasında yaşama prinsipləri bu mərhələdə əsaslı şəkildə diqqət mərkəzində idi. Bu mərhələdə artıq milli dəyərlər,mədəni atributlar təkcə xalqın tanıtma göstəricisi kimi deyil, dövlətlərin yeni nizamında dünyanın qloballaşmasında dünyəvi dəyərlər kimi inteqrasiya meydanına çıxarma imkanı kimi qarşıya qoyulmuşdu. Milli-mədəni inkişafın yeni konsepsiyası xalqın ço-

xəsirlik milli, mədəni və dini dəyərlərini, onların həqiqi mahiyyətini açıqlamağa imkan verdi. Bu konsepsiya konkret olaraq Azərbaycan xalqının tarixən özünəməxsus dəyərlərə məxsus olduğunu, onun bir sıra bəşəri dəyərli adət-ənənələrə, eləcə də qabaqcıl milli -əxlaqi kefiyyətləri əks etdirən ədəbi-mədəni abidələrə malik olduğunu söyləməyə əsas verdi. Bu o deməkdir ki, Azərbaycan xalqının tarixən zəngin mənəvi -əxlaqi dəyərləri vardır ki, onun yeni dəyərlər qəbul etməyə, hansısa könüllü və məcburi assimilyasiyalara ehtiyac yoxdur. Tarixən özünəməxsus dəyərləri bərpa edib onların inkişaf etdirməsi vacib və zəruridir. Ümummilli liderimiz H.Əliyev milli-mənəvi dəyərlərimizin qorunması ilə bəyanatında aydın deyir: “.. Biz öz milli-mənəvi dəyərlərimizlə, adət-ənənələrimizlə fəxr edirik. Bizim xalqımızın yüz illərlə, min illərlə adət-ənənələrimizi, milli-mənəvi dəyərlərimizi yaradıblar və bunlar indi bizim mənəviyyatımızı təşkil edən amillərdir”. Bu mühüm nəzəri müddəalar Ümummilli liderimiz H.Əliyevin milli-mədəni inkişaf konsepsiyasında eyni zamanda praktiki şəkildə inkişaf etdirilib zənginləşdirilir və müstəqil nəzəri təlim səviyyəsinə yüksəldilir. 1994-ci ilin 26 avqustunda Mövlud bayranı münasibətilə Bakıda Təzəpir məcidində tənənəli mərasimdəki çıxış xüsusi qeyd edilməlidir. “Azərbaycan müstəqil dövlətdir. Azərbaycan xalqı öz milli-azadlığına, müstəqilliyə nail olmuşdur. Bu , milli-mədəni, dini ənənələrimizin bərpası şərait yaratmışdır. Biz bu şəraitin möhkəmlənməsi üçün bundan sonra da çalışacağıq. Həmin illərdə dini dəyərlərə mədəni həyata yeni münasibət formalaşdı. Bir sıra bayramlarda o cümlədən Ramazan, Qurban bayramlarına etimad göstərildi, onların Azərbaycanda rəsmi dini bayramlar kimi qeyd edilməsi barədə prezident sərəncamları imzalandı. Müqqədəs dini kitabımız “Qurani-Kərim” nazil olduğu Ramazan ayı bütün mərasimləri və ənənələri ilə qeyd edildiyi kimi, bəşəri və insani düşüncələrə bağlı olan Qurban bayramı da ölkədə geniş şəkildə qeyd edilməyə başladı. Əzəli dünyəvi bayramlarımızdan olan Novruzunu da xalqımız

müstəqillik əldə etdikdən az sonra dövlət səviyyəsində keçirməyə nail olduq. Bu bayram milli-mənəvi dəyərlərimizi özündə əks etdirən zəngin mərasimlər əhatə etməsi, onun təbiətin oyanması, yeni əmək mövsümünün başlanması, xalqlar arasında tarixən dostluq, həmrəylik bayramı kimi qeyd edilməsi rəsmi dövlət sənədlərində öz əksini tapdı. Bütün bunlar xalqımızın tarixən zəngin mədəni ənələrə malik olduğunu göstərməklə cəmiyyətdə onlara qayıtmağa, unudulmuş ənənələri bərpa edib dirçəltməyə imkan verdi.

Bunlar isə xalqın milli-mədəni yüksəlişində, özündə mənəvi dəyərlərinə sahibliyin yüksəlməsində mühüm rol oynadı. Yeni milli-mədəni yüksəliş konsepsiyasının mühüm tərkib hissələrindən biri hələ yetmişinci illərdən tamamilə yeni ölçüyə və qəliblərdə özünü göstərən azərbaycançılıq ənənəsi idi.

Ötən illər ərzində bu ənənə kamil estetik düşüncədən milli ideologiyaya qədər bir inkişaf yolu keçmişdir. Azərbaycançılıq tarixən olduğu kimi, milli həyatın çətin, ziddiyyətli və təzadlı bir dövrü kimi 90 –cı illər üçün də bir çox xüsusiyyətləri ilə yadda qalan olacaqdır. Bu dövrdə xalqın bir çox dəyərlərinin qorunub saxlanılmasında azərbaycançılıq mühüm rol oynadı.

Azərbaycan dilinin adının təhrif edilib tarixi deformasiyaya məruz qaldığı həmin illərdə Ümummilli liderimiz azərbaycançılıq güclü ənənələrinə əsaslanmaqla dilimizi yanlış dəyərlərdən təmizlədi. Dilimizin və ümumilikdə azərbaycançılığın başı üzərini almış məhvolma təhlükəsi məhz cənab fədakarlığı sayəsində aradan qaldırıldı. Azərbaycan dilinin tətbiqi, işlənməsi qorunması, yeni qrafikaya qəti şəkildə keçidin rəsmiləşdirilməsi və bütün bunların yekunu kimi, milli dil haqqında dövlət qanununun qəbul edilməsi mədəni dəyərlərimizin qorunmasının yeni bir mərhələsi kimi tarixə yazıldı.

Xalid Rəcəbli
BDU Politologiya
“İRƏLİ” ÜGH-nın Regionlarla
iş departamentinin kordinatoru

**“Müasir Azərbaycan Mədəniyyəti:
problemlər və perspektivlər”**

Azərbaycan dünyada öz mədəniyyəti ilə tanınan və fərqlənən ölkələr cərgəsindədir. Lakin bununla yanaşı bir sıra problemlər də vardır ki, onları etiraf etməmək olmur. Bu da öz növbəsində bir sıra amillərlə əlaqələndirilir. Buna xüsusilə müasir dövrmüzdə getdikcə tez-tez xatırladılan globallaşmanı aid etmək olar. Özündə ümumi mədəniyyət, ümumi iqtisadiyyat və digər bu kimi amilləri birləşdirən qloballaşmanın özünəməxsus mənfi və müsbət cəhətləri vardır. Əlbəttə ki, müsbət cəhətlərdən ağız dolusu danışmaq olar. Hətta buna misal olaraq dünyanın qarşılaşdığı təhlükələrdən qorunmaq üçün vahid və ümumi gücün təşkilinə cəhdi göstərmək olar. Lakin mənfi cəhətə gəldikdə isə bunu spesifik mədəniyyətin unudulmasını misal göstərmək olar.

Azərbaycan mədəniyyətində olan ən qabarıq problem yadlaşmaya meylin daha güclü olmasıdır. Bu isə tarixlər adlanmış mədəniyyətimizin unudulmasına səbəb olmuşdur. Bu addım gənc nəsillər tərəfindən atılsa da orta və yaşlı nəsillər tərəfindən düzgün istiqamətlənməmiş tənqidin nəticəsində daha da geniş vüsət almışdır. Dediklərim praktiki əsas məişət şəraitində valideynin övlad münasibətlərindən də sezmək mümkündür. Belə ki, valideyn öz övladına adətən nəyi isə ciddi qadağa qoyduqda övlad həmin qadağada nə isə maraqlı bir şeyin gizləndiyini düşünür. Beləliklə də valideynin qadağası və övladın marağı nəticə etibarilə xoşagəlməz faktın genişlənərək populyar halına düşməsinə səbəb olur.

Digər problem məhz incəsənətimizin ən məşhur sahəsi olan teatr sənəti ilə əlaqədardır. Bu sahədə məlum problem tamaşaçı-

ların teatrlara cəlb olunması, yeni əsərlərin səhnələşdirilməsi, yüksək potensiallı aktyor heyətinin formalaşdırılması və sairədir. Hər şeyin əsasını bir rüşeym təşkil etdiyi kimi bu problemin başlanğıcını da müvafiq ali təhsil ocaqları təşkil edir.

Ali məktəblərində ixtisasından asılı olmayaraq tələbələrə “Mədəniyyət və təbliğat” fənni tədris olunmalıdır. Çünki hər bir tələbə potensial informasiya daşıyıcısıdır. Belə olan halda isə, mədəniyyətimizin düzgün və operativ təbliğinə şərait yaranar ki, bu da öz növbəsində Azərbaycan mədəniyyətinin dünya ictimaiyyətinə təqdim edilməsinə yardımçı olar. Bu məqsədlə Azərbaycan Respublikası Təhsil nazirliyi ilə Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm nazirliyi arasında zəruri olan iş birliyinin yaradılmasını təklif edərdim.

Mədəniyyətimizin problemləri yalnız yerli xarakter daşımayaaraq ölkəmizdən kənarda da özünü aşkar şəkildə biruzə verir. Buna xüsusilə milli mədəniyyətimizin digər ölkələrdə zəif təmsil olunması və qorunmasını göstərmək olar. Göstərilənlərin nəticəsi olaraq erməni kimi əsili-nəsili olmayanlar milli musiqilərimizi, rəqslərimizi hətta bəstəkarlarımızı özünküləşdirirlər. Bunun qarşısını almaq məqsədi ilə müxtəlif ölkələrdə Azərbaycanın mədəniyyət günlərinin keçirilməsi kimi atılan addımlar tədqiqə layiqdir. Lakin bu arxayınlaşmağa heç bir əsas vermir. Bu məqsədlə Azərbaycanın respublikasının xaricdə olan diasporası, səfirlik və konsulluqları ilə Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm nazirliyi birgə layihələr həyata keçirməklə birgə işləməlidirlər. Kompleks tədbirlər eyni zamanda bir sıra Avropa dövlətlərində keçirilməlidir.

O da xüsusi olaraq qeyd olunmalıdır ki, mədəniyyət təkəcə incəsənətdən ibarət deyil. Bura eyni zamanda yazıçılıq, söz sənəti, tarixi abidələr də aiddir. Bu gün Azərbaycan mədəniyyətinin yeni Səməd Vurğunlara, Cəlil Məmmədquluzadələrə, Sabirlərə ehtiyacı var.

Nəticədə ümid edirəm ki, Azərbaycan mədəniyyəti hörmətli nazirimiz Əbülfəz Qarayevin diqqəti nəticəsində özünün yeni

mərhələsinə qədəm qoyacaq. Belə olan halda nəinki mən və bütün Azərbaycan vətəndaşları, ümumilikdə bütün dünya azərbaycanlıları sözün əsl mənasında AZƏRBAYCANLI olduqları üçün qürur hissi keçirəcəklər. Hər halda Nizamilər, Nəsimilər, Cəfər Cabbarlılar yetişdirən ölkənin vətəndaşlarının buna haqqı vardır.

Ney – Fleyta – Ney

Dərin kökləri və çox əsrlik ənənələri olan Azərbaycan incəsənəti öz tarixi ilə qürur duyduğu kimi bu günü ilə də fəxr edir. Müasir Azərbaycan incəsənəti Heydər Əliyev kimi ümummilli liderin siyasətinin dönməz davamçısı cənab Prezidentimiz İlham Əliyevin, Mədəniyyət və Turizm Naziri cənab Əbülfəz Qarayevin hərtərəfli qayğısı sayəsində inkişafdadır. Bu da təbiidir. Dünya musiqi sənətində muğam, aşiq, vokal, estrada, caz kimi janrlarda öz adlarını tarixə və ürəklərə həkk etmiş Hacıbəyovlar, Qarayevlər, Behbudovlar pleyadası bu gün də gənc ifaçıların istedadı sayəsində yaşayır, yaşayacaqdır.

Dahi Ü.Hacıbəyovun tərtib etdiyi notlaşdırma sisteminə uyğun olaraq milli nəfəs alətləri ifaçılarının ən yüksək təhsil alma imkanı texnikum səviyyəsində olmuşdusa, artıq 2001-ci ildə mərhum ümummilli liderimiz – Heydər Əliyev cənablarının təşəbbüsü ilə açılan Azərbaycan Milli Konservatoriyasında tərtib etdiyimiz “Bakalavr təhsili üçün milli nəfəs alətlərinin ixtisas fənni üzrə proqram”a müvafiq qriflə təsdiqlənmiş iri həcmli əsərlər Azərbaycan mədəniyyəti üçün gələcək nəslin savadlı yetişdirilməsinə xidmət edəcəkdir.

Dünyanın simfonik orkestrlərinin aparıcı alətlərindən olan fleytanın əcdadı sayılan ney alətinin, eləcə də balaban, tütək, zurnanın sirlərini öyrənərək, digər muhacirətdə olan truba, trombon alətlərinin ulu babası sayılan – gərənay, şeypur, boru, nəfir, gavadum və sur kimi unudulmuş alətlərin bərpası, həmçini tədrisi üzərində çalışırıq.

Ən qədim musiqi alətlərindən biri də neydir. Ney haqqında Peyğəmbərimizdən (s.ə.s.) hədisi-qüdsi də var: “Əvvəla ma xələqullahül-

qələm.” “Biz əvvəl qələmi yaratdıq.” – hədisini şərh edən alimlər qələm sözünü izah edərkən, bunun həm ney musiqi aləti, həm də qamış, qələm anlamına gəldiyini söyləyir. Bu hədisi əsas götürərək şeirin və musiqinin eyni mənbədən gəldiyi qəbul edilir.

Dini qissələrdən çatan məlumatdan öyrənirik ki, ilk yaradılan bitki qarğı-qamışdır. Adəm və Həvva Yerə endirilərkən Cənnətdən götürdükləri meyvə toxumları arasında qarğı-qamış da vardı. Cənnətin gözəl mühitindən Yerin üfunətli bataqlıq guşəsinə düşərək çox sürətlə inkişaf etmiş və başqa Cənnət meyvələrinə nisbətən daha tez göyərmişdir. Elə bu xüsusiyyəti ilə də Peyğəmbər (s.ə.s.) hədisi neyi (qarğını) mömin insana bənzədir. Başqa bir Peyğəmbər (s.ə.s.) hədisində buyurulur ki, “möminin artıb-çoxalaraq böyük əqraba ilə ona sarı dönməyini Allah istəyir.” Bu hədis əvvəlki hədisin məntiqi davamı kimi qəbul edilə bilər.

Texnikanın inkişafı ilə bağlı olaraq ney musiqi aləti öz quruluşunda dəyişikliklərə uğramış, nəticədə fleyta aləti meydana gəlmişdir. “Fleyta” sözü əski zamanlardan işlədilməkdədir: Adi fleyta, frigiy fleytası, qoşa fleyta çağdaş fleytanın əcdadı deyildir. İfaçı üçün daha rahat olan təknil fleyta, əcdadı sayılan ney alətini sıxışdırıb aradan çıxara bilməmişdir. Ney alətinin özünəməxsus tembri, ruhi aləmə siyarət etmə cəhəti bu alətin ən müasir musiqi alətləriylə birgə səslənməsini təmin etmişdir. Fleyta ilə müqayisədə ney alətinin naqis və üstün cəhətləri vardır ki, onları araşdırmağa çalışacağıq.

Simfonik orkestrlərdə fleytanın özünəməxsus yeri var. “Bu alətdə mürəkkəb virtuoz musiqi çalarlarını tək və qoşa cizgilərlə (stakcato, frullato, akkordlar) ifa etmək mümkündür. Eyni zamanda fleytada kantilena da gözəl səslənir. Fleytanın diapazonu kiçik oktavanın si notundan dördüncü oktavanın fa notuna qədər səsdüzümünü əhatə edir, skripka açarında notlaşdırılır. Ağac nəfəs alətləri qrupuna aid ediləndə, indi fleytanı müxtəlif metalların xəlitəsindən hazırlayırlar.”

Yarandığı zamandan bəri simfonik orkestrlərdə ney musiqi alətindən yalnız solo ifa üçün istifadə edilib. Günəşin çıxmasını,

kənd edillasını, ilahiyyə ibadəti, irfani-fəlsəfi-ruhani düşüncələri, Qədim və Orta əsrlərə məxsus panoram mənzərənin musiqi təsvirlərini ney alətindən daha uyğun səsləndirəbiləcək başqa alət təsəvvür etmək mümkün deyil. Bunu nəzərə alan bəstəkarlar simfonik orkestrlərin ifası üçün bəstələdikləri mövzuya uyğun gələn bəzi əsərlərində ney alətinə xüsusi önəm vermişlər. Yaxın və Uzaq Şərq ölkələrinin simfonik orkestrlərində ney alətindən istifadə tarixi on illərlə ölçülürsə, Azərbaycanda bu məqsədlə tətbiq olunması yaxın keçmişə aiddir.

Fleyta üçün işlənmiş not yazılarını ney alətinə tətbiq etməklə ifaçının texniki imkanlarını artırmaq mümkündür. Ravelin (Moris Ravel, 1875-1937) "Balero" əsərini 1928-ci ildə rus rəqqasəsi İda Rubinşteynin sifarişiylə nəfəs alətləri üçün orkestrləşdirərək balet partiturası işləmişlər. İspan şəhər meydanında xalq rəqslərinin cərəyanı musiqidə təsvir olunur. Tez-tez təkrar olunan melodiyların inkişafı hiss olunmadan zərb alətinin döyüclənməsindən yaranan ciddi ritmlə inkişaf edir. Biz həmin işləməni alaraq milli musiqi alətlərimizə tətbiq etdik. Müqayisə üçün hər iki işləmənin partiturasını göstəririk:

XV əsr Azərbaycan şairi Şeyx Dədə Ömər Rövşəni "Neynamə" əsərində klassik alətlərdən ibarət ansamblın sədalarını şeir dili ilə çatdırmışdı:

Tağü taş guya ki, dəffü nay idi,
Ya dühül, ya səncü ya sürnay idi.
Ya nəğara, ya nəfir, ya təblü kus,
Sanadın olmuş idi suri-ərus.

Fleytanı ney ilə, kiçik barabanı kusla, alt alətini tenor balabanla, violençeli bas balabanla əvəzləməklə, Avropa bəstəkarının böyük simfonik orkestr üçün bəstələdiyi əsərin milli nəfəs və zərb alətlərimizlə ifasının mümkünlüyünü sübut etmişik.

Fleyta kimi ney musiqi alətində də tək və qoşa cizgilərlə (stakkato, frullato, akkordlar) kimi müxtəlif çalğı effektləri almaq mümkündür. Ney alətinin texniki imkanlarını nəzərə alan

bəstəkarlar fleytadan fərqli olan məqamlarda səsin daha yumşaq və həzin alınması üçün bu alətə üstünlük vermişlər. Fleytaya nisbətən ney alətində frullato fərqli səslənir. Ney alətinin klapanlarının olmamasına görə boş, maneəsiz dəliklərin üzərində barmaqların orta buğumları vasitəsiylə yuxarı-aşağı becid, sürtünərək hərəkət etməsindən ürəyəyatımlı təbii frullato əmələ gəlir.

Müasir fleyta qara ağac və ya metaldan (gümüş, melxior və ya mis) 67- 68 sm. uzunluqda böyük borudan ibarətdir. Material səslənməyə təsir göstərir. Metal fleytalar daha siyarətedici, ağac fleytalar isə daha yumşaq səsə malikdir. Fleyta borusu üç hissədən ibarətdir. Yuxarı hissə baş adlanır. Orada havanı üfürmək üçün “dodaq” və ya “köndələn” dəliyi açılıb. Bu dəlik dodaq cizgilərinə uyğun qalınlaşır. Bu, alətin ifa zamanı dözümlüyünü artırıb izafə səs itkisinə yol vermir. Başlığın əsası kökləmək üçün hərəkət edə bilən tıxacla örtülüb.

Fleytanın orta hissəsi “gövdə” adlanır. Orada əsas klapanlar açıq vəziyyətdə yerləşir. Fleytanın klapan mexanizmi, qaboy və klarnetə nisbətən sadədir. Əlavə trel klapanlarının sayı çox deyil.

Fleytanın aşağı hissəsi “ayaq” və ya “pəncə” adlanır. Burada üç və ya dörd klapan yerləşir. Aşağı hissəsində dörd klapan olan fleyta, üç klapanlıya nisbətən tembrə daha genişdir.

XVII yüzillik qaboy və köndələn fleytanın yerinin orkestrdə görünməsinin, möhkəmlənməsinin şahididir. İlk dəfə fleytanı opera orkestrində daimi alət kimi tətbiq edən Lülili olmuşdur. Onun orkestrindəki fleyta uzununa (blok fleyta) ifa olunurdu. Uzununa və ya ucluqlu fleytanı qarşıda düz saxlayırdılar. Bu fleytanın səsi daha poetik olduğu üçün başqa bir adı da italyanca “flüte dolce”, yəni zərif fleytadır. Böyük səs gücünə malik eninə (yan) fleyta daha uzunömürlü olub müxtəlif təkmilləşdirilmələrə asanlıqla uyuşdu. Elə buna görə də o, XVIII yüzilliyin ortalarında uzununa fleytanı simfonik orkestrdən tamamilə sıxışdırıb çıxara bildi.

Yan fleytanın nə vaxt yaranmağı məlum deyil. Fərz olunur ki, Qərbi Avropaya xüsusən, Almaniyaya, o Asiyadan keçmişdir.

Daha çox intonasiya dəqiqliyinə nail olmaq və menzuradan səsin rahat çıxmasından ötrü sonralar fleytaya sabit dəyişməz görkəm verdilər. XVII əsrə qədər fleyta bir parça taxtadan hazırlanırdı. XVII yüzillikdən fleyta təkmilləşməyə başladı, klapan və yardımçı vasitələr alət boyu bütün diapazonlarda xüsusi intonasiya dəqiqliyinə nail olmağı asanlaşdırdı. Fleytanı təkmilləşdirən usta musiqiçilər içərisində Denner (1655-1707), Kvants (1697-1773) və başqalarını qeyd etmək olar. Almaniyanın Nürinberq şəhərində ağac nəfəs alətləri ustası İohann Kristof Denner və bəstəkar, pedaqoq İohann İoahim Kvants fleytaya musiqi auditoriyasının diqqət və rəğbətini qazanmasına nail oldular. İş o yerə gəlib çatdı ki, vəliəhd şahzadə II Fridrix Kvantsdan fleytada çalmaq dərslərini aldı.

Fleytanın quruluşunda iki sistemi fərqləndirmək lazımdır:

a) adi fleyta altı dəlikdən ibarətdir, barmaqlarla örtülür. Bundan başqa diatonik və xromatik səpkidə alətin bütün səsdüzümündə ifanı təmin edən 13-15 klapan olur. Adi fleyta indi təkmilləşdirilmiş Böm (Teobald Böm 1794-1881 – İ.N.) fleytası tərəfindən sıxışdırılıb aradan çıxarılmışdır.

b) Böm sistemli fleytada bütün dəliklər klapanlarla örtülüdür. Bu virtuoz ifa imkanlarını asanlaşdırır.

Böm fleytasının əsas yeniliyi üzükvari klapan örtüklər idi. Almaniya bu ixtira qiymətləndirilmədiyindən Böm onu fransız və ingilis ustalarına satdı. Alman ifaçıları deyirdilər ki, üzükvari klapanlar fleytanın əsl, özünəməxsus səsinə vermir. Daha sonralar Bömün fleytası Strasburq şəhərində Bürger tərəfindən təkmilləşdi.

Avropa orqonoloqları fleyta aləti üzrə təkmilləşmə işi aparan musiqiçi, mühəndis ustaların ixtiralarını səliqə ilə, xronoloji ardıcılıqla qeyd etdikləri halda, çox təəssüf olsun ki, Şərq alimləri ney musiqi aləti barədə bu işi görməmişlər. Ney alətinin yaranma tarixi dəqiq bilinmir. Üzərində açılan dəliklərin ölçüsünün, dəliklər arası məsafənin ülgülərinin şablon kimi nə vaxtdan

götürmə tarixini dəqiqləşdirməkdə acizik. Hazırlanma materialının müxtəlifliyi onu göstərir ki, ney musiqi aləti musiqiçi-mühəndis ustalarını yüzilliklər boyu həmişə düşündürmüş, daha yüngül, daha dözümlü, insan hənirtisinə və nəfəsinə yaxın ehtiraslı səs almağa imkan verən alət yaratmaq istəmişlər. Əldə olan ney alətlərinin uzunluğu, menzurasının diametri, açılma dəliklərinin yer müxtəlifliyi ifaçıların ruhi ovqatı çatdırmaq istəyindən irəli gəlmişdir.

Böyük mütəfəkkir filosof Əbu Nəsir Farabi ərəbcə yazdığı “Kitabül-musiğiyül-kəbir” əsərində ney alətinin növü barədə xüsusi bəhs açmışdır. Müəllif göstərir ki, uzunluğu, menzura diametri fərqli olduqca, ney alətinin ifa imkanları və üsulları da dəyişik olur. Bu qanunauyğunluğu nəzəri cəhətcə kəşf edib əməli işdə tətbiq edən Şərq orqanoloqlarının çoxsaylı ney alətləri işlənmə məqsədindən asılı olaraq çoxçeşidlidir. Materialının qalınlığından və menzurasının diametrindən asılı olaraq səslənmə tembrini dəyişmədən onun uzunluğunu azaltmaq mümkündür. Uzunluğu və qalınlığı müxtəlif olan bu alətlərdə çalğı dəliklərinin yeri şablon üzrə eyni məsafədə açılır. Menzuranın diametri və uzunluğu böyük olduqca səslənmə bəmləşir. Material qısa və menzura diametri kiçik olarsa, səslənmə zilləşər.

Ney musiqi alətində klapan olmadığı üçün ifaçı ürəyinin, barmaqlarının, dodaqlarının və musiqi duyumunun həssaslığı ilə və tonları çala bilir. Ney alətinin texniki imkanlarını genişləndirmək üçün alətin təkmilləşdirilməsi yönündə düşünməyə dəyər.

Fleyta alətinin ümumi köklənməsi qəbul olunmuş ölçülərdən aşağı olmamalıdır. Ümumi səsüzümünü bəmləşdirmək üçün fleytanın başlığını yuxarı qaldırmaq lazımdırsa, bu işi əndazədən artıq məsləhət deyil, çünki səsüzümünün keyfiyyəti aşağı olar və qulağı buna adət edən öyrəncilər səhv vərdişlərə yiyələnərlər. Alətin ümumi səsüzümünə xələl gətirmədən ayrıca səsləri fleytanın başlığını hərəkət etdirməklə dəqiqləşdirmək olar. Alətin normal köklənməsi zamanı ifaçının alt dodağı başlığa yaxın

dəliyi təxminən yarıya qədər örtməlidir. Bu vəziyyət intonasiyanın düzəlişini və tam keyfiyyətli səslərin alınmasını təmin edir.

İntonasiyaya və ümumilikdə alətin səslənmə keyfiyyətinə ifaçıda xüsusi həssaslıq olmalıdır. Təkmilləşən həssas musiqiduyma qabiliyyətinə yorulmadan işləməklə nail olmaq mümkündür. Bu yolla intonasiyanın tezliyini, tembr keyfiyyətlərini yaxşılaşdırmaq arzu ediləndir. Tələbkar olmayan ifaçı tembrindən narazı qalsa da, ayrı-ayrı saxta səslərə öyrəşir. Buna görə də ifaçılıq sənətini formalaşdırıb təkmilləşdirən şəxs, mütləq deyilən iradı həmişə yadda saxlamalı, saxta səslərə qarşı dözümsüzlük göstərməlidir.

Bambuk ney alətin texniki quruluşu fleytaya nisbətən xeyli bəsit olsa da, köklənməsi təxminən eynidir. Bu işdə ustad ifaçıdan daha çox həssaslıq və aləti hiss etmə qabiliyyəti tələb olunur ki, bəzi dəliklərdən gözlənilən keyfiyyətli səs alınmasa belə, barmaqlarının dəliyi örtmək səviyyəsindən asılı olaraq istədiyi ahəngdarlığı ala bilsin. Ümumi səsdüzümünü ? tondan artıq zil və ya bəm kökləmək olmaz, əks halda alətdə xaric səslənmə yaranabilir.

Leqato başqa ağac nəfəs alətlərinə nisbətən fleyta ilə az bağlıdır, ancaq stakkato texnikasıyla o başqa alətləri üstələyir. Adi stakkato ilə yanaşı ikili, hətta üçlü stakkatolar almaq mümkündür. Adi stakkato dil ilə iki və ya üç zərbəyə bölünür. Üçlü stakkato, əslində ikili stakkatonun bir növüdür. Kamanlı musiqi alətlərindən fərqli olaraq səsin gücü adi stakkatoda bəmləşmir, tərənənin ifa sürəti becidləşir. Nəticədə tərənə daha yumşaq, daha gözəl səslənir.

Stakkatonun yaranması zamanı nəfəs daha aktiv, dilin hərəkəti isə barmaqların hərəkətinə həmahəng olmalıdır. İkiqat stakkatonun mahiyyəti ondadır ki, ayrılan səslərin alınmasında tək dil ucu deyil, həm də qırtlağın yoğun hissəsi iştirak edir. İkili stakkato cizgilərini işləyərkən dilin hərəkətlərinə xüsusi fikir vermək lazımdır. Bu vaxt dilin ön hissəsi "tu" hecasını deyirsə, dılarxası "ku" səsini çıxarır. Dilin cəld hərəkəti zamanı "tu" və "ku" hecaları ara-

sındakı fərq yaranma yerinə görə silinir... Bəzi mütəxəssislər “tu”, “ku” hecalarını “ta” və “ka” ilə əvəzləməyi məsləhət biliblər.

Səs düzümündən asılı olaraq ikili stakkatonu ifa zaman “tu”, “ku” hecalanarkən, dilucu və dilortası müxtəlif üsullarla növbələşir. Cüt sayda səslər səkkizlik, onaltılıq və s. kimi düzülür: tu – ku – tu – ku, tu – ku – tu – ku və s.

Üçlü düzülüş üçün:

a) tu – tu – ku, tu – tu – ku və s.

b) tu – ku – tu, tu – ku – tu və s.

Sekstol quruluş üçün:

tu – ku – tu – ku – tu – ku, tu – ku – tu – ku – tu – ku və s.

Bu cür ifa prinsipləri imkan verir ki, dil ucu ilə taktın güclü hissəsini daha çox aktivliklə qeyd edə biləsən.

İkili stakkato vərdişlərinə çatmaqdan ötrü ifaçıdan məlum musiqi və texniki hazırlığı tələb olunur.

Azərbaycan ney ifaçılığı tarixi üçün maraqlı olabiləcək faktlar poeziyada mühafizə olunmuşdur. XV yüzillikdə yaşamış Azərbaycan şairi Şeyx Dədə Ömər Rövşəni “Neynamə” poemasında stakkatoya işarə edərək yazırdı:

Sanmaguz siz bəni kim, “ku-ku” derəm,

Bəlkə “ya Hu” deməzəm, “Hu-Hu” derəm.

“Hu” sözü ərəb dilində işarə əvəzliyi olan “o” deməkdir və Allaha işarədir. Şair bununla demək istəyib ki, virtuoz ifaçı ney musiqi alətində ifa zamanı yüksək texnika ilə irfani məqamları açıqlayan ilahi sədaları dinləyiciyə çatdırır.

Ney alətində fleytada virtuoz ifa tərzini sayılan ikili və üçlü stakkatoları canlandırmaq mümkünlüyü barədə çox düşünmüşük. Təəssüf olsun ki, klassik musiqi ədəbiyyatında ney musiqi aləti üçün ayrıca əsərlər bəstələnməyib. Belə qərara gəldik ki, başqa milli musiqi alət üçün bəstələnmiş əsərlərə müraciət edək. Tarı seçdik, çünki repertuar zənginliyi ilə o, başqa milli musiqi alətlərimizdən fərqlənir. Eksperiment olaraq, Ü.Hacıbəyovun Azərbaycan xalq çalğı alətləri orkestri üçün bəstələdiyi “İkinci fanta-

ziya”nın II hissəsini ney musiqi alətində ikili stakkatonun mümkünlüyünü yoxladıq. Eksperiment uğurlu alındı. Fleyta alətində olduğu kimi eynilə ney alətində də ifa zamanı, həmin hecaları, həmin məxrəcdə tələffüz etmək lazımdır. Nümunə olaraq seçdiyimiz parçanın notunu təqdim edirik:

Bu əsərə S. Abdullayeva xüsusi diqqət ayıraraq maraqlı nəticəyə gəlmişdir: “İkinci fantaziya” ikihissəli şəkildə yazılmışdır. O marşabənzərliyi və rəqsvariliyilə seçilir. Orkestr fakturası çox çətinidir. Ayrı-ayrı alətlərin solo çalğısı bir-birinə qarşı özünə-məxsus şəkildə qoyulmuşdur.”

Fleytalar quruluşca dörd müxtəlif formada olur.

1) Kiçik fleyta, ona italyanca – “Flauto piccolo”, fransızca – “petite Flüte”, almanca - “Kleine Flöte”, ingiliscə - “Pikkolo” deyirlər. XVIII yüzilliyin ikinci yarısından yayılmağa başlayıb. Böyük fleyta ilə müqayisədə iki dəfə kiçikdir. Onun təkmilləşdirilməsiylə T. Böm məşğul olmuşdur. Səslənməsinə görə simfonik orkestrdəki nəfəsli alətlərdən ən yüksək olanıdır. Əsl səslənməsindən bir oktava aşağı skripka açarında notlaşdırılır. Böyük fleytaya nəzərən diapazonu kiçikdir, texniki imkanları isə eynidir.

2) Alt fleyta, ona italyanca – “Flauto contralto”, fransızca – “Flüte alto”, almanca - “Altflöte”, ingiliscə - “alto Flute” deyirlər. Diametri və uzunluğu əsas alətdən bir qədər böyükdür. Transpozisiyalı alət kimi alt fleyta sol notuna köklənir, yazıldığından bir kvarta aşağı səslənir. Çox nadir hallarda fa notuna köklənir. Yuxarı registrdə diapazonu böyük fleytaya nisbətən gödəkdir. Texnika, səsin dinamikası, ctzgilər adi fleytada olduğu kimidir. Bu alətin aşağı registri xüsusi gözəlliyi ilə fərqlənir.

3) Bas fleyta (Albizifon), ona italyanca – “Flauto Basso”, fransızca – “Flüte basso”, almanca - “Bassflöte”, ingiliscə - “Basso Flute” deyirlər. Bas fleyta 1910-cu ilin əvvəllərində italyan fleytaçısı F.Albizi (1872-1937) tərəfindən ixtira olunmuşdur. Geniş yayılmamışdır. Borusu iki dəfə adi fleytadan uzundur, bir oktava aşağı səslənir. Aşağı oktavada xüsusi mələhətlə səs-

lənir. Cizgilər, texnika, səs dinamikası böyük fleytada olduğu kimidir.

4) Fleyta de-Amur, fransızca “amur” – məhəbbət deməkdir. XVIII yüzilliyin ortalarından XIX əsrin əvvəllərində bu alət çox məşhur idi. Böyük fleytaya nisbətən, kiçik tersiya bəm səslənir. Ölçüsünə görə adi fleytadan bir qədər böyükdür.

Müxtəlif fleytaların səs diapazonunu alman alimi M.Şvedler bir cərgə not yazısında göstərmişdi:

Əbu Nəsir Farabi “Kitabül-musiğiyül-kəbir” əsərində “ən-vayi-ney” (neyin növləri) fəslində uzunluğuna görə bir-birindən fərqlənən dörd, menzurasının diametrinin böyüklüyünə nəzərən seçilən daha dörd növ ney alətlərini tədqiq edir. Farabinin göstərdiyi ney alətinin səkkiz növü söz yox ki, tonallıqları ilə bir-birindən fərqlidir, alətlərin hamısı altı dəliklidir. Bu baxımdan ney musiqi alətlərinin növləri fleytadan daha çoxdur. Növlərin çoxluğu müxtəliflik yaradır və hər bir alət fərdi keyfiyyətləriylə fərqlənir. İfaçı alətlərin fərqli keyfiyyətlərini mükəmməl bildiyindən, çalınan musiqinin müxtəlif yerlərində hansı alətin daha rahat və əlverişli olduğunu fəvvrən təyin edir.

Ney ifaçısının çoxsaylı alətlər içərisində daha tez-tez müraciət etdiyi bir ney aləti olur. Bu alət digər alətlərin ümumi keyfiyyətlərini özündə əks etdirir. İfa zamanı ifaçının ancaq bir alət ilə kifayətlənməsi barmaqların gərgin çalışması, sıçrayışların çox olması ilə nəticələnir. Barmaq sıçrayışlarını azaltmaq, ifanı daha duyğulu etmək üçün digər növlərdən istifadəyə ehtiyac duyulur. Pikkolo, alt, tenor və bas fleytalarında ahəngdarlıq fərqi böyükdürsə, neylərdə bu daha azdır. Neylərdəki ahəng fərqi, əsasən barmaqların sıçrayış problemlərini azaltmaq üçündür.

Fleyta ifaçısının ideal musiqi qavrama qabiliyyətindən özgə, musiqi yaddaşı, ritmi hissetmə, sağlam ürək, ağ ciyər, dişlərin və dodaqların düzgün quruluşu vacib şərtədir. İfaçısının dodaqları xarici görünüşcə nazik, orta şişkinlikdə olmağı məsləhətdir. Əl barmaqlarının vəziyyəti və inkişafı da nəzərdən qaçmamalıdır.

Fleyta ağac nəfəs alətləri sırasındadır. Bu qism bölgüyə dodaqlı, müştüklü və ambüşuralı alətlər aiddir ki, fleyta və ney dodaqlı alətlər ailəsindədir. Ney alətində ifa zamanı fleyta üçün yuxarıda təsvir olunan üsulların hamısı eynilə təkrar olunur. Ney də fleyta kimi dodaqlı alətdir, ambüşür alətlər sırasına aid edilmir. Ambüşür - ifa zamanı dodaqların və dilin rahat işləməsi üçün xüsusi bir üsuldur. Gözəl səs almaq üçün adətən dodaqları və ağız əzələlərinin müxtəlif səviyyədə gərilməsi lazımdır, musiqiçilərin təbirilə desək, “ambüşürəli olmaq” lazımdır. “Ambüşürə” – fransızca “bouche” sözündəndir, ağız deməkdir. Fleyta alətində dodaqların rahat oturması üçün bu adda xüsusi hissəcik var. Ney alətində isə ambüşür yoxdur, tarixən necə vardsa, yenə də eləcə ifa edilməkdədir. Çəkisinin yüngüllüyü ney alətinin dodağa söykənərək üfurmə bucağının dəyişməməsi, sürüşməməsi və ifa olunması üçün əsas şərtidir. İsti və nəmli havalarda üzün tərləməsi alətin bir qayda olaraq yerində durmasına maneə yaradır. İfaçı bunu nəzərdən qaçırmamalı, tez-tez cib dəsmalı ilə alt dodağının tərəfini silməlidir. Ney alətini alt dodağa daha kip dayamaq üçün cüzi nəmli olması vacibdir.

Müasir caz musiqisində texniki vasitələrin köməyi ilə mikşer və bender üsulları tətbiq edilir. Ney alətinin ifası zamanı sintezatorda olan bender üsulunun canlı ifası mümkündür. Bunun üçün musiqi səsi bitənə qədər üfurmə dəliyinə hava üfürülərkən ifaçı aləti asta-asta özünə tərəf çevirməlidir. İfaçının keçirdiyi o vqat bu zaman dinləyicilər tərəfindən daha maraqla qarşılır. Bender üsulu ilə alınan səs keyfiyyəti qlissandoya bənzəsə də ifa texnikasına görə ondan fərqlənir.

Adi tənəffüs zamanı nəfəs alma və vermək təxminən eynidir. Nəfəs alətində ifa vaxtı nəfəsvermə sürətli, nəfəsalma isə bir qaydada asta-asta becidlənən və ya yavaşlayan şəkillərdə olur. Hər şey ifaçının hansı çalarlara üstünlük verməsindən asılıdır. Beləliklə, dilucuyla üfürülən hava axını, simli alətlərdəki kaman rolunu oynayır.

Ney alətinin ifası zamanı fleytaya nisbətən daha çox hava israfına yol verilir. İfaçının özündən tələb olunur ki, nəfəsinin güclü olması üçün o, spirtli içkilərdən və tütün məmulatlarından imtina etsin. Bu çətinlik ney ifaçılarının sayına da az təsir göstərməyib, fleyta ifaçıları onlardan qat-qat çoxdur.

Fleyta transpozisiya olunmayan alətlər cərgəzindədir, ney isə başqa milli nəfəs alətlərimiz balaban, zurna, tütək kimi transpozisiya olunur. Alətlərin hər ikisi sol açarında notlaşdırılır. Beethovenin fleyta, skripka və alt üçün məxsusi bəstələdiyi "Serena-da" triosunun not yazısını dəyişmədən ney alətində fəvrən transpozisiyasız ifanın mümkünlüyünü sübut etmişik:

Notu orijinalda olduğu kimi ifa etməklə ney aləti ifaçısı dərin nəzəri biliklərinə əsaslanaraq yerindəcə transpozisiyasız çalğıya nail ola bilir.

Notlarla əlaqəli ifanın təsvirini verən xüsusi yazılış sistemli applikatura, bütün nəfəs alətləri üçün mövcuddur. Azərbaycan musiqi alətlərindən balaban üçün bu yazı sistemində Nazim Əliyevin "Balaban məktəbi" adlı dərslində rast gəlirik. Bu sahədə o, özündən qabaqki əməyi olan müəlliflərdən bacarıqla, yaradıcılıqla bəhrələnmişdir.

Musiqi cümləsinin daha ifadəli səslənməsi üçün səstitrəyişindən və vibratodan istifadə etmək lazımdır. İki cür səs titrəyişi var: mülayim və sərt.

Səs novunun vaxtaşırı titrəməsi hesabına buraxılan hava axınının döyüntüsü mülayim səs titrəyişlərini yaradır. Bu prosesin aktivliyi çalğıçının ifa etdiyi əsərin kompleks halda hissi qavrayışlarının nəticəsi kimi təzahür edir. Mülayim səs titrəyişi saniyədə altı titrəyişlə xarakterikdir. Bir saniyədə titrəyiş altıdan az olarsa ləngərli, bir saniyədə altıdan çox titrəyiş olarsa tremollaşan səs alınır. Yaşının çox olmağı, nəfəs gücünün azlığı, yorğunluq, tremoloya yetərincə enerji gücünün çatmamasına görə, fleyta ifaçısı səs titrəyişlərinə dodaqları hesabına nail olur. Fleyta alətində bu cür ifa tərzini məqbul deyil. Fleytada dodaq ilə əmələ gələn vibratonu,

ney alətində həm də barmaqların köməyilə canlandırırlar. Nəfəs alətləri içərisində yalnız ney alətinə məxsus ürəyəyatan fisiltı var. Dodağın üfürülən yarığının diametrini azaldıb-kiçiltməklə həmin səsi almaq olur. Barmaqların dəliklər üzərində titrəyişilə müşayiət olunan ney alətinin tembrinə uyğun fisiltılı səs xüsusi ahəng əmələ gətirir ki, bunu fleytada canlandırmaq mümkün deyil. Fleytadakı klapanlar ifaçıya ney alətindəki kimi barmaqlarla vibrato etməyə mane olur. Bu baxımdan neydə fleytaya nisbətən səslənmənin təbiiliyinə, səs titrəyişinə nail olmaq asandır.

Azərbaycan bəstəkarı Cəmil Əmirov 1985-ci ildə bəstələdiyi “Qış nağılı” caz kompozisiyasında ney və fleyta alətlərinin ayrı-ayrılıqda özünəməxsusluğunu nəzərə alaraq hər iki alətin ifasını növbələşdirməklə təqdim etmişdir.

Ney alətində yeni ixtiralar. Minilliklər boyu formalaşmış sabitləşən və belə də qəbul olunan qədim ney alətində hər hansı bir yenilik və ya rekonstruksiya işi görmək çox çətinliklidir.

Üzərində açılan dəliklər səyyarələrdən güc alır. Elə buna görə də, yeddi əsas not yeddi səyyarəyə əsasən tərtib edilmişdir. Pifaqor (Fisağorts) nəzəriyyəsinə görə, sükunətdə səs yoxdur. Səyyarələr hərəkətdədir, deməli onların da özünəməxsus səsləri var. Ay, Ütarid (Merkuri), Zöhrə (Venera), Günəş, Mərrix (Mars), Müştəti (Yupiter), Zühəl (Saturn) səyyarələri hərəkətdə olarkən mi, fa, sol, lya, si, do, re notlarına müvafiq səslər çıxarır.

Üzeyir Hacıbəyli “Azərbaycan xalq musiqisinin əsasları” əsərində yazmışdı: “Ərəb, İran və Avropa musiqişünaslarına görə, qədim yunanlar yeddi səma cisimlərindən hər birinin Pifaqor tərəfindən icad edilmiş 7 tondan birinə müvafiq olduğunu zənn edirlərmiş.

O tonlar bunlardır:

Yunanca:

1. Mi – Ay
2. Fa – Merkuri
3. Sol – Venera

Ərəb - iranca:

1. Nəva
2. Busəlik
3. Rast

4. Lya – Günəş
5. Si – Mars
6. Do – Yupiter
7. Re – Saturn

4. Əraq
5. Üşşaq
6. Zirəfkənd
7. Rəhavi”

Kosmoqonik proses ilkin səsdən ayrılmazdır, göylərin və yerin müşayiətiylə xaosdan kosmosda yaranır. Bu vaxt səslər kosmogenez anında yaranır, sonra hər biri kosmik zamanın yeni bölgüləri ilə uyğunlaşır, ahəngdarlanır, bu musiqidir.

Ney musiqi aləti yarandığı vaxt qədim insanlara Günəş sistemli yeddi səyyarə məlum olduğu üçün alətdə yeddi dəlik açılmışdı. Uran, Neptun və Pluton səyyarələri daha sonralar kəşf olundu. Biz uzun müddət bu barədə düşündük. İndi astronomiya elminə on səyyarə məlumdur. Həmin səyyarələrə uyğun olaraq on dəlikli ney aləti yaratmaq fikrinə düşdük. Eksperiment üçün səyyarələr arası astronomik vahidli məsafəni əsas götürərək bunu ney alətinə tətbiq etdik.

Azərbaycan milli nəfəs alətlərindəki dəliklər arası interval xromatik səs düzümlü mahiyyət kəsb etmir. Ney alətində bunu barmaq ucları və buğumların dəlikləri yarımqapama vasitəsiylə almaq mümkündür. On dəlikli ney alətində isə ifaçı çox da əziyyət çəkmədən xromatik səs düzümünü ala bilir.

İlk dəfə on dəlikli ney alətini daha rahat düzəltmək üçün material olaraq plastik kütləni seçdik. 457 mm-lik plastik borudan yeni ney alətini yaratdıq. Üzərində burğu vasitəsiylə dəliklər açdıq. Borunun divar qalınlığı 3 mm, menzurası 15 mm, başlıqdan üfurmə dəliyinə qədər məsafə 65 mm, ellipsvari üfurmə dəliyinin uzun diametri 13 mm, en diametri isə 11 mm olmaqla plastik borunu hazırladıq. Daha sonra on çalğı dəliyi açdıq.

Üfurmə dəliyindən birinci çalğı dəliyinə qədər olan məsafə 161 mm, diametri isə 10 mm oldu.

Üfurmə dəliyindən çevrə üzrə 23 mm-lik məsafədən perpendikulyar olaraq 175 mm-lik məsafədə diametri 7 mm olan kiçik dəlik açdıq. İfa zamanı ikinci çalğı dəliyi sinəyə tərəf səmtlənir.

Üfurmə dəliyindən üçüncü çalğı dəliyinə qədər olan məsafə 189 mm, diametri isə 10 mm alındı.

Üfurmə dəliyindən dördüncü çalğı dəliyinə qədər olan məsafəni 214 mm, diametri isə 5 mm etdik.

Üfurmə dəliyindən çevrə üzrə 11 mm-lik məsafədən perpendikulyar olaraq 230 mm-lik məsafədə diametri 7 mm olan kiçik dəlik açdıq. İfa zamanı beşinci çalğı dəliyi əks tərəfə yönəlir.

Üfurmə dəliyindən altıncı çalğı dəliyinə qədər olan məsafə 253 mm, diametri isə 8 mm oldu.

Üfurmə dəliyindən yeddinci çalğı dəliyinə qədər olan məsafəni 275 mm, diametri isə 11 mm etdik.

Üfurmə dəliyindən çevrə üzrə 32 mm-lik məsafədən perpendikulyar olaraq 277 mm-lik məsafədə diametri 6 mm olan kiçik dəlik açdıq. İfa zamanı səkkizinci çalğı dəliyi orta hissədə qalır.

Üfurmə dəliyindən doqquzuncu çalğı dəliyinə qədər olan məsafə 308 mm, diametri isə 7 mm oldu. İfa zamanı bu dəlik sağ əlin adsız barmağı üçün nəzərdə tutulub.

Üfurmə dəliyindən onuncu çalğı dəliyinə qədər olan məsafə 335 mm, diametri isə 7 mm alındı. Bu dəliyin kənarı ilə doqquzuncu çalğı dəliyinin mərkəzi eyni müstəvi üzərinə düşür, çalğı zamanı sinəyə tərəf səmtlənir. İfa üçün sağ əlin çeçələ barmağına hesablanır.

Azərbaycan nəfəs musiqi alətləri transpozisiya olunandır. Dəliklərin hər biri kamertona nəzərən ton bəm köklənməlidir. Aləti kökləyib gözlədiyimiz nəticəni aldığımızı gördük.

Alətin diapazonu kiçik oktavanın “lya” notundan, üçüncü oktavanın “re” notunadək əhatə edir. Klapan olmadığından ifaçı üçün rahat ifa ikinci oktavanın “lya” notuna gədərdir. İkinci oktavanın “lya” notundan, “re” notuna qədər olan səsləri təcrübəli ifaçı çətinliklə, nəfəs gücünün hesabına ala bilər.

Daha asan qablaşdırmaq üçün klarnet alətində olduğu kimi, iki hissəli iç-içə geydirmələrdən istifadə etdik. Birinci hissədə yalnız üfurmə dəliyi yerləşdi. İkinci hissə isə çalğı dəliklərindən ibarət oldu.

Ağac materialı effekti yaratsın deyə, alətin üzərinə oduncaq rəsmli, yapışqanlı vərəqə yapışdırdıq.

Adi ney alətindən fərqli olaraq, yeni on dəlikli neydə ifaçının on barmağı da işləyir. Musiqiçilərin çoxu klassik ney alətinə çətin ifa olunduğu üçün o qədər də böyük maraq göstərmirdilər. Xromatik səs düzümünü əks etdirdiyindən yeni on dəlikli ney alətinə istənilən nəfəs aləti ifaçısı asanlıqla müraciət edə bilər. Aradan yarım pərdə problemi götürüldüyündən, bəstəkarların məxsusi ney aləti üçün əsərlər bəstələməsi imkanı genişlənir.

Mövcud olan milli nəfəs alətləri üçün işləmələr zamanı bəstəkar vermək istədiyi musiqi cümlələrinin təsirli, hərarətli olmasından ötrü problemlərlə qarşılaşırdısa, indi bu hal yoxdur, çünki xromatik səs düzümlü yeni ney aləti bunu tam halda əks etmək imkanlarına malikdir. İstənilən musiqi ifadəsini, bütün tonallıqlarda ifa etmək mümkün olur. Yeni yaratdığımız ney aləti işləkdir. Bakı şəhərindəki Ə.Bakıxanov adına 6 saylı Uşaq Musiqi Məktəbində fleyta sinfi üzrə təhsil alan Çinarə Köçərlinskayanı belə xromatik səs düzümlü ney alətində çalmaq maraqlandırmış, sonuncu təhsil ilində fleyta üçün yazılmış əsərləri problemsiz ifa edərək 2006-cı ildə buraxılış imtahanlarını müvəffəqiyyətlə vermişdir.

Yuxarıda dediklərimizdən belə nəticəyə gələ bilərik ki, ney musiqi aləti fleyta ilə müqayisədə texniki imkanlarının azlığına baxmayaraq tembr yumşaqlığına malik olduğuna görə simfonik orkestrlərdə də istifadə edilir. Ney musiqi aləti ən qədim zamanlardan bəri ifa olunursa, fleytanın meydana gəlməsi isə XVII yüzillikdən başlayır. Buna baxmayaraq Azərbaycan neyi öz aktuallığını qoruyub saxlaya bilmişdir. Hər iki alətin köklənmə texnikası eynidir. Hər iki alətdə ikili və üçlü stakkato, frullato və vibratolar mümkündür. Fleytalar quruluşca dörd müxtəlif (kiçik fleyta, alt fleyta, bas fleyta, fleyta d-Amur) müxtəlif formada olursa, ney musiqi alətinin ölçülərinə görə bir-birindən fərqlənən oniki not səsinə müvafiq növləri ola bilər. İfa üsullarına görə, nəfəsi izafə xərc etmədən səsin keyfiyyətli alınması üçün ney ifa-

çısından daha çox ustalıq tələb olunur. Fleyta transpozisiya olunmayan alətlər cərgəsisindədir, ney isə başqa milli nəfəs alətlərimiz balaban, zurna, tütək kimi transpozisiya olunur. Alətlərin hər ikisi sol açarında notlaşdırılır. Fleyta kimi ney musiqi alətinin də applikatura cədvəlini hazırlamaq mümkündür.

Orta əsrlərdə bu alət üzərində mexaniki əlavələr olunmaqla yeni bir alət meydana gəlmişdisə, biz alətin quruluşunda və ifa texnikasında təkmilləşdirmə işi aparıb yüksək nəticələr əldə etməklə ney alətinin özümlüyünü qoruyub saxlamışıq. Ümumiyyətlə, Respublikamızda nəinki milli, həmçinin avropa nəfəs alətləri ifaçılarının da sayca tədrisən azalmasını nəzərə alaraq, belə təkmilləşdirmə işlər sistemli şəkildə həyata keçərsə, Azərbaycanda böyük, əzəmətli peşəkar Milli Nəfəs və Zərb Alətləri Orkestri yaratmaq olar.

Papaq altda kimlər yatar....

Milli mədəni tarixə malik qədim el sənətlərimiz keçmişimizin bir parçasıdır. Onlardan bəzilərini elmi- texniki tərəqqi sıradan çıxarsa da, xoşbəxtlikdən bir sıra sözügedən sənət növləri bu gün də yaşayır. Odur ki, bu kimi peşələrə barmaqarası baxmaq yox, onları araşdırıb üzə çıxarmaq və gənc nəsələ çatdırmaq lazımdır. Ən azı ona görə ki, bunlar bizə ata-babalarımızdan qalan yadigarlardır. Belə sənət növlərindən biri də milli xüsusiyyətlərimizi özündə cəmləşdirən, keçmişimizlə olan bağlılığımızı itməyə qoymayan, papaqçılıqdır. Bu sahədə çalışan adamlardan biri isə Nəsrəddin Cəfərovdu. Papaqçılıq onun üçün dədə-babadan qalma ənənəvi peşədir. Elə uşaq yaşlarından sözü gedən sənətə maraq göstərən bu usta 40 ildən çoxdur ki, papaqçılıqla məşğul olur. Öyrəndiyimizə görə onun atası Nəcəf kişi də bir vaxtlar Gəncənin ən yaxşı dərzilərindən olub. Özünün sözləri ilə desək : « Papaqçılıq bizim ailəvi sənətimizdir. Özüm öyrəndim sonra da bu papaqçılıq sənətini oğlumu öyrətdim. İndi elə onunla da işləyirəm. 8 yaşında nəvəm var. O da bizdən təzə-təzə öyrənir. Çalışırıq ki, bizim ailəmizdə bu sənət saxlayaq.»

Nəsrəddin usta papaq sifarişçilərinin əsasən qış aylarında çox olduğunu söyləyir. Yaz-yay fəslində isə ay ərzində 6-7 müştəri ancaq olur. Lakin ustanı narahat edən başqa məsələlərdir. Belə ki, öyrəndiyimizə görə əvvəllər Gəncədə çoxsayda papaqçılar olubsa, indi onların sayı 3- 4 nəfəri təşkil edir. Nəsrəddin usta: «Papaqçılıq bizim keçmişimizin yadigarıdır. Onu itirmək olmaz. Həm də axı bu sənətdir, çörək ağacıdır. Bəs ona görə deyirlər ki, usta günortaya qədər ac qalar.»

Bəzi yazılı mənbələr Azərbaycan ərazisində yaşayan insanların hələ eramızdan əvvəl papaqdan istifadə etdikləri haqqında məlumat verir. Xalqımız üçün qeyrət rəmzi hesab olunan bu

baş geyimi materialına, ictimai və dini mənsubiyyəti bildirməsinə görə müxtəlif formalarda olub. Başqa sözlə desək əvvəllər papaq onu daşıyanın xarakteristikası, məşğuliyəti, hansı bölgədən olması haqqında məlumat da verirdi.

Nəsrəddin usta indiyə qədər tikdiyi papaqların say-hesabını itirib. Öyrəndiyimizə görə 40-cı-50-ci illərdə Gəncə zonasında bax bu cür, 8 künc papaqlardan istifadə olunub. Onu da qeyd edək ki, hazırda bu emalatxanada 15-ə yaxın papaq forması var. Maraqlıdır, bəs görəsən onlardan bizim ustaya məlum olan ən qədimi hansıdır? Sualın cavabını usta bu cür izah etdi : « İndi bizə məlum olan ən qədim papaq öz dilimizlə desək, quzu dərisindən tikilən papaqlardır. Onu əvvəllər ziyalı, imkanlı adamlar qoyub. Bu elə dəridən olmalıdır ki, onun tükləri qıvrım olsun. Odur ki, quzu elə dünyaya gələn kimi kəsilir. Çünki, bir az böyüyəndən sonra tüklərinin qıvrımı açılır. »

Göründüyü kimi xalqımızın özəldən papağa hörməti, ehtiramı olub. Odur ki, bu baş geyimi ilə bağlı hələ çox sözlər deyiləcək. Nəsrəddin ustanın sənətkarların sayının azalması ilə bağlı narahatçılığına gəlincə isə buradaca elə papaqla bağlı bir deyim yada düşür: Hələ papaq altda yatan oğullar var. Sadəcə olaraq təbliğat kimi müxtəlif vasitələrdən istifadə edərək, onları oyatmaq gerekdi.

Müstəqil Azərbaycan dövlətinin mədəniyyət problemləri və perspektivləri

Bəşəriyyət yarandığı gündən mükəmməlliyə doğru can atır. Təbiidir ki, qloballaşma dövrünün təsiri altında olan, informasiya və texnika əsrində yaşayan bütün dövlətlər bir sıra sahələrin inkişafında müxtəlif çətinliklərlə qarşılaşırlar.

Əgər mədəniyyət problemləri sahəsində bəşəriyyət miqyasında araşdırma aparılsa, Azərbaycanın mədəniyyət problemlərinin həlli daha mümkün və real olduğu aşkarlanar. Hal-hazırda, bütün dünyanın “mənəvi aclıq keçirtiyi” bir dövəmdə, Azərbaycan göstərilən sahədə bir neçə müsbətyönümlü mühüm addım atsa öz mentaliteti, adət ən-ənələri və s. ilə bəşər övladına örnək və nümunə ola bilər.

Məlumdur ki, Azərbaycan gənc və müstəqil bir ölkədir. Buna əsasən, onun, yenidənqurma və müharibə şəraitində yaşayan ölkə kimi, bütün sahələrində bir sıra çətinliklərinin olması mümkündür. İstənilən sahədə hər hansısa mükəmməl nəticəyə nail olmaq üçün yüksək səviyyədə təşkil olunmuş, sistemətik tədbirlər planı tərtib etmək zəruridir. Bu mülahizəyə əsasən Azərbaycanın müasir mədəni problemlərini “Ümumi” və “Fərdi” olaraq iki qrupa ayırmaq olar:

I. Ümumi problemlər aşağıdakılardır :

İşğal altında olan torpaqlarımızdakı abidələrin mühafizəsi;

Mədəni siyasətin düzgün təşkil olunması;

Çağdaş mədəniyyətlərlə ikitərəfli əlaqə;

İncəsənət və ədəbiyyat əsərlərinin mühafizəsi və yayılması;

Muzey və Kitabxanaların müasirləşdirilməsi;

Şəhərsalma mədəniyyətinin təşkil olunması;

Təhsil sayəsində etik mədəniyyətin və incəsənətin təbliğ olunması.

II. Müasir tələblərə cavab verən, müxtəlif mövzularda (etnogenez, arxeologiya, tarix, dəqiq elmlər, mənəvi dəyərlər və s.) yeni məlumat və araşdırmaları özündə əks etdirən, xalqın məlumatlandırılması və mədəni səviyyəsinin zənginləşdirilməsinə xidmət göstərən elmi fəaliyyət sistemini isə "Fərdi" problemlər qrupuna aid etmək olar.

Bu problemlərin həlli yollarını və vacibliyini bir-bir araşdırmaq ehtiyacı var. Bu mövzuda bir sıra alimlər və tədqiqatçılar müxtəlif tədqiqat əsərləri çapa hazırlayıblar. Nümunə kimi tarix elmləri doktoru, professor Fuad Məmmədovun əsərini göstərmək olar .

İşğal altında olan torpaqlarımızdakı abidələrin mühafizəsi illərdir müharibə şəraitində yaşayan dövlət üçün əlbətdə ki ən vacib məsələ torpaqlarının geri alınmasıdır. Lakin istənilən halda millətin mənəvi inkişafını və təkmilləşməsini təmin etmək lazımdır. Unutmamalıyıq ki, bir millətin əsl məhfi – onun mənəvi cəhətdən zəifləməsidir. Mədəni inkişaf zəminində həyata keçirilməsi zəruri olan addımlardan biri işğal altında olan mədəniyyət abidələrin qorunmasının təmini və dağıdılmasının qarşısının alınmasıdır. Reallığı düzgün qəbul edərək, anlayırıq ki, torpaqlardan uzaq olduğumuz halda bu mövzuda tam nəzarətə malik ola bilmərik. Əfsus ki, bu problemin həllinə təsir edə biləcək beynəlxalq qurumlar qarşısında ilk olaraq xalqımızın tarixini, mədəniyyətini və inkişaf mərhələlərini təqdim etməliyik. Yalnız bu kimi addımlardan sonra bu mövzuda hər hansısa bir nəticəyi nail ola bilərik. Önemli olan odur ki, daima bu mövzuya olan marağımızı və bu məsələnin bizim üçün əhəmiyyətini qeyd etməyi unutmamalıyıq. Bu illər ərzində biz özümüzü tanımaq məqsədi ilə bir çox mühüm prosesləri həyata keçirmişik. Bu gün istənilən qərb ölkəsində Azərbaycanın adı çəkiləndə böyük şəxsiyyət Heydər Əliyevin apardığı məqsədyönlü siyasi fəaliyyəti

nəticəsində ölkəmiz haqqında, qismən də olsa, müəyyən məlumatı eşitmiş oluruq. Bu səbəbdən onun başlatdığı yolu biz davam etdirməli və Azərbaycanın adını yüksəltməliyik. Ermənilərin əsassız başlatdığı bu müharibənin mədəniyyətimizə hər hansısa zərər verməsinin qarşısını bu günə kimi ala bilməsək də, bu gündən sonra abidələrimizin qorunmasını təmin edərək, həm erməni terrorçuluğunu dünya ictimaiyyətinin diqqətinə çatdırıb, həm də əcdadlarımızın təməlini qoyduqları zəngin Azərbaycan mədəniyyətini yaşatmış olarıq.

Eyni zamanda bu sahədə köklü dəyişikliyə nail olmaq üçün mədəni siyasətin düzgün təşkil olunmasını təmin ediməliyik.

Mədəni siyasətin düzgün təşkil olunması

Bu barədə ətraflı məlumatı Fuad Məmmədovun kitabından əldə etmək olar. Hər bir infrastrukturun inkişaf mədəniyyətini qəbul olumuş standartlar əsasında təşkil etmək və mədəni siyasətini düzgün tərtib etmək zəruridir. Bunula bağlı Atatürk demişdir:

“Bir millətin mədəni səviyyəsi üç sahədə: dövlət, fikir və iqtisadi sahələrindəki fəaliyyət və müvəffəqiyyət nəticələrinin bərabər təsir göstərən qüvvələri ilə ölçülür.”

Deməli mədəniyyət anlayışının tam mənasını dərk edərək hər bir sahənin, hər bir infrastrukturun mədəni inkişafını təmin etmək üçün mütəxəssislərdən ibarət xüsusi qurumlar yaradılmalı və mütamədə olaraq hər bir qurumun fəaliyyəti yoxlanılmalıdır.

Çağdaş mədəniyyətlərlə qarşılıqlı əlaqə

Dünya təcrübəsindən hər bir sahənin inkişafı üçün bəhrələnmək zəruridir. Bununla hər hansısa yenilikdən xəbərdar olmaq, sürətlə gedən texniki inkişafdən geri qalmamaq, əldə olunan hər bir elmi nəaliyyətdən faydalanmaq və onu həm tətbiq, həm də tədris etmək vacibdir. İstər tədris zəminində, istərsə də

infrasturkur sahəsində əldə olunan yeniliklərin qısa zaman ərzində təbliğ olunub, tətbiq edilməsini təşkil edən qurumlar yaradılmalıdır.

Məsələn – hər hansı bir elmi yeniliyin dərs vəsaitlərində vaxtında öz əksini tapması təhsil sistemimizin standartlara cavab verməsini təşkil etməklə, əldə olunan məlumatlar sayəsində gələcəkdə öz mütəxəssislərimizin yaranmasına gətirib çıxardar və azərbaycanlıların da elm sahəsinə öz yeniliklərini və töhfələrinin gətirməsinə səbəb olar. Eyni zamanda bütün bu “bəhrələnmə” və “ayaqlaşmaq” prosesləri çərçivəsində əlbətdə ki öz milliliyimizi qorunmalı və mənfi ünsürlərin mənəviyyatımızı zədələməsinə çalışmalıyıq. Yenilik labütdür, özünəməxsusluq isə şərt-dir – millətin simasıdır. Bunu təmin etmək üçün isə düzgün düşüncə tərzini formalaşdırmaq lazımdır.

Ümumiyyətlə dünya ölkələri də inkişaflarının bu yüksək mərhələsində “Millilik” nədir sualı ilə qarşı-qarşıya gəlirlər. Bunu araşdırmaq məqsədi ilə əsərlər yazır, mülahizələr irəli sürürlər. Etnik xüsusiyyətlər milliliyi formalaşdırır (dil, mədəniyyətin ən-ənəvi formaları, adət ən-ənələr, psixi xüsusiyyətlər). Lakin Azərbaycan kimi qədim kökləri olan bir xalq üçün bu anlayışı dərk etmək çətin deyil. Bu məqamda Azərbaycan mədəniyyətinin və tarixinin ən mübahisəli mövzusu olan Azərbaycan xalqının etnogenezisinin də işlənilməyə, dərin və dəqiq araşdırmalara ehtiyacı olan bir mövzu olduğunu qeyd etməliyik. Hələ böyük türk dövlətinin təməli qoyularkən, Atatürk demişdir:

“Milli mədəniyyətin hər cığırına açıqlaraq yüksəlməsini Türk Respublikasının əsas arzusu kimi təmin edəcəyik. Milli mədəniyyətimizi çağdaş sivilizasiya səviyyəsinin üstünə çıxaracağıq. Elm tərcümə ilə olmaz, tədqiqat ilə olar.”

Digər ölkələrin mədəniyyətləri haqqında ətraflı məlumata yiyələnmək və müxtəlif ölkələrdə baş verən mədəni yeniliklər ilə tanış olub onları araşdırmaq labütdür. Bu sahədə artıq böyük uğurlara nail olmuşuq: Azərbaycanın YUNESKO kimi

önəmli bir quruma üzv olması, TÜRKSOY cəmiyyəti və Avropa Şurasının mədəniyyət komitəsi ilə sıx əməkdaşlıq aparması – buna misaldır. Bele sıx əməkdaşlıqlar sayəsində digər ölkələrdə Azərbaycana qarşı maraq və rəğbəti artırmaqla yanaşı, turizm sahəsində böyük uğurlar əldə etmiş olarıq. Ümumiyyətlə xarici səfərdə olan hər bir ictimai, siyasi, elm xadimlərinə özləri ilə səfərlərinə aparmaq üçün Azərbaycanın müxtəlif guşələrini təbliğ edən kitabçalar və video parçalar təqdim olunmalıdır. Eyni zamanda bir sıra ölkələrin ən qabaqcıl turizm şirkətləri ilə Azərbaycana səfərlərin təşkil olunmasına dair danışıqlar aparılmalı, xüsusi tur-plan tərtib olunmalıdır. Hər bir insanın Azərbaycanı özü üçün kəşf etməsini təmin etməliyik.

Fərdliyimizi qoruyaraq, inkişaf səviyyəmizi digər ölkələrdən geri qalmamamızı təmin etməliyik. Bununla biz də öz kəşflərimiz və yeniliklərimiz ilə dünya ölkələrinin marağına səbəb ola bilərik.

İncəsənət və ədəbiyyat əsərlərinin mühafizəsi və yayılması

İşğal olunmuş torpaqlarımızdakı abidələrimiz bizdən uzaqda olsa da, onların mühafizəsi, tam siyasi proseslərdən asılı olsa da, unutmamalıyıq ki, qədim Azərbaycan torpağı minlərlə digər qorunmaya ehtiyacı olan abidələrlə zəngindir. İçəri Şəhər, Qız Qalası, Atəşgah, Alban kilsələri, Qobustan, Şirvanşahlar sarayı və s. kimi Bakıda və digər şəhər və rayonlarımızda açıq səma altında olan abidələrimiz mövcuddur ki, onların da qorunması və mütəmadi olaraq mütəxəssislər tərəfindən yoxlanılması zəruridir. Ehtiyac duyularsa, onların təmir və bərpa işlərini təmin etmək lazımdır. Bundan əlavə bütün sayıla biləcək əsərlərin tam qeydiyyatını aparmaq və müəllif hüquqlarının qorunması üçün müvafiq tədbirləri həyata keçirmək vacibdir. Eyni zamanda digər ümumi problem bir ölkəyə məxsus sənət əsərlərinin digər ölkələrin muzeylərində saxlanmasıdır. Buna misal Drezden və Vatikanda saxlanılan “Kitabi Dədə Qorqud”un nüsxələrini,

Azərbaycan xalçaları və s. göstərmək olar. Bu eksponatların hansı yolla bu və ya digər ölkəyə daxil olmasından asılı olmayaraq, onların mənsub olduqları ölkələrə geri qaytarılmasını təmin etmək lazımdır. Bu isə yalnız düzgün tərtib olunmuş planlı fəaliyyət nəticəsində mümkündür. Azərbaycan üçün bu ilkin mərhələdə həyata keçirilməsi mümkün olmayan bir proses kimi görünə də, ölkəmizin müharibə şəraitində olmasına və müstəqillikdən öncə də əsarət altında yaşamasına əsaslanaraq, bu işdə hər hansısa dəyişikliklərə nail olmalıyıq. Bu mövzuda atılması zəruri olan digər addım – mütəxəssislərdən ibarət nümayəndə qrupunun dünya muzey və kitabxanalarına səfərlərinin təşkilidir. Bu səfərlərin məqsədi orada nümayiş olunan hər hansısa bir Azərbaycana məxsus olan əsərin digər ölkələrin (İran, Rusiya, Ermənistan və s.) sənət nümunəsi kimi təqdim olunmasının qarşısını almaq, həmin eksponatların və əsərlərin düzgün tarixi mənşəyini sübut edərək, yalnışlıqları aradan qaldırmaqdır.

Muzey və Kitabxanaların müasirləşdirilməsi

Muzey və kitabxanaların əsaslı təmir olunması və müasir standartlara cavab verən avadanlıq və istilik sistemləri ilə təchiz olunmasını və elektron bazalarının yaradılmasını təşkil etmək çox zəruridir. Təmir ilə əlaqədar hal-hazırda bir sıra mühüm addımlar atılmışdır lakin bundan əlavə təchizat mükəmməliyini də təmin etmək vacibdir. Bütün kitabxanaların elektron məlumat bazalarının yaradılmasını təşkil etmək, az nüsxədə olan və ya istifadəyə yararsız halda olan kitabların yenidən nəşr olunmasının təşkili vacibdir. Digər önəmli bir məqam kiril əlifbası ilə yazılmış və ya yalnızca digər dillərdə nüsxəsi olan kitabların və əsərlərin düzgün şəkildə tərcümə edib, yayılmasıdır. Kitabları böyük tirajla nəşr edərək, istər orta istər ali məktəb kitabxanalarına paylamaq lazımdır. Bu gün dünyanın müxtəlif ölkələrində nəşr olunan elmi, bədii və s. janrlı kitabların qısa zaman ərzində Azərbaycan dilinə tərcümə etdərək, geniş oxucu

kütləsinə çatdırmaq zəruridir. Bu gün bir çox dərsliklər rus dilindədir. Buna misal olaraq “Kulturologiya” fənnini göstərmək olar. Bu fənn haqqında dünyanın müxtəlif dillərində onlarca kitablar nəşr olunmuşdur. Lakin, onları Azərbaycan dilində tapmaq mümkün deyil. Əsl mütəxəssiz, əvəzsiz kadrların yetişdirilməsi üçün tələbələrin hərtərəfli məlumatlandırılmasını təmin etmək lazımdır.

Mədəni-ictimai yerlərinin zahiri görünüşünün bərpa olunması üçün müəyyən tədbirlər görülür, lakin bu da həyata keçirilməsi tələb olunan dəyişikliklərin bir qismidir. Eyni vəziyyətlə biz – teatr, opera, balet mərkəzlərində və təhsil ocaqlarında qarşılaşırıq. Əlbətdə, təhsil ocaqlarının vəziyyəti, təchizatı birbaşa Təhsil Nazirliyinin öhdəsinə düşən vəzifədir. Lakin, unutmamalıyıq ki, ölkəmizə təşrif buyuran istənilən qonağın bu və ya digər təhsil ocağına ziyarəti zamanı aldığı təəsürat həmin ölkənin mədəni imicini formalaşdıracaqdır. Bu səbəbdən təhsil mərkəzlərinin binaları nəinki müasir üslubda olmalı, eyni zamanda milli elementləri və daşdığı mahiyyəti özündə təcəssüm etdirməlidir.

Şəhərsalma mədəniyyətinin təşkil olunması

Buradan da digər problem kimi qeyd etdiyimiz şəhərsalma mədəniyyətinin düzgün formalaşdırılması ilə qarşılaşırıq. Hal-hazırda ictimai məqsədlə istifadə olunan bir zamanlar Azərbaycanın görkəmli şəxsiyyətlərinə məxsus olan binalar da incəsənət əsərləri kimi qorunmalıdır. Eyni zamanda kortəbii şəkildə, plansız, istənilən ərazidə tikilən yaşayış kompleksləri şəhərlərimizin şərq-klassik görkəmini eybəcərləşdirir. Bunun qarşısını almaq üçün tikilən binalarda arxitekturanın ən zərif və incə elementlərindən, yeniliklərdən istifadə edərək milli ruhu özündə əks etdirən sənət əsərləri yaradılmalıdır. İstər Amerikadakı, istər sə Avropadakı öz zəngin keçmişi olmayan bir çox ölkələr, məhz mükəmməl şəhərsalma mədəniyyərlərindən istifadə edərək bu gün

turizm sahəsində qbaqcıl ölkələrə çevrilmişlər. Məhz tələbata cavab vermək prinsipinə əsaslanaraq, Azərbaycanda da bu səmtdə yeniliklər etmək əhəmiyyətlidir. Bu günün reallığı sabahın keçmişidir. Bu dəyişiklikləri etməklə gələcək nəsillərə qoruyacaqları yadigarlar saxlamış olarıq. Bu səbəbdən sözügedən prosesin milli koloritlərlə zəngin, hətta bugünün standartlarından üstün səviyyədə hazırlamalıyıq. Tələb olunarsa xarici mütəxəssisləri işə cəlb etmək olar. Eyni zamanda gənc və peşəkar arxitektorlardan ibarət qrupların məhz bu sənətin yüksək inkişaf etdiyi ölkələrə (Fransa, İtaliya və s.) səfərlərini təşkil etmək, mütəmadi olaraq binaların, saray və qəsrlərin əyani olaraq öyrənilməsini təşkil etmək lazımdır.

Təhsil sahəsində etik mədəniyyətin və incəsənətin təbliğ olunması

Hər bir problemə ayrılıqda baxdıqda, görürük ki, bütün problemlərin həlli və gələcəkdə belə çətinliklərin olmaması üçün mükəmməl təhsil sisteminin olması zəruridir. Yüksək səviyyəli mənəvi və maddi inkişafa malik olmaq üçün köklü dəyişikliklər həyata keçirmək lazımdır. Bu dəyişiklikləri həyata keçirən və gələcəkdə də reallaşdıracaq vətəndaşların olmasını təmin etmək üçün uşaq yaşlarından insanlara maddi mənəvi dəyərlər haqqında dərin məlumat verib dəyərlərin qorunmasının vacibliyini aşılamaq lazımdır. Gənclərimizdə incəsənətin bütün növ və janrlarına (aktyorluq, balet, opera sənəti və s.) marağını artırmalıyıq. Bu gün KİV yalnız müğənnilik sənətini təbliğ edirlər. Musiqi sahəsində yeniliklər yaratmaq əvəzinə yalnız medianın tələblərinə cavab verilməsini təmin edirlər. Ü.Hacibəyov, Q.Qarayev, F.Əmirov kimi dahi şəxsiyyətlər yarıdan xalq bu gün sanki durğunluq dönməni yaşayır. Buna səbəb işə lazımlı təbliğatın olmamasıdır. Xüsusi mütəxəssislərdən ibarət qruplar mütəmadi olaraq təhsil ocaqlarında gənclərlə görüşlər keçirməlidirlər və hər birinin fərdi xüsusiyyətinə diqqət

qət yetirərək, lazım olan istiqamətə yönəldməlidirlər. Bununla istedadlı gələcəyin yetişməsinə nail ola bilərik. Bundan əlavə pedoqoq və tərbiyəçilərimizi düzgün məlumatlandıraraq, onlara xüsusi nəzarət altında etika, etiket və mənəvi mədəniyyəti tədris etmək lazımdır ki, onlar da milli ruhu, vətənpərvərlik hissinə, mənəvi – mədəni tərbiyəni, davranış, nitq, fikir, psixi mükəmməlliyi tərbiyə edə bilsinlər. Bu proses sistemli şəkildə tərtib olunmuş, dəqiq işlənmiş plan əsasında həyata keçirilərsə o zaman xalq olaraq kütləvi şəkildə zəngin mədəni fəaliyyət ilə uğur qazana bilərik. Ümumiyyətlə, Azərbaycan mədəniyyətinin istər ölkədaxili, istər ölkəxarici miqyasında təbliğ olunmasına böyük ehtiyac var. Misal üçün lentə alınmış yeni bir film və ya cizgi film haqqında rəngarəng plakatlar və TV ilə yayımlanan reklam çarxları ilə məlumat təqdim edib, cəmiyyətin marağını oyatmaq olar. Lakin hər bir halda daima nəzarət etməliyəm ki, xarici faktorlar milli ruhumuza və kaloritimizə zərər yetirməsin.

Bütün bu sadalananlar daima inkişafda olan cəmiyyətin tələblərinə cavab verilməsinə xidmət göstərir. Bunlar hər zaman mövcud ola biləcək problemlərdir. Hətta problem belə yox, sadəcə Azərbaycanın mükəmməl mədəni siyasətə malik olan bir ölkə kimi formalaşmasına nail olmaq yolunda keçməli olduğumuz mərhələlərdir. Dəyişdirməli olduğumuz bu işin miqyasını azaltmaqdır. Bu çətinliklərdən bir qisminin həlli-sürətlə gedən texnoloji kəşflər fonunda daima bizi izləyəcəkdir. Mədəniyyətimizin inkişafı yolunda təməl daşları böyük sərkərdə H.Əliyevin apardığı mükəmməl xarici və daxili siyasət nəticəsində qoyulmuşdur. Çoxillik inkişaf şəraitində onlarla islahatlar aparılmış, qərarlar qəbul olunmuş və bununla incəsənət və mədəniyyət sahəsində mühüm nailiyyətlər əldə olunmuşdur. Bu günə kimi həyata keçirilən bütün müsbət yönümlü dəyişikliklər yuxarıda sadalanan çətinliklərin aradan qaldırılması üçün zəmin yaradır. Biz öndərimizin başlatdığı yolu davam et-

dirərək dünya ictimaiyyətinə özümüz haqqında daha çox məlumat təqdim edib , dünyanın qabaqcıl ölkələri ilə eyni səviyyədə əməkdaşlıq aparmalıyıq. Bu yolun layiqli davamçılarından, mədəniyyətimizin inkişafında əvəzsiz rolu olan şəxsiyyətlərdən biri Mehriban Əliyevadır.Onun Fransaya səfəri zamanı Fransa mətbuatı yazırdı : “Ərazi cəhətdən kiçik olan bu dövlət bu gün nəhəng dövlətlərlə eyni səviyyədə danışıqlar aparır”.Biz bu kimi təriflərlə və ümumiyyətlə əldə etdiyimiz uğurlarla kifayətlənməməliyik.Tarix daima təkrarlanır.Qərb ilkin mədəni addımlarını Şərqdən götürmüşdür.Şərq qərbə örnək olmuşdur.

Ümumiyyətlə bütün bu sadalananlar problem yox, mükəmməl mədəni siyasətə malik olmaq uğrunda keçməli olduğumuz mərhələlərdir.Əsas amalımız o olmalıdır ki Azərbaycanın XXI əsrdə dünyanın mənəvi mədəniyyətinin böhran keçirdiyi bir dövrdə qədim Azərbaycan xalqının öz mənəvi zənginliyi ,adət-ənənələri, milli mentaliteti və düzgün mədəni siyasəti ilə “ Mədəniyyət paytaxtı“ adını qazanmasına, bütün dünya ölkələrinə örnək olmasına nail olamaqdır.

*Hüseynova Dilbər Məmməd q.
BMA-nın dissertantı, "Musiqi nəzəriyyəsi"
kafedrasının müəllimi.*

QARA QARAYEVİN HARMONİYASI "Don Kixot" simfonik qravürlər əsasında

Qara Əbülfəz oğlu Qarayev (1918-1982) – Üzeyir Hacıbəyovun ideyalarının bənzərsiz ardıcıllarından biridir. Üz. Hacıbəyov və Q. Qarayev yaradıcılığını müəyyənləşdirən cəhət – novatorluq ruhudur. Milli həqiqilik və gerçəklik axtarışında onlardan hər biri sonrakı nəsillərin dolaşmaq musiqi yollarının təkmilləşməsi və yüksəlişi üçün heyrətamiz, son dərəcə həcmli möhtəməl harmonik imkanlar nümayiş etdirmişdir. Üz. Hacıbəyovun ardınca Q. Qarayev ifadə imkanları sahəsində yeni qayə, yeni məqsədlər əsaslandırıb, bununla yeni ənənələrin qanunvericisi oldu. "Qarayev məktəbi" adlı bəstəkarlıq əqidəsi meydana gəldi. Özü də bu anlayış vasitəsilə olaraq Q. Qarayev tələbələrinin nəinki tək-cə bir nəslini ehtiva edir. Burada həmçinin bəstəkar yaradıcılığında müasirliyin ölçüyə gəlməzlik və hədsizlik duyumu rol oynayır ki, bu da hazırkı gündə onun yaradıcı fikirlərinin sabitliyini və doğruluğunu sübuta yetirir. Üz. Hacıbəyov yaradıcılığında harmonik təfəkkürün inkişaf xəttini biz Azərbaycanda lad məfhumunun inkişafı və eləcə də melodikaya istinadən sıx araşdırmışdıq. Qara Qarayevin sə musiqili ömür xətti harmoniyada özünün ciddi normalarına malik olub, geniş milli diatonik lad sistemindən ayrılmır.

Q. Qarayevin harmoniyası özündə nəinki tək-cə bir nəsil bəstəkarlarında müşahidə olunan yenilikçilik əlamətlərini ehtiva edir. Q. Qarayev əsərlərinin iti, lakin uyuşan akkord mühiti bir sıra harmonik təzahürlərə ayrı nəzər-nöqtəsindən baxmağa imkan verir. Birmənalıdır ki, harmonik planda yeniliyin tətbiq olunması septakkordların şərhində cəmləşmişdir (məsələn, septakkord tamamlayıcı akkord mənasında). Onu da deyək ki, Q. Qarayevin

harmoniyası ilk bəstəkarlıq addımlarından etibarən musiqişünasların diqqətini cəlb etdi. Belə ki, “Koroğlu” operasına ünvanlanan çox böyük heyranlıq hissi heç də səngiməmiş, kölgədə qalmamışdı. Elə o zamanlarda möhtəşəm “Çarkəndinin heykəli” fortepiano pyesi və R. Rzanın sözlərinə “Könül mahnısı” kantatası eşidilməyə başladı. Bu əsərlərdə müəllifin harmonik təfəkkürü xüsusi nəzərə çarparaq, özündə romantizm və impressionizm əlamətlərini ehtiva edir. Q. Qarayevin harmoniyası özünə romantiklərin, impressionistlərin, Üz. Hacıbəyovun lad nəzəriyyəsini, seriya musiqisi texnikasının, dodekafoniyanın harmonik üslubunu hərtərəfli cəm etmişdir. Belə ki, Q. Qarayev öz yaradıcılığı boyu bütün bunları aydın məqsədyönlü və yüksək keyfiyyətlə tətbiq etmişdir. Q. Qarayevin prelüdlərinə müraciət etsək, onların hər birində harmonik tapıntıların müxtəsər, yığcam mənzərəsini görürük. “Leyli və Məcnun” simfonik poeması, baletlər, üç simfoniya, skripka və orkestr üçün konsert kimi mərhələ əsərlərdən başlayaraq, bütöv bir harmonik dəst-xəttin bəzi ifadə vasitələri kimi tam sıxlıq özünü aşkar büruzə verir. Q. Qarayevdə aralı tip li harmonik vücut yoxdur, onlardan hər biri yaradıcılıq inkişafının hər yeni dolamasında bərpa olunur. Q. Qarayevin məqalələrində, mülahizələrində və məktublarında, həmçinin onun tələbələrində xatirələrində biz harmoniyaya dair fikirlərlə dəfələrlə qarşılaşmışdıq. Burada arabir akkordların quruluş sahəsində fərqli qeydlərə, milli ahəngdar harmoniyanın nailiyyətlərindən mülahizələrə rast gəlinir. Akkordların müəyyən edilməsinə Q. Qarayevin ciddi münasibəti təfsilatı göstərilmə məqsədi daşımayaaraq, ümumi tələbkarlıq cəhətdən Qarayev – sənətkarla əlaqələndirilir.

Akkord ahəngi planında Q. Qarayev “tükənməzdir”. Burada ciddi klassik harmoniyanın əsasları milli ahəngdarlıq kəşfləri ilə birləşir və bu səbəbdən istənilən interval həcmi akkordların düzümünü ortaya çıxarır. Özü də akkord melodik cəhətdən vurğulanan səs pərdəsinin – yəni tonun gəzişməsindən əldə edilmiş bir cəhət kimi özünü büruzə verir. Es-dur prelüdünün əvvəlini

misal gətirək. Burada “es” səsi harmonik hərəkət xəttini ayıldır. Bu maraqlı, başqasına bənzəməyən üsul hər hansı bir səsin təkrarı, yaxud səs pərdəsinin mühüm dərəcədə davam gətirməsi nəticəsində xalq melodiyalarının harmonizə edilməsi üsullarına uğurla cəlb edilmişdir. Qeyri tersiya quruluşlu səs həmahəngliyinin mənşəyi xalq çoxsəsliliyi ilə bağlıdır.

Qara Qarayevdə tonallıq alterasiyalardan bol-bol istifadə, bütün pillələrin akkordlarına xidmət göstərmə, həmçinin axır tonikanın dissonansla səciyyələndirilməsində belə tam şəkildə təsdiq edilmiş və inandırıcıdır.

Müəllifin harmonik üsul və qaydalarında kök salan ən adi, bəsit çalışma – təkrar olunan xanələrdir ki, onlar sekvensiya mövzuları (motivləri) baxımından tətbiq edilməlidir. Belə ki, əgər müəllif akkord ahənglərinin təkrar yolu ilə hər hansı bir fikri iriləşdirirsə, onda müəllifin bu harmonik ifadəyə canıyananlıq göstərməsi və rəğbət bəsləməsi şeksizdir. Q. Qarayevin əsərlərində rast gəlinən hər bir təkrar özündə müəyyən mənə daşıyır.

Q. Qarayevin nadir harmoniyası – həmahəng səslərin lad-harmonik şərhini bir neçə variantlarda görmək imkanındır. Qarayevin üsul səciyyəsində həmahəng səslərin birləşdirilməsi ilk növbədə saysız-hesabsız ellipsislərlə izah olunur. Bundan əlavə, qeyd edək ki, Q. Qarayevdə ellipsislər tematik ostinato üsul və qarşılaşdırılmaları ilə yanaşı, harmonik birləşmələr sahəsində çox mühüm və əhəmiyyətliyətlidirlər. Q. Qarayevin son dərəcə sərbəstlik əldə etdiyi hər növ ostinato üsulları, o cümlədən növbə ilə bir-birini əvəz edən harmonik üsul tərzli üsul həmçinin daxil olmaq şərti ilə özünü həm irihəcmli, həm də kiçik həcmli quruluşlarda göstərir. Parlaq tematik ostinatonun yaradılma sahəsində Qarayevin tayı-bərabəri yoxdur. Bu ünsürün dahiyanə surətdə tarixi inkişafını Ü. Hacıbəyovun yaradıcılığı təşkil edir. Təşəkkül tapma və ilkin forma alma prosesi isə aşiq yaradıcılığı ilə bağlıdır.

Q. Qarayevin harmoniyasında yuxarıda qeyd olunan harmonik təzahürləri istisna etmək şərtlə, ön planda qeyri-sabit akkord-

lar və dəyişkən həmahənglərin hər növ meyletmə qayda-qanun pozuntusu durur. Harmonik birləşmələrin təbii norma zəifliyində, belə deyək, cəzbetmə şərtlərinə “məhəl qoymamaqla” Q. Qarayev milli intonasiyaya xas istifadə mühitini aşkar etdi. Bundan əlavə, Q. Qarayevin hadiz seçmə qabiliyyətinə malik zehninin ənənəvi musiqiyə dərin bələd olmağından xəbər verir.

Dominanta funksiyasının maskalanmasında İ. V. Sposobin “çoxtersiyalı akkordlar, üçsəslilərin və II, IV pillə septakkordlarının üzərinə qoyulan dominanta basını qeyd edir” . Q. Qarayevin yaradıcılığında dominanta funksiyasının maskalanmasında qeyd olunan çoxfunksional akkordların təsirindən başqa, köməkçi pillələrin (III53, VII53) üçsəslilərində sekventakkordlar fəal surətdə və lazımınca təkmilləşdirilmişdir. Q. Qarayevin yaradıcılığının diqqət mərkəzində B.maj.7 duraraq, enharmonik bərabərlik variantında çox vaxt əks.8 intervalı çərçivəsində özünü göstərir. Bundan əlavə, Q. Qarayevdə B.maj.7 dominanta funksiyasını xüsusi səciyyələndirərək, onun aparıcı, cazibə qüvvəsini pozur. Artırılmış septimalı D7 elə dominanta funksiyasının özünə (D53) həll olunmasını tələb edir, yaxud aparıcı tonun meyletmə şəraitində paralel kvinta hərəkəti ilə T53 həll olunur. Septakkordun artırılmış IV səs pərdəsi isə Q. Qarayevdə öz ənənəvi həllini görmür. Nəticədə biz növbəti cazibə qüvvəsinin meyletmə pozuntusunu müşahidə edirik: artırılmış septimanın yuxarıya doğru hərəkəti (aparıcı tonun meyletmə şəraitində), D53-də artırılmış septimalı D7 (funksional meyletmə şəraitində). Beləliklə, Q. Qarayevdə B.maj.7 dominanta funksiyasının maskalanmasında iştirak edərək, eyni zamanda tonikanın aradan qaldırılmasına da yönəldilmişdir.

Açıq-aydınlıq məqsədilə analitik material baxımından “Don Kixot” (1960) simfonik qravürlərini göstərdiyimiz vacib lad-harmonik təzahür kimi təqdim edirik.

I qravüra “Səyahət”. Q. Qarayev hər bir harmonik ünsürü əsl xəlqi səmimiyyətlə “yüksəldərək, ucaldır”. Yeri gəlmişkən, bu-

rada aşiq havalarının tərəvəti aydın sezilir. Kvinta əsaslı akkordu mücərrəd kakofoniya mühitinə şamil etmək olar. Buna baxmayaraq, nəzərə çarpan tersdesimakkordun burada səsləndirilməsi a-cis-e-g-h-d-fis – yol verilməzdir, belə ki, o bütöv xanə boyu səpələnmişdir. Eləcə də polifunksionallıq burada tonikanın dominantaya ilə uyuşması kifayət qədər mürəkkəb tərzdə ifadə olunan e-fis-g-h-cis-d (D9) ilə təyin olunur, hansı ki, öz növbəsində subdominantanın mövcudluğundan danışmağa da əsas verir. Bununla belə, 7-ci xanə milli xalq ahəngdarlığı üçün səciyyəvi olan parlaq kvinta sıçrayışları və paralel kvintalarla özünün mürəkkəb izahında polifunksional səciyyə əldə etmiş olur.

İndi isə dissonans səs ahənglərinin birləşməsini nəzərdən keçirək. Söhbət a-moll tonika üçsəslisinə həll olan D43-dan gedir. Burada dissonantlıq səs ahənginin VII aparıcı pilləsinin əskildilməsi ilə “tək-silah” edilmişdir. 8-11-ci xanələrə diqqət yetirək. Es-dur T43-dan başlayaraq, f-moll II65-na keçiddən sonra as-moll-da harmonik ardıcılıq baş verir: IV7-II65-VI43-əskildilmiş kvintalı DD7. Burada sadə ellipsis təzahürləri haqqında danışmaq olar. Lakin 11-ci xanəyə keçidi mürəkkəb harmonik birləşmə dərəcəsinə aid etmək məqsədəuyğun olardı.

Ellipsis üsulları (qeyd edək ki, akkordların uyarlığı meylətmə prinsip ilə qurulmamışdır), enharmonik bərabərlik, birincisi, bütün səslərin melodik fikrə meyli, ikincisi isə, bu şərtlərdə qeyri-ənənəvi quruluşlu akkordların əmələ gəlməsi maraqlıdır. Bütövlükdə isə, bu xanənin funksiyası “natamam” dominantaya kimi müəyyənləşir. Buna səbəb – müəllifin ustalığıdır, o meylətməni yaradarkən onu məqsəddən, yəni tonikadan uzaqlaşdırmağı qarşıya qoymuşdu.

Q. Qarayev üslubunun səciyyəvi cəhəti kimi “dominantanı aşmaq”, yəni onu ortadan qaldırmağı qeyd edək. Bu özünü necə ifadə edir? Dominanta anlarının çoxcəhətli əvəzetmə yolları inkişafa yüngülləşdirici, yaxud əksinə, kobud gücləndirici funksional element gətirir. Q. Qarayevin harmonik portreti üçün aşkar D

bayağı görünüşə oxşayır, o mürəkkəb təyin edilən komplekslərə nisbətən daha az bəllidir. Bu Qarayev dominantasına tuşlanmış, müəyyən hüquq bəxş edir.

Yüksələn minor melodik qammanın bədii harmonizəsi sopranoya yerləşdirilmişdir. Kvintasız VI2-nat.d7-VI2-[II7-D53]?(VI) – artırılmış primalı VI:maj.53-D53-IV7 bir-biri ilə növbələşir. IV7=II7 kadensiyası, sonra isə artırılmış septimalı D7 C-dur-da gözlənilən yönəlmənin əvəzinə ağır “a” möhkəmlənir.

Qamma ilə harmonik parçada Q. Qarayev harmonik üslubunun novatorluğunu müəyyən edən tək bir cəhət üzə çıxmır. Dəqiq desək, üst tetraxord – müəllifin sarsılmaz prinsiplərinin nümayişində əsl şah əsəridir. Burada nə dissonansların azad olması, nə də səs-meyletmələrinə riayət edilməməsi xatırlanır, sadəcə olaraq öz qanunauyğunluqları olan novasiyaya meyl irəli sürülür. 28-ci xanədə müqayisə etmə uyğunlaşdırılmışdır: a-moll-un ?(VI) D53-dən sonra Fis-dur T53 meydana gəlir (VI artırılmış major üçsəslisində), ellipsis: a-moll-un D53-dən C-dur-un II7-na keçid, eləcə də kadensiyada artırılmış septimalı və kvintasız D7-dun C-dur əvəzinə a-moll-a həlli özünü göstərir. Bütün bunlar bir daha sübut edir ki, Q. Qarayev yaradıcılığında dominantə funksiyası qeyri-adi konsepsiyaya malikdir. Dominantə funksiyasının akkordlarının maskalanması (İ. V. Sposobinin termini) tonikanı ucaldaraq, yeni anlama gətirir. İ. V. Sposobin bu hadisəni belə izah edir: “Romantiklərin harmoniyasında dominantanı maskalamaq tendensiyası meydana çıxmışdır. Həmin tendensiya rus musiqisində də müşahidə olunur. Lakin rus bəstəkarlarında dominantəliğin maskalanması spesifik boya, çalar əldə edir. Bu rus xalq mahnılarında tez-tez rast gəlinən aparıcı tondan çəkinmək cəhdi ilə bağlıdır”.

Aparıcı lad-harmonik dayaq xüsusilə gözlənilməzdir. Bu Qara Qarayevdə sadəcə ara-sıra rast gəlinən yekunlaşdırıcı, lad-harmonik əlamət kimi müəyyən edilmiş qeyri-sabit klaster – dayaq deyil. Bu ilk baxışda daha çox zəif elementləri düzəldilən tonika ilə əldə edilmişdir. Yəni, Q. Qarayevin bununla belə kəskin har-

monik təzahür kimi təkmilləşdirdiyi dominantə funksiyası ilə əldə edilmişdir. Lad məfhumu baxımından Q. Qarayevdə T anlayışı bizim araşdırdığımız parçadan da göründüyü kimi, minor-major, belə deyək, qədim ladlar (eolik-dorik) və milli lad meyletlərinin (şur ladı) elementlərini əhatə edir.

Sonra, aşağı registrdə basın uğultulu addımları və “Səyahət” mövzusu daha da tutqun registrdə özünü yada salaraq, işıqlı G-dur T53-də əriyib qurtarır. Basda arasıkəsilmədən səslənən əmoll əsas tonallığının dinamik şəkildə əriyib yox olmasına baxmayaraq, üst qat elə ikinci özülü yarada bilər. Lakin bu major-minor konsepsiyasına uyğun deyil. Aşağı registrdə – a-eolik, yuxarı registrdə – G-miksolidik, onun ardınca verilən misaldakı II53 əsas üçsəslinin oxunuşunu təşkil edir. Biz Q. Qarayevdə Niderland polifonik məktəbinin ənənələrinə meylliliyi müşahidə edə bilərik. Lakin, sözsüz ki, Q. Qarayevin polifonik lay təbəqələrinə milli lad nəzəriyyəsi nöqtəyi-nəzərdən yanaşmaq daha təbiidir. Belə ki, “a” mayəli şur ladı – tonika xüsusiyyəti daşıyır, burada “g” səsi – əsas ton funksiyasına malikdir. Beləliklə, vahid lad eyni vaxtda iki təbəqə qatını təşkil edir. Aydın məsələdir ki, Q. Qarayevin lad-harmonik konsepsiyası mövcud lad sistemlərinin yaxınlaşdırılmasında nəzəri axtarışlardan daha kamildir.

“Sanço-qubernator” qravüründə zarafatyana – komik ispan bayramından ötrü Q. Qarayev ifadə imkanlarını qəti surətdə əsirgəmir, sözün həqiqi mənasında xromatik C-dur-un hər cür boya, çalarlarını “israf edir”.

Qara Qarayevin harmonik ustalığının bir cəhəti olan – ritm-harmonik düsturların üzə çıxarılması ostinato baxımından təsdiq edilən, adətən mürəkkəb zidd polifoniyanın təbəqə qatını təşkil edir. Q. Qarayevdə bas-ostinatolu lad-harmonik tematizm dövrü əvəzdunması tonal lad ixtiraçılıq qabiliyyətində üst təbəqə-qatı ilə hər şeyə zidd, ahəngsizlik əmələ gətirir.

Q. Qarayevin harmonik fərziyyələri ənənələrində dominantə yabançı, özgə səslərlə “vahiməyə salınmırsa”, onda o öz qarşısın-

da intizarında olan tonika ilə rastlaşmayacaqdır. Eyni zamanda, “asılıb-qalan” dominantanın ardınca başlanan həmahəng səslənmə “Qarayev ellipsisindən” artıq bir şey deyil. Bu həmin funksiyanın yerinin (D) çox vaxt yarım ton yuxarı və ya aşağı dəyişməsidir. Burada aparıcı tona qəsdən meyl edilir. Artıq dəfələrlə müşahidə etdiyimiz kimi, fasiləsiz ostinato prinsipli sistemin fəaliyyətini çıxmaq şərtlə, akkordların biri-digərinə bəndlənməsində başlıca üsul kimi üçtonlar, sekundalar və septimaya üstünlük verilir.

Məhz belə bir sonluğun intonasiyalı “imkanı” baxımından ellipsisin səbəbilə Es-dur meydana çıxır. Elə təəsürat oyanır ki, tonika funksiyanın məziyyətinə “fis” səsi (bərکیدici dissonans) qəti maneçilik törətmir. Alterasiyalı üst aparıcı ton Es-dur-da həllini tapmır. Amma kvintasız D7, artırılmış septima (B.maj.7) ilə daxil olduğu “c” yekunlaşdırıcı dayaqda, üçton bağlılığı yaradır. Beləliklə, “fis” səsi həm Es-dur-a, həm də “c” axırncı dayağa uzaq olub, rabitəçi-ton rolunu həyata keçirir.

Səslər qurşağı adlandırdığımız təzahürü də qeyd edək, məsələn g-b-d-f-a (c – undesimaakkordun həcmi müəyyənləşdirən ehtiyat tonudur). Yuxarıda qeyd olunan orijinal sonor təbəqəsi inkişafın yeni ostinato qurşağını səciyyələndirir. “a”, “e” bas tonlarından, eləcə də ümumi “işçi” səs sırasından uzaqlaşaraq, verilmiş tam sonor harmoniyasını aydınlaşdıraraq. Xanənin I təqtisində (bas “c”) natamam D9, K64; II təqtisində (bas “e”) d-moll-un II9-nu təşkil edən harmoniyanın aydın dövrü təkrarı səslənir. Hazırkı səs heyəti major-minor sisteminin “c” tonikalı yeni bas-harmonik ostinato fiquruna həll olunur.

“Sanço-qubernator” qravürü strukturun inkişaf modelini müxtəlif harmonik ostinato-formullarının növbə ilə keçidinin təbii ustalığını nümayiş etdirir. Bununla belə, hər yeni ostinato dayaqının əvvəlki ilə məntiqi bağlılığı göz önündədir. Hazırkı qravürün təhlili prosesində lad-harmonik yüksəklik səviyyəsinin bəndləmə prinsipi üzə çıxır. Bir başa cərəyan edən bəndləmə funksiyası burada ostinato üsulu ilə ifadə olunur, bir ostinato ele-

mentindən digərinə keçid dissonans ahəng pozuntuları vasitəsilə baş verərək, lad əlaqəsinin, yaxud səsin (akkordun) vurğulanması rabitəçi-ton kimi müəyyən edilir. Q. Qarayev yaradıcılıq dəst-xəttində harmonik cizgilərin müəyyən edilməsi zamanı şübhə doğurmayan amil dominantə funksiyasının şərhidir. Q. Qarayev dominantə funksiyasının aparıcı ton birinciliyini tonika funksiyasını zəiflətmədən azad edir.

III nömrədə – (“Səyahət”, e-moll) əskildilmiş ahəng basda “g” səsinə dirənərək, növbəti ahəng üçün Q. Qarayevin çox sevdiyi dominantə formasını (artırılmış septimalı minor) təşkil edir. İ. V. Sposobin bu akkordun yaranma səciyyəsinə verərək qeyd edir: “D7-da artırılmış septimanın səsi əvvəllər yalnız primaya köməkçi, ya da gecikmə idi; hazırda isə o natural septima ilə müştərək (akkordlu) vəziyyətdə tətbiq olunur”. C-dur-un tonikasına həll B-dur-un T53 ilə gücləndirilmişdir. Bu “c”-rast tonallığında vahid harmonik bütövlük kimi (II və III tetraxordlar), tersiya və kvintasız T11-dir, hansı ki, kiçik minor D7-du ilə növbələşir. Elə bu tonallıqda I və II tetraxordların iştirakı ilə tersiyasız III7-D7?(III), sonra isə II və III tetraxordların əsasında D7-T11 və es-moll-un t53 meydana gəlir. Basda es-moll-un t53 fonunda tonika kvintasız e-moll-un D tonunun oktavasına həll olaraq, B.maj.7-nun enharmonik bərabərliyini əmələ gətirir. Bu akkord Q. Qarayevdə “xüsusi” dominantə kimi çox vaxt tonikaya həll olur.

IV nömrə (“Aldonsa”, a-moll) basın a-moll aşağıya doğru hərəkət xətti özünü göstərir. T-t2-əskildilmiş primalı II43 (B.maj.43) – yenidən gecikmə ilə əskildilmiş primalı II43-K64-t43 özünü büruzə verir. Birləşmə ilişib-qalan tonun köməyi ilə basda IV7-dun meydana çıxması ilə pozulur. Və bu yeni frazanın: IV7-d2nat.-kvintasız IV2-IV2-əks.II53 inkişafına təkan verir.

Belə bir ahəngi qeyd edək: VI2 primasının səciyyəvi xromatik yarım ton ahəngini eolik və dorik səs sıralarının “a” tonikası, yaxud VI2 “a”-şurla uyuşması kimi izah etmək olar. Diatonik imkan hər iki “f” və “fis” səsləri (4-cü xanə) – özünü göstərir.

25-ci xanə kadensiyanın rolunu əvəz edən fraqmentdir. Bu Q. Qarayevin klassik harmoniya bacarığından məharətlə istifadə etmə qabiliyyətidir. Qabaqca olan inkişaf xətti qəfildən qırılır. Kadensiya əvəzinə, ellipsis vasitəsilə xromatik yarım ton aşağı tonallığa keçid bas verir. Burada, a-moll-un t2-dan sonra (“Aldon-sa”-nın mövzusu kəsilir) as-moll D7-nun səslənməsi bir qədər gözlənilməzlik yaradır.

V qravürdə (“Səyahət”, g-moll) I hissəni bir neçə səciyyəvi harmonik dönmələrdən ibarət dəstə təşkil edir. Onlardan hər biri təkrarın dinamik qavrayışından ötrü iriləşdirilmişdir.

İkinci harmonik qruplaşmanı qeyd edək: t53-t2nat, bütün səslər xromatik yarım ton aşağı həll olur (natural fis-moll-un t2 akkordu) – bifunksional akkord [minor S53DT7]C-dur. Bir ton aşağı modulyasiya edici sekvensiya [minor S53DT7]F-dur=III7 əmələ gətirir. Dövriyyə parçalanmış tersiyalı minor DD53 ilə qapanır.

G-moll-un t53-nə həll ikinci qruplaşmanın təkrarının əvvəlini ifadə edir. B.maj.7-nun tətbiqinə nəzər yetirək. Hazırkı qruplaşmada o sekventakkordun ənənəvi formasını təşkil edir.

F-dur-da altıncı harmonik element bunlardır: kvintasız VI9-III6, kvartal və artırılmış kvinta və septimalı VII43. Çoxsaylı akkord səciyyələrindən biri b.7 həcmindədir. Beləliklə, B.maj.7-nin variant təşkilində tez-tez istifadə olunan üsulla yanaşı, VII pillənin artması, həmçinin majorda VI pillənin artması da əlavə olunur. Bu harmonik dövriyyə kvartal y.əsk.VII43-la sona çatır.

“Pavana” qravüründə çoxtersiyalı quruluşlu akkord sistemi geniş şəkildə təqdim olunmuşdur.

VII qravür – (“Kavalkada”) – lad-harmonik ostinato və dissonans ahəngli dayaq dərəcəsinə vaxtaşırı qeyri-müntəzəmlik ifadə edir. Q. Qarayevin b.7 həcmində olan septakkordlara çox meyli olduğunu müşahidə edərək, qeyd edək ki, burada akkordlar ikinci plandadır, yəni, üst təbəqə qatı olan kiçik minor 7, B.art.7 aiddir.

Diqqəti cəlb edən 4 xanədə Q. Qarayev yaradıcılığında ley-takkord olan B.maj.7-du hazırkı ahəngin orijinal sekvensiyasında

irəli sürülərək, dolğun və mənalı özül əmələ gətirir: bu aşağıya doğru paralel kvintalar və üst təbəqə qatının ahənglərinin yuxarıya doğru natamam, qırıq cərgə sırasıdır. Bir-birindən uzaqlaşdırılmış iki təbəqə qatı elə yerləşdirilib ki, B.maj.7 – cərgə sırası növbəti bas tonlarında: c, b, a, as, g, ges, f – ardıcıl şəkildə meydana çıxır.

“Kavalkada” – Q. Qarayev yaradıcılığında dissonans ahənglərinin tamamilə sərbəst texnika şərhində nəzəri cəlb edən orijinal misəldir. Tonikanın təzahürü ritmik, ritm-melodik bolğu ilə vurğulanan səs, interval, istənilən quruluşlu akkord vasitəsilə ifadə oluna bilən davamlı əsas-özül ehtiva edir. “Kavalkada”-da dissonanslardan azad olmaqla yanaşı, müstəqil harmonik təbəqə qatı texnikasının əsasında olan mürəkkəb ahəng formaları özünü göstərir.

“Don Kixotun ölümü” (a-moll) qravüründə subdominanta qrupuna aid akkordlar geniş təzahür edir. Maraqlı harmonik dövriyyəni nəzərə çatdıraq: əskildilmiş septimalı VI7, əskildilmiş primalı natamam II9?(S), D9?(S), D7 (mövcud natural və harmonik tersiyalı, interval təcəssümündə - əsk.8), yuxarıda göstərilən şəkildə D7-dun bütün səslərinə yuxarıya doğru xromatik gecikmə, “d”-şur ladına S7, “a” tonuna VII6 (aparıcı tonun səciyyəsinə əsk.8 ilə) və d-molla D9.

Üçsəslilərin rəngarəng ardıcılılaşması: I-VI (üçüncü tetraxordun), VII-S53 (birinci tetraxordun), II53 (birinci tetraxordun), I53 “b”-şur ladının səciyyəsinə aşkar olunur.

Həm əsas, həm də köməkçi pillələrin septakkord və dönmələri vasitəsilə quruluşun dolğunlaşdırılması, eləcə də çoxtersiyalı ahənglər sırası Q. Qarayev harmoniyasına xas olan müstəqil cəzəbetmə normalarının formalaşmasında əhəmiyyətlidir. Beləliklə, “Don Kixot” simfonik qravürləri özündə Q. Qarayev harmonik texnikasının səciyyəvi xüsusiyyətlərini cəm edir.

VÜQAR KƏRİMLİ

Azərbaycan MEA-nın

Memarlıq və İncəsənət İnstitutu, elmi işçi

Borçalıda tarixi proseslərin və azərbaycanlı-gürcü münasibətlərinin mədəni inkişafı

Azərbaycan xalqı, çoxəsrlik tarixi boyu özünün zəngin maddi və ruhi (əqli və mənəvi) sərvətlərini yaratmışdır. Bu sərvətlər qədimliyi, özünəməxsusluğu və təkrarsızlığı ilə xüsusi yer tutur. Xalqın mədəniyyət tarixinin öyrənilməsi keçmiş həqiqətlərin aşkarlanmasında böyük rol oynamaqla yanaşı, zəmanəmizlə müasir günümüzə bağlı reallığı da əks etdirir. Xalqımız əcdadlarımızdan miras qalan ulu ənənəni davam etdirərək bu günün özündə də mənəvi və intellektual sərvətimizə əlavə olan qiymətli incilər yaradır. Təsadüfi deyil ki, Azərbaycan mədəniyyətinin böyük qayğıkeşi, ümümmilli liderimiz Heydər Əliyev cənabları mədəniyyətin xalqın tarixi taleyindəki rolunu yüksək qiymətləndirmişdir: «Xalq bir çox xüsusiyyətləri ilə tanınır, sayılır və dünya xalqları içərisində fərqlənir. Bu xüsusiyyətlərdən ən yüksəyi, ən böyüyü mədəniyyətdir».

Azərbaycan mədəniyyətinin zəngin və çoxşahəli bir qolu da Gürcüstan ərazisində yaranmış inkişaf etdirilmiş və təbliğ olunmuşdur. Bunu ilk növbədə ta qədimlərdən bu ərazilərdə məskunlaşmış yerli azərbaycanlıların yaradıcılığı ilə əlaqələndirmək lazımdır.

Əzəldən Azərbaycan ərazisi olan Borçalı ən qədim insan məskənlərindən biridir. Gürcü arxeoloqların apardıqları qazıntı işləri nəticəsində aşkar edilmiş çoxsaylı qədim mədəniyyət abidələri sübut edir ki, bu diyarın sakinləri ovçuluqla, heyvandarlıqla öz dövrünə görə mədəni sayılan əkinçiliklə və sənətkarlıqla məşğul olmuşlar. Zop mağarasında tapılan orta paleolit dövrünə aid edilən çaxmaq daşından hazırlanmış əl çapacaqları, 35 min il öncəyə aid Qarabulaq (Dmanis rayonu) düşərgəsindən tapılan kiçik üçbucaqlar, çoxbucaqlar, daş ərsinlər, Arıxlı (Bolnis rayonu) kəndində tapılan çınqıllar düzəldilmiş günəşə, aya bənzər biçimdə qadın-ana başı heykəlcikləri də bunu aydın sübut edir. [8]

Arxeoloqların fikrincə Arıxlıda tapılmış çinqıllarla hazırlanmış insan sifəti təsvirli fiqurlar Şulaveridə (Marneuli rayonu) gipsdən hazırlanmış qar rəngli naxışlı qablar, Ağkörpü (Ermənistan Gürcüstan arasında ərazi) yaxınlığındakı torpaq qəbirlərdən iri, zəngin naxışlı, qapaqlı qablar (kuzə, bardaq, kasa və s.) Sadaxlıda günəş, iri şüşə rəmzli bəzər ünsürləri, Sarvantəpə kurğanlarında metaldan naxışlı, əşyalar, Qızılhacılıda (Marneuli rayonunda) tapılan tunc balta və s. tapıntılar Kür-Araz mədəniyyəti üçün səciyyəvidir.

Gürcü tədqiqatçılarından O.Caparidze, Q.Avalişvili, M.Pirexalova, T.Kiguridze, K.Qosadze və başqaları o vaxtlar burada turkdilli bizər (bozər, borər), sak (iskid, işkuz, skif) tayfalarının yaşadıklarını etiraf edirlər. Arıxlıda tapılmış «Anadolu keramikası»dan saxsı qablar Quzey Anadolu dağlarında, Qara dəniz sahillərində yaşadıkları Miladdan əvvəl VIII yüzillikdə Kür boyunda Ozdrax (Özərək, Bozərək) qəsri tikdikləri güman olunan Bizərlərə aid olunur. Şulaver kurqanında, Sione zağasında, Arıxlının quzeyində qayalı yarığında və başqa qəbirlərdə tapılan tuncdan ox ucları, döyüş paltarları, sümük, tunc və dəmir üzəngilər, tuncdan pıçaq və başqa əşyalar sak tipli hesab olunurlar. Gürcü tarixçiləri etiraf edirlər ki, Sakların Qafqaza gəlişini tarixi miladdan öncə 665-ci ildə Assur kitabələrində adı Qoçu və ya Qoq şəklində çəkilən hökmüdarın rəhbərliyi altında Kür çayını keçib, təzə yurda Qoqarin adı verdikləri yerdə yerləşirdilər. «Qoqarin» (Göyərən, Göyrəli) adına Strabonun coğrafi əsərlərində də rast gəlinir. İ.Cavaxişvili həmin Göyərəni indiki Borçalının Güney sahəsi, Q.Qrex isə indiki Borçalı-Axalsiq bölməsini hesab edirlər [1]. Strabon isə Saklarla İberlərin «Qonşu və qohum» olduqlarını bildirir. İ.Cavaxişvili Sak-Sarmaq tayfaları ilə gürcülərin genetik qohumluğunu təsdiqləyir. Qədim türk tayfaları arasında İvə (İveriya sözüne yaxındır) adlı tayfanın olması da deyilənlərə haqq qazandırır.

Gürcü arxeoloqları Qaçaqan-Təkəlli (Marneuli rayonu) kəndləri ərazisində apardıqları qazıntı işləri zamanı eradan əvvəlki X-

V minilliyə aid şaxəli maral buynuzundan hazırlanmış naxışlı alətlər, gil parçalarından antroporfiq qadın heykəlləri, üzərində qanadlı mələk təsvirləri olan daş kitabələr sübut edir ki, bu ərazi nəinki Qafqazda və bəlkə də Dünyada ən qədim insan məskənlərindən biridir. XX əsrin 40-60-cı illərində aparılan əkin işləri zamanı traktorun kotanı üzərində müxtəlif sucətli barelyeflər olan sil daşlar və nəhəng saxsı qablar (küplər) üzə çıxarıldı. Aşkar edilmiş daş kitabələrdə müxtəlif vəziyyətdə insan və heyvan fiqurları, ağac və gil təsvirləri həkk olunmuşdur. Sənətkarlıq baxımından insanı heyran edən həmin barelyeflərin bir hissəsi «Gürcü abidəsi» adlandırılaraq Tbilisiyə aparıldı (və sonradan itib-batdılar). Bu daş abidələr heç kim tərəfindən «oxunmasa da», bu ərazilərdə məskunlaşan qədim insanların yüksək ustalıq məharəti, yüksək zövqə malik olmaları və yüksək mədəniyyətləri haqqında məlumat verirdi.

Təkəli kəndində «Qoçlar» deyilən ərazidə yerləşən qədim qəbirstanlıqda üstündə qoç heykəlləri olan üç qəbrin son vaxtlaradək qalması isə qədim əcdadlarımızın maldarlıqla məşğul olmalarına tarixi sübut idi. Çox heyf ki, həmin fiqurlar naməlum şəkildə qeybə çəkildilər. Həmin qəbirstanlığın cənub qərbində, Babəkər dağ silsiləsində «Qaraqoyunlu» dərəsinin mövcudluğu isə Təkəli kəndinin Azərbaycan tarixində yeri olan Qaraqoyunlu dövləti ilə əlaqəli olduğunu göstərir. Təkəli kənd qəbirstanlığında XX əsrin 60-cı illərində həyata keçirilən dəfn mərasimi zamanı yeni qəbr qazılarkən tarixi eramızdan əvvəlki dövrlərə aid Alban qəbri və daş kitabələr aşkar edildi. Bu abidələrin əsas eksponentləri Tbilisiyə aparıldı və sonradan yox oldu.

Borçalı-tarixin əlçatmaz qaranlıq çağlarından bu günədək gəlib çatmış məkan qədim Türk tayfalarının yaşadığı ərazilərdir. Borçalı türkləri-Saburlar, Hunlar, Kaslar, Oğuzlar, Qıpcaqlar, Qarapapaqlar, Tərəkəmələr və başqa böyük Türk axınlarının izi qalmışdır. Borçalıda dədə-babadan çoxları özlərini Tərəkəmə sayıb. Tərəkəmə isə qədim ərəb dilində türklərin cəmi mənasındadır.

Bu sözün mənası bəzən maldar kimi izah olunur. Doğrudan da borçalıların əksəri yayda yaylaqda, qışda aranda qoyun-quzu, na-xır-ilxı saxlamaqla məşğul olub. Şübhəsiz, tarixi boyu şərqdən qərbə türk yürüşləri zamanı bu yerlərdə müxtəlif türk qollarından izlər qalıb. Ulu kökümüz isə birdir, biz türklərik. Gündoğandan günbatana türk axınları dövrü nəhəng çaylar, axınlar zamanı kiçik qollar da çox olub, və izləri bu günədək qalıb.

Borçalı türklərinin oğuz, qıpçaq, qarapapaq türkləri ilə bağlılığı haqda tanınmış alim və mütəxəssislərimizin fikirləri maraqlıdır. Bu barədə Türkiyədə, İranda, Mərkəzi Asiyada, Rusiyada, Gürcüstanda, Azərbaycanada və qərbdə aparılan tədqiqatlarda müxtəlif mülahizələr var. Mərhum akademik Ziya Bunyadov Borçalı türklərini qarapapaqlar adlandırmışdır.

Türkiyədə çap olunan «Yağmur» curnalında borçalılar qarapapaqlar adlandırılır. Geyimə görə tayfa birliklərinə ad vermək dəb olmuşdur. (Səfəvilərin Qızılbaşlar adlanması kimi) [2].

P.Xəlilov Borçalı türklərini Oğuzlarla bağlayır. Başqa mülahizələrə görə, Borçalı türkləri qıpçaq sayılır. Gürcüstanda yaşayıb yaradan tədqiqatçılarımız Borçalı türklərini qarapapaq adlandırırlar.

Borçalıda türklərin - azərbaycanlıların qədimdən öz hikmətləri var. Məsələn, nə Borçalı çökəyində nə ətraf kəndlərdə iri qırmızı sal daş çıxarılan yer tapmazsan. Ancaq köhnə qəbiristanların, demək olar, hamısında insan boyundan da hündür qədim iri qırmızı baş daşları qoyulub. Ata-babalar bu daşları haradan gətiriblər? Hər halda türkün qanunu, adəti bu alub-hara getsə öz ənənəsini aparıb, yaşayıb, axtarıb tapıb. Babaların qəbrinə hörmət, qəbrə toxunan işğalçılarla ölüm dirim davası qədimdən türk adətidir.

Borçalı - Böyük Qafqaz dağlarının ətəklərindən başlayaraq Kiçik Qafqaza Türkiyə sərhədlərinədək Trialeti və Cavaxeti dağ silsilələri də daxil olmaqla geniş bir ərazinin ümumiləşdirilmiş adıdır. Sahəsi təqribən 10.000 km² olan lakin tarixin qanlı qadalı olaylarında bu ərazi yüz dəfələrlə zəbt edilmiş, talanmış, əha-

lisi qılıncdan keçirilmiş, kənardan gətirilmə qeyri-türk millətlərlə məskunlaşdırılmış, parçalanaraq, hissə-hissə bilərkdən başqa inzi-bati ərazilərə qatılmış və ona sahib durmaq istəyən iddiaçılar ara-sında bölüşdürülmüşdür. Y.Lordkipanidzenin «Aşağı Kartli XVI-II yüzilliyin birinci çərəyində» adlı monoqrafiyasında göstərilir ki, Qarapapaqlar və yaxud Tərəkəmələr əsl Türk tayfalarıdır və Borçalı ərazisinin ən qədim sakinləridirlər [5].

Gürcü arxeoloqlarının (M.Sinauridze, R.Dolaaberidze) X-XII əsrə aid Qoçulu (Bolnis rayonu) qalasında aşkarladıkları saxsı qablar, Arıxlıda (Bolnis rayonu) həmin dövrə aid olan ikipəncə-rəli kilsə, İmirdə (Marneuli rayonu) tapılan XIII-XVI əsrlərə aid məzar və ondakı əşyalar (parça qalığı, mirvari, mərcan muncuq-lar və s.) Təkəli və Qaçaqan (Marneuli) kəndləri arasında tapı-lan, Güney səmtdən qapısı olan türbə tipinə, dəfn adətlərinə və sairəyə görə Qıpçaqlara aid olduğunu göstərir.

«Şahların şahı Davidin həyatı» adlı gürcü salnaməsində gö-stərilir ki, XVII əsrin sonlarınaq davam edən Qıpçaq axını nə-ticəsində Gürcüstanın şərqində əhalinin əksəriyyətini türklər təş-kil etdiyinə görə həmin ərazilərə böyük «Türkoba» (türklük) və «Türkmənoba» (türkmanlı) adları verilib.

Yeri gəlmişkən, salnamələrdə göstərilir ki, tarixdə gürcülə-rin ən ağıllı şahlarından biri kimi tanınan şah Tamara da Qıpçaq hökmüdarı Burdu xanın qızından doğulmuşdur.

Gürcüstanda qalan qıpçaqların bir qismi özgə millətlərlə qo-humlaşmaqla onlara qarışıblar. Onlardan bir qismi xaçpərəst və başqa qismi isə müsəlman olublar. Xaçpərəst Qıpçaqları, gürcülər Nakipçaqana yəni qıpçaqdan qalma, müsəlman qıpçaqlarının qa-lıqlarına «Qaxdağan» yəni «qaxınclı» deyiblər.

Türk tarixçisi M.F.Kırzioğlu Borçalıdakı ikiqapılı kilsələri tez-tez din dəyişmiş, bir qismi müsəlman, bir qismi xaçpərəst ol-muş iki dilli qıpçaqların ibadət ocaqları sayıb. [2]

Yeri gəlmişkən bir faktı da xatırlatmaq faydalı olardı. Tarixdən məlumdur ki, XI əsrdə oğuz-səlcuq türkləri kütləvi şəkildə

Zaqafqaziyaya gəlib, qısa vaxtda, demək olar ki, Zaqafqaziya ərazisində o cümlədən Kartlidə (Şərqi Gürcüstanda) məskunlaşmışdılar. Həmin dövrün gürcü mənbələrində, xüsusilə «Davitis istorikosi»də (Çar IV Davidin tarixi) Gürcüstanın iki yerə bölündüyü qeyd olunur. Türklərin məskunlaşdığı ərazi Didi Turkoba (böyük Türkçülük) gürcülərin yaşadığı ərazi isə Kartveloba adlanır. Həmin dövrdə «Gürcüstan ərazisində türk tayfalarının kütləvi şəkildə oturaq həyat keçirməsi prosesi başlanır» və «Gürcüstan ərazisinin türkləşməsi təhlükəsi yaranır» [4].

Ümumiyyətlə Gürcüstan mövzusu geniş tədqiqat tələb edir. Nə zaman və hansı səbəbdən İberiya «Gürcüstan» adlandı? Bu suala mənbələrdə konkret cavaba rast gəlinməsədə bunu XI əsr Qurucu Davidin dövrünə aid edirlər. Qırx minə yaxın qıpçaq ailəsi Qafqaza köçdü. IX-XIII əsrlərdə qıpçaqların Qafqaz dağlarına axını mütəmadi olaraq davam edirdi. Şah David qıpçaqların vasitəsilə parçalanmış xanlıqları bir araya gətirib birləşdirdi. Türklər İberiyanı «Qürdcü» (yəni müqəddəs Qiorginin torpağı) adlandırıdılar. Əsrlər keçdikcə gürcü mədəniyyətilə qohumlaşan, qarışan qıpçaqlar gürcü və isvan adlandılar. (İsvan knyazları, Dadişlikianilər nəslində qıpçaq törəmələridirlər). İndi tarixin bir çox qaranlıq məqamları aydınlaşır. Məhz nə səbəbdən, Qzak xanın oğlu, Çerniqov xanlığını yandıran, Knyaz İqoru əsirə salan Konçak Qafqaz dağlarının sakininə çevrildi? Və yaxud gürcü şahzadəsi Tamara Dağıstanda dəfn edildi? [3]

Yuxarıda qeyd olunan mənbələrdən türkdilli tayfaların gah Bun türk (III-VI əsrlər), gah Xəzər (VIII-IX əsr), gah qədim Qıpçaq (VI-VIII), gah yeni Qıpçaq (XI), gah Oğuz Səlcuq (XI) adlandırılmasından görünür ki, türkdilli tayfalar və tayfa birlikləri Gürcüstana bir-birinin ardınca müxtəlif dövrlərdə gəlmiş və məskunlaşmışlar. Bütün bu tayfalar isə Azərbaycan xalqının etnogenezinə yaxından iştirak etmişlər. Bu torpağın ilk sakinləri bizim ulu dədələrimiz olub «Qarapapqlar miladdan öncə bu torpaqlara həyat gətirmiş, tarixdə Oğuz, Qıpçaq, Yörük adlarıyla Doğu Ana-

dolusununda ilk sahibləri olaraq tanınmışlar» [9].

Gürjüstanın Borçalı (Marneuli), Bolus (Bolnis), Başkeçid (Dmanis), Qarayazı (Qardabani), Qobal (Laqodexi), Qarajöp (Sa-qarejo), Qarajalar (Telavi), Ağbulaq (Tetri-Skaro), Barmaqsız (Zalqa), Kaspi, Kareli və digər rayonlarda indi də Azərbaycan türkləri yaşayır, xalqımızın və dilimizin qədim tarixini qoruyub saxlayırlar.

Bunu da qeyd etmək lazımdır ki, son illərin ijtimai siyasi hadisələri, milli zəmin üzərində baş verən mübahisə və müharibələr əhali arasında kütləvi miqrasiyalara gətirib çıxarmışdır. Bu proses Gürjüstandan da yan keçməmişdi. Belə ki, burada yaşayan azərbaycanlıların sıxışdırılmasına başlanmışdır. Nətiyə etibarilə əhalinin sayı xeyli azalmışdır. Deməli həyatın gedişi Gürjüstan ərazisindən də azərbaycanlılarının deportasiyasına səbəb ola bilər, baxmayaraq ki, hal-hazırda bu prosesin qarşısı alınmışdır. Bu işə həmin bölgə əhalisinin parçalanmasına, əsrlər boyu yerli əhalinin yaratdığı maddi və mənəvi irsin itirilməsinə gətirib çıxarır. Yəni qeyd etdiyimiz bu xoşagəlməz prosesləri qabaqlayaraq Gürjüstan azərbaycanlılarının, maddi və ruhi (əqli və mənəvi) mədəniyyətlərinin kompleks şəkildə öyrənilməsinə jəhd edilmiş, bununla da mənəvi dünyamızda öz yeri olan Gürjüstan azərbaycanlılarının bu irsinin itib batması təhlükəsinin qismən də olsa qarşısı alınmışdır.

AZƏRBAYCANDA TURİZMİN İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ

Neft ölkəsi kimi kimi tanınan Azərbaycana son dövrlərdə turist axını xeyli artmışdır. İqtisadiyyatın ən mühüm sahəsi olan turizmin inkişafı üçün respublikamızın həm təbii ehtiyatları, həm iqtisadi yüksəlişi, həm də mədəni və mənəvi zənginliyi geniş imkanlar açır. Ölkəmizdə hökm sürən siyasi sabitlik bunun üçün əlverişli şərait yaratmışdır. Lakin əsas məqsədin reallaşması üçün ilk növbədə uzun müddətli dövlət proqramı yaradılmalı və bu proqramın mərhələlərlə həyata keçirilməsi təmin edilməlidir. Buna isə güclü maliyyə vəsaiti sərf olunmalıdır. Sözsüz ki, turizm sahəsinə qoyulan vəsait tez bir zamanda öz bəhrəsini verəcək. Bizcə, bu proqramın tərkib hissəsi kimi aşağıdakı istiqamətlərə xüsusi diqqət yetirilməlidir:

1) İlk növbədə güclü kadr potensialının yaradılmasına nail olmaq lazımdır. Çünki bütün sahələrdə olduğu kimi, turizm sektorunun inkişafı üçün də savadlı kadrların yetişdirilməsi əsas məsələdir. Bu sahədə artıq ilk uğurlu addım atılmış, 2006-cı ildə Azərbaycan Turizm İnstitutu yaradılmışdır. İnanırıq ki, institutun məzunları respublikada turizmin inkişafına öz töhfələrini verəcək, əldə etdikləri bilik və bacarıqlarını bu yolda əsirgəməyəcəklər.

2) Büdcədən turizmə ayrılan vəsaitin artırılması və ondan səmərəli istifadə olunması da əsas məsələlərdəndir. İqtisadiyyatın ən gəlirli sahəsi olan turizmə qoyulan vəsait heç vaxt itmir. Qısa müddətdə əldə oluna bilən yüksək gəlir qoyulan vəsaitin artıqlaması ilə ödəniləcəyinə tam təminat verir.

3) Bakıda, eləcə də respublikanın şəhər və kəndlərində beynəlxalq turist bazalarının yaradılmasını təmin etmək lazımdır. Bununla bağlı Azərbaycanın turizm marşrutlarını müəyyənləşdirib

xəritələrini tərtib etmək sahəsində əsaslı iş görülməlidir. Həm Bakıda, həm də respublikanın şəhər və kəndlərində bu gün fəaliyyət göstərən, eləcə də yaradılması planlaşdırılan turist bazalarının xəritə-sxemi tərtib edilməli, hər bir turist bazasının xəritə-sxemi isə yerləşdiyi rayonun mərkəzində (magistral yollarda, qonaq evləri və ya otellərin foyelərində, park və meydançalarda) diqqəti cəlb edəcək formalarda yerləşdirilməli, buklet şəklində (yerləşdiyi ərazinin ən görməli yerlərinin foto-şəkillərini buraya daxil etməklə) respublikanın hər yerində köşklərdə olmalıdır.

4) Turistlərin yüksək səviyyədə məskunlaşdırılmasını təmin etmək məqsədi ilə mövcud qonaq evləri və otellərin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması, yeni otel və qonaq evlərinin tikilməsi də günün vacib məsələsidir. Bu gün Bakı şəhərində, eləcə də respublikamızın digər şəhər və rayonlarında fəaliyyət göstərən və tikilməkdə olan otel və qonaq evlərinin sayının artması sevin-dirici olsa da, onların əksəriyyətinin standartlara cavab verməməsi narahatlıq doğurur. Sözsüz ki, bu məsələ ölkəmizə turist axını-
nı təmin edən əsas amillərdən olduğu üçün onun dövlət nəzarəti-nə götürülməsi sevindiricidir. Bu sahədə Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin fəaliyyəti təqdir olunmalıdır. Tikiləcək hər bir oby-
ektin beynəlxalq standartlara uyğun olması Azərbaycana turistlə-
rin axınına imkan yarada bilər. Ölkəmizə səfər edən hər bir vətən-
daşla dövlət büdcəmizə daxil olan gəlirin miqyasını təsəvvür edə
bilsək, onda bu məsələlərin necə əhəmiyyətli olduğu aydınlaşar.

5) Turist marşrutları boyu yüksək keyfiyyətli yolların, turist bazaları ərazisində olan dağ çaylarının üzərində isə asma körpülərin salınması da əsas istiqamətlərdən biridir. Son vaxtlar-
da paytaxtımızda və rayonlarımızda yolların bərpası, yeni yolla-
rın salınması çox müsbət haldır. Yolların turizm sahəsinə təsiri böyükdür. «2004-2008-ci illərdə regionların inkişafı» proqramı çərçivəsində aparılan işlər nəticəsində bu gün ən ucqar dağ kənd-
lərinə çəkilən yollar (məs.: Xınalıq yolu) yeni-yeni turist bazaları-
nın açılmasına imkan yaradacaqdır.

Azərbaycanın ucqarlarında yaşayış səviyyəsi istənilən səviyyədə olmasa da, bu yerlər öz gözəlliyi və cazibədarlığı ilə diqqəti cəlb edir. Billur çeşmələr, gur caylar, bir-birindən gözəl şlalələr, göllər, yaşıl xaliya bənzər meşələr, başı qarlı dağlar, alı-güllü çəmənlər göz oxşayır. Belə bir gözəlliyin qoynunda yaşayan insanların yaşayış səviyyəsini yüksəltmək üçün burada ilk növbədə turizmin inkişafına nail olmaq lazımdır. Yerli əhalinin turist obyektlərinə işçi qüvvəsi kimi (bələdçi, tərcüməçidən tutmuş xadiməyə kimi bütün işlərə) cəlb edilməsi işsizlik probleminin həlli üçün də əhəmiyyətli ola bilər. Rayonlarda turizmin inkişafını təmin etmək üçün ilk növbədə kənd təsərrüfatı sahəsinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Burada yerləşən turist bazalarının, eləcə də ayrı-ayrı turistlərin kənd təsərrüfatı məhsulları ilə təminatının məhz bu yolla gerçəkləşdirilməsi daha məqsədəuyğundur.

6) Bu və ya digər idman növü üzrə beynəlxalq yarışların təşkilinə şərait yaratmaq məqsədilə müxtəlif idman qurğularının tikilməsi də turistlərin respublikamıza axınına yol açan şərtlərdəndir. Son zamanlar respublikamızda da tez-tez beynəlxalq idman yarışlarının keçirilməsinin şahidi oluruq. İdman yarışlarına marağın böyüklüyü ölkəmizdə möhtəşəm stadion və idman zallarının tikilməsini zəruri və vacib etmişdir. Böyük kütlə tutumuna malik stadionların beynəlxalq standartlara uyğun tikilməsi respublikamıza turist və azarkeş axınını təmin edə bilər. Marağ üçün deyək ki, turistlərin bir günlük idman yarışına gəlişi və ona lazım olan resurslardan, yəni stadion və ya idman zalından istifadə etməsi, gecələməsi və qidalanması ölkəmizə xeyli xarici valyutanın daxil olması ilə nəticələlə bilər. Bu bir daha həmin sahədə aparılacaq işlərin əhəmiyyətini sübut edir.

Bu yaxınlarda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev Şamaxı rayonunun ərazisində xizək idmanının inkişafı məqsədi ilə mühüm sərəncam vermişdir. Əlbəttə, Azərbaycanda dağ turizminin inkişafı üçün hər cür şərait vardır. Bu, həm də olduqca gəlirli sahədir. Dağ turizminin sürətli inkişafının Alp

dağlarının yerləşdiyi ölkələrə son illərdə necə böyük şöhrət və kifayət qədər pul gətirdiyi hamıya məlumdur..

7) Respublikanın ali və orta təhsil məktəblərinə, eləcə də ayrı-ayrı təşkilat və müəssisələrinə məxsus istirahət zonaları və ya düşərgələrinin yaradılması da turizm sahəsində görülməli əsas işlərdəndir. Bu yolla ilk növbədə şagird və tələbələrin, işçilərin sağlamlığı və istirahəti mümkün olacaq. Bu istirahət zonaları və düşərgələrinin hər bir müəssisə və nazirliyin öz hesabına salınması daha məqsədəuyğundur. Bu zaman məsuliyyət daşıyan müəssisə əslində həmin ərazinin ekoloji vəziyyəti üçün də cavabdeh olacaq.

8) Azərbaycanın tarixi yerlərinin(xüsusilə İçərişəhərin), maddi və mənəvi abidələrinin dövlət səviyyəsində siyahıya alınıb, onların avtobioqrafik-məlumat kitabçalarının,yəni,pasportlarının hazırlanıb çap etdirilməsi də turizmin təşkili istiqamətində görülməli işlərdəndir.

Turizm neft sektorundan sonra dünyada ən vacib sahədir və onun inkişaf sürəti göstərir ki,yaxın gələcəkdə turizm dünya iqtisadiyyatının hegemon sahəsinə çevriləcək. Hər bir dövlətin öz ərazisindəki təbii resurslardan (ehtiyatlardan) yararlanmağa çalışdığı bir vaxtda zəngin təbii sərvətlərə malik Azərbaycanın bu sahədə geri qalması, əlbəttə, təəssüf doğurur.

Azərbaycan qədim tarixi, gözəl təbiəti, qonaqpərvər insanları ilə beynəlxalq turizmin ən şöhrətli ünvanına çevrilməyə qadir və layiqdir. Bəzi ölkələr süni yolla «gözəlliklər» yaratmaq və bununla da turistlərin marağını özlərinə cəlb etmək yollarını axtardığı halda, «gözəlliklər məskəni» Azərbaycanımızın, buna ehtiyacı yoxdur çünki turizmin hər bir sahəsini inkişaf etdirmək üçün burada kifayət qədər təbii ehtiyatlar mövcuddur və bundan yalnız məqsədəuyğun şəkildə faydalanmağı bacarmaq lazımdır.

**“Современная азербайджанская культура:
проблемы и перспективы”**

Азербайджанская культура через призму современности.

Слово “культура” происходит от латинского слова *colere*, что означает культивировать, или возделывать почву. В средние века это слово стало обозначать прогрессивный метод возделывания зерновых, таким образом возник термин *agriculture* или искусство земледелия. Но в XVIII и XIX вв. его стали употреблять и по отношению к людям, следовательно, если человек отличался изяществом манер и начитанностью, его считали “культурным”. Тогда этот термин применялся главным образом к аристократам, чтобы отделить их от “некультурного” простого народа. Немецкое слово *Kultur* также означало высокий уровень цивилизации. В нашей сегодняшней жизни слово “культура” все еще ассоциируется с оперным театром, прекрасной литературой, хорошим воспитанием.

Современное научное определение культуры отбросило аристократические оттенки этого понятия. Оно символизирует убеждения, ценности и выразительные средства (применяемые в литературе и искусстве), которые являются общими для какой-то группы; они служат для упорядочения опыта и регулирования поведения членов этой группы. Верования и взгляды подгруппы часто называют субкультурой.

Культура формирует личности членов общества, тем самым она в значительной степени регулирует их поведение.

Сегодня ни одной страной и ни одним обществом социальные группы и индивиды не воспринимаются как замкнутые и самодостаточные феномены. Они включены во всеобщие взаимоотношения и взаимообусловленность.

Всеобщая взаимосвязь, взаимообусловленность и взаимоотношения являются закономерностью крайне сложных и противоречивых процессов глобализации.

Глобализация — это всеобщий и многосторонний процесс культурной, идеологической и экономической интеграции государств, государственных объединений, национальных и этнических единств, что представляет собой сопутствующее явление современной цивилизации.

Мир объединяется с целью решения межгосударственных или локальных региональных проблем. Взаимосближению и интеграции сопутствуют процессы, которые могут оказаться опасными для самобытности малочисленных народов и национальностей. Здесь имеется в виду установление тех норм и стандартов, которые по сей день остаются проблемными для высоко развитых стран. Грубая трансплантация норм и ценностей в общественный организм может оказаться губительной.

Культура в Азербайджане также несет в себе исторически определенный уровень развития общества и человека, выраженный в типах и формах организации жизни и деятельности людей.

Понятие культуры употребляется для характеристики материального и духовного уровня развития определенных исторических эпох, общественно-экономических формаций, конкретных обществ, народностей и наций, а также специфических сфер деятельности или жизни (культура труда, художественная культура, культура быта). В более узком смысле термин «культура» относят только к сфере духовной жизни людей. В обыденном сознании «культура» выступает как собирательный образ, объединяющий искусство, религию, науку и т.д. Понятие культуры обозначает универсальное отношение человека к миру, через которое человек создает мир и самого себя. Наша богатая культура — это неповторимая вселенная, созданная определенным отношением нами к миру и к самому себе. Иными словами, изучая различные культуры, мы изучаем не просто кни-

ги, соборы или археологические находки, - мы открываем для себя иные человеческие миры, в которых люди и жили, и чувствовали себя иначе, чем мы.

Каждая культура есть способ творческой самореализации человека. Поэтому постижение культуры обогащает нас не только новым знанием, но и новым творческим опытом. Она включает в себя не только предметные результаты деятельности людей (машины, технические сооружения, результаты познания, произведения искусства, нормы права и морали и т.д.), но и субъективные человеческие силы и способности, реализуемые в деятельности (знания и умения, производственные и профессиональные навыки, уровень интеллектуального, эстетического и нравственного развития, мировоззрение, способы и формы взаимного общения людей в рамках коллектива и общества).

В силу того, что человек, по своей природе существо духовно-материальное, он потребляет как материальные, так и духовные средства. Для удовлетворения материальных потребностей он создает и потребляет пищу, одежду, жилища, создает технику, материалы, здания, дороги и т.п. Для удовлетворения духовных потребностей он создает духовные ценности, нравственные и эстетические идеалы, политические, идеологические, религиозные идеалы, науку и искусство. Поэтому деятельность человека распространяется по всем каналам как материальной, так и духовной культуры. Поэтому человека можно рассматривать как исходный системообразующий фактор в развитии культуры. Человек создает и использует мир вещей и мир идей, который вращается вокруг него; и его роль творца культуры. Человек творит культуру, воспроизводит и использует ее как средство для собственного развития.

Таким образом, культура — это все материальные и нематериальные продукты человеческой деятельности, ценности и признанные способы поведения, объективированные и принятые в любых общностях, передаваемые другим общностям и последующим поколениям.

Культура, поскольку она является продуктом человеческой деятельности, не может существовать вне общности людей. Эти общности представляют собой субъект культуры, являются ее создателем и носителем.

Нация создает и сохраняет свою культуру как символ реализации своего права. Нация, как культурная реальность, проявляет себя в разных сферах, каковыми являются обычай, направленность воли, ценностная ориентация, язык, письменность, искусство, поэзия, судопроизводство, религия и т.д. Свою высшую функцию нация должна видеть в существовании нации как таковой. Она вечно должна заботиться об упрочении суверенности государства.

Сохранение самобытности и ее укрепление в Азербайджане, главным образом, зависит от активности внутренних сил и от выявления национальной внутренней энергии. Культура не является простой суммой культур отдельных личностей, она сверхиндивидуальна и представляет собой совокупность ценностей, творческих продуктов и стандартов поведения общности людей. Культура — единственная сила, формирующая человека как члена общности.

Культура сохранения национальных особенностей становится богаче, если она взаимодействует со многими народами страны. И мы смогли добиться больших успехов на этом поприще за счет ориентировки нашего уважаемого президента Ильхама Алиева.

Личностная свобода в Азербайджане, высокий уровень социальной сплоченности, социальная солидарность и др. — это и есть те основные ценности, которые обеспечивают жизнеспособность народа и реализуют национальные стремления и идеалы.

Человек — единственное существо во вселенной, которое не только созерцает ее, но и своей активной деятельностью заинтересовано в целесообразном преобразовании ее и самого себя. Он является единственным разумным существом, способным

к рефлексии, к раздумьям над своим бытием. Человек не равнодушен и не безразличен к существованию, он всегда выбирает между разными возможностями, руководствуясь желанием улучшить свое существование и свою жизнь. Основная особенность человека заключается в том, что он представляет собой личность, которая является членом определенной общности, со своим волевым целеустремленным поведением и которая действием стремится к удовлетворению своих потребностей и интересов. Способность создания культуры и есть гарант человеческого бытия и его фундаментальный характеризующий признак.

Общественная жизнь — это, прежде всего, интеллектуальная, моральная, экономическая и религиозная жизнь. Она охватывает все особенности совместной жизни людей. Ни одна культура не может существовать без общества, но также и ни одно общество не может существовать без культуры. Мы не были бы «людьми» в том полном смысле, который обычно вкладывается в данный термин. Мы не имели бы языка, чтобы выразить себя, не обладали бы самосознанием, и наша способность думать и рассуждать была бы сильно ограничена...»

Моральные ценности и нормы — очень важные явления в жизни индивида и общества. Именно через эти категории осуществляется регулирование жизни индивидов и общества. И ценности, и нормы «вплетены» в общество. Вместе с этим, соблюдение норм — не только их внешняя функция. В соответствии с групповыми нормами индивид рассматривает самого себя.

Почему же глобализации оказывают такое жесткое сопротивление и выражают протест против нее? Неужели те, кто сопротивляется глобализации, не хотят порядка, мира и материального благополучия? Хотя в процессе глобализации принимают участие все экономически, финансово и политически передовые страны, одно из ведущих мест занимает и Азербайджан за счет незационной политике нашего президента.

Реализация либерально-демократического проекта осуществляется в нашей стране, что привело к ее военному и экономическому преуспеванию.

Азербайджанцы считаются защитниками либеральных ценностей, и оказывают в этом деле помощь и поддержку всем заинтересованным странам.

Азербайджанская Республика является сокровищницей памятников истории и культуры. На протяжении многих тысячелетий яркая и многогранная история и культура Азербайджана воплощалась талантом народа в многочисленных бесценных реликвиях.

Историю более миллиона лет имеют орудия труда и другие памятники материальной культуры, найденные в Азыхской пещере — стоянке человека эпохи палеолита. В верхних слоях этой пещеры археологической экспедицией Академии наук Азербайджанской Республики в 1968 году была обнаружена окаменевшая нижняя челюсть древнего человека — азыхантропа, жившего примерно 250 тысяч лет тому назад. Памятники Гобустана, ныне являющегося государственным историко-художественным заповедником, по своеобразию и богатству археологических материалов занимают достойное место в сокровищнице мировой культуры. Подскальные жилища людей от среднекаменного до бронзового века и позже, чашечные углубления, выдолбленные на скалах для сохранения питьевой воды, оригинальные “музыкальные инструменты” — “гавал даш” (камень-бубен), умело сложенные из каменных глыб, которые при ударе издают ярко выраженный металлический звук, более четырех тысяч наскальных изображений зверей, животных, сцен труда, коллективной охоты и танца, исполненные с большим для своего времени искусством, — вот далеко не полный перечень экспонатов Гобустанского заповедника. Здесь же находится скала с латинской надписью повествующая о пребывании в Гобустане в I веке нашей эры центурия (подразделения) римского легиона. На терри-

тории республики сохранились руины античных и средневековых городов, являвшихся столицами, центрами ремесла и культуры государств, находившихся на территории Азербайджана в отдельные периоды. Это — Габала (Кабала, Кабалака), Барда (Партав), Гянджа, Шабран, Орен Кала (Бейлаган), Шемаха, Халхал и другие. Большой интерес вызывают оборонительные сооружения — крепости и башни — Чирахкала, Дидван и многие другие, воздвигнутые в начале нашей эры и позже, для защиты от нашествий кочевых племен и иноземных поработителей. Особый интерес представляет комплекс оборонительных сооружений на Апшероне: Мардакянская, Нардаранская, Бильгяхская, Раманинская, Маштагинская и другие башни. Уникальным оборонительным сооружением является воздвигнутая в Баку в XII веке Девичья башня (Гыз Галасы), т.е. непокоренная, представляющая собой восьмьюрусное монументальное сооружение высотой 28 метров и толщиной стен у основания 5 метров. В Азербайджане сохранились великолепные памятники зодчества периода существования государства Кавказской Албании (I тысячелетие до нашей эры — VII век нашей эры) — храмовые комплексы в селениях Лекит, Кум Кахского района, в селениях Киш и Орта Зейзит Шекинского района, близ селения Юхары Аскипара Казахского района... Одним из интересных сооружений является Амараский монастырь в селении Сос Ходжавендского района, построенный в начале IV века нашей эры. На протяжении многих веков он являлся кафедральным собором Кавказской Албании. В V веке в монастыре была открыта школа.

В VII веке нашей эры территория Азербайджана была завоевана арабами. В это время появляются новые типы культовых сооружений — мечети, ханеги и другие.

С XII века происходит укрепление государственности и развитие городов, в которых формируются архитектурные школы, органически сочетавшие местные традиции и высокое профессиональное мастерство.

Венцом средневековых дворцовых сооружений Азербайджана является построенный в середине XV века ансамбль дворца Ширваншахов в городе Баку. В настоящее время он является государственным музеем-заповедником, который ежедневно посещают тысячи туристов. В ансамбль входят двухэтажный дворец, усыпальница, мечеть с минаретом, диванхана, представляющая собой парадный аудиенц зал, мавзолей Сеида Яхья Бакуви, баня, а также ворота Мурада (XVI век). Особую торжественность всему комплексу придают величественные порталы зданий, украшенные тончайшей резьбой по камню.

Памятники архитектуры — мемориальные сооружения — представлены мавзолеями в селениях Джуга (XIII век) и Карабаглар (XIV век) в Нахичеванской республике, в городе Барда Бардинского района, селениях Кенгерли и Хачиндорбатлы (XIV век) Агдамского района, Дири-Баба (XV век) недалеко от поселка Мараза Шемахинского района и другими.

Азербайджан по своему географическому положению находится на пересечении важных торговых путей. Поэтому на дорогах и в городах было построено множество караван-сараев — постоянных дворов. Подобные караван-сарай сохранились в Баку, в населенных пунктах Апшерона, Нахичеванской Автономной Республике, Нагорного Карабаха, городах Гянджа и Шеки, в Физулинском, Шемахинском и других районах.

Азербайджан отличается большим разнообразием природы. На его территории сочетаются обширные плоские низменности, лежащие ниже уровня мирового океана и горные вершины, высота которых превышает 4 тысячи метров, знойные пустыни и прохладные альпийские луга, безжизненные солончаки и субтропические леса. На территории Азербайджана соприкасаются несколько зоогеографических провинций со своими характерными фаунистическими комплексами. На равнинах чрезвычайное обилие грызунов, пресмыкающихся и рептилий, из крупных животных обитают джейраны. На склонах Большо-

го Кавказа обычны представители европейских лесов — волк, медведь, рысь, кабан, олень; встречается дагестанский тур, безоаровый козел.

В мелководных заливах Каспия обилен и разнообразен мир птиц. Большое значение для сохранения и восстановления природных комплексов Азербайджана имеют созданные в республике заповедники и заказники.

Азербайджан — страна с сохранившимися традициями. Издавна отмечаются праздники по лунному мусульманскому календарю: “Гурбан байрам” (“Праздник жертвоприношения”), “Рамазан байрам” (“Праздник после поста”). “Новруз байрам” (Новруз переводится как “новый день”) — самый древний и почитаемый в Азербайджане праздник прихода Нового Года (по мусульманскому календарю) и Весны. Он отмечается в день весеннего равноденствия — 21-22 марта. Этот праздник — символ обновления природы и плодородия: сельские люди среднего востока отмечают этот праздник с древних времен. Подготовка к празднику начинаются задолго до него. Люди убирают дома, сажают деревья, шьют новую одежду, раскрашивают яйца и готовят национальные блюда: шакярбура, пахлава и другие блюда национальной кухни. Пшеницу жарят с кишмишом и орехами (говурга). Обязательно в каждом доме должно стоять “семени” — зеленые ростки пшеницы. Каждый вторник в течение 4-х недель до праздника дети прыгают через костры и зажигают свечи. Накануне праздника близкие родственники ходят друг к другу в гости. Новруз — семейный праздник. В вечер праздника вся семья собирается за столом, заставленным разнообразными блюдами, чтобы сделать Новый Год богатым. Праздник длится несколько дней и заканчивается народными танцами и другими развлечениями: фольклорные песенные группы, соревнования в национальном спорте. В сельских поселениях справляют также праздники урожая. Искусство азербайджанских резчиков по камню разнообразно: здесь и круглая

скульптура, и горельеф, и не глубокий резной рисунок. Издавна иностранных путешественников, посещавших Азербайджан, приводило в изумление изобилие рельефов с фигурами животных, людей, а иногда и с небольшими сюжетными композициями, высеченными на фасадах домов и на надгробных плитах. В степях Ширвана, Мугани, на равнинах Карабаха часто встречаются и скульптурные изваяния. Среди памятников каменной пластики Азербайджана большую научную ценность представляют культовые памятники, фигуры людей. Некоторые из монументов достигают трех и более метров высоты. На всех памятниках руки расположены, главным образом, на груди. На затылке объемно обозначена коса. Помимо чисто ритуальных моментов, эти памятники прославляли идеи непобедимости и могущества воздвигнувшего их народа. Не случайно они ставились на возвышенностях, на самых оживленных древних торговых путях. Появление в III-VII века такого рода статуй - явление не случайное. Этот исторический период связан с пребыванием в Азербайджане гунских, а позже огузских племен, сыгравших определенную роль в формировании этнического состава азербайджанского народа.

За тысячелетия своего существования ювелирное искусство азербайджанского народа прошло большой путь развития от простейших способов изготовления изделия самых сложных. Многочисленные украшения и предметы из благородных металлов, относящиеся к XI веку до нашей эры - XII веку нашей эры, свидетельствуют о высоком уровне материальной культуры азербайджанского народа. Анализ обнаруженных изделий дает основание говорить о совершенстве ювелирного искусства азербайджанских мастеров древности и его преемственности: многие древние украшения «дожили» до нашего времени, сохранив свои формы или полностью, или в отдельных элементах, частично потерявших свое первоначальное значение. Большая часть изделий относится к XIX веку. В это время главными цен-

трами ювелирного ремесла Азербайджана являлись города Баку, Гянджа, Шемаха, Шуша, Шеки и Нахичеван, а основными видами ювелирных работ были штамповка, чеканка, волочение, наращивание зерни и эмаль, образцы которых представлены в коллекциях музея. Одним из наиболее распространенных приемов ювелирной техники XIX века являлась штамп-чеканка, которая имела три вида: пуансонный (точечный), плоско-рельефный и высокорельефный. Методом штампа изготавливались различные виды украшений для одежды, браслеты, головные и шейно-нагрудные украшения, фрагменты для некоторых фасонов мужских поясов и другое. Штампованные бляшки с точечным и растительным орнаментом нашивались на женскую, главным образом, свадебную одежду. По форме бляшки бывали самых разнообразных конфигураций - круглые, квадратные, прямоугольные, восьмигранные, в форме лепестков, рыбок, цветков и так далее. Такие бляшки широко использовались также для украшения различных бытовых предметов, таких как футляры для часов, расчески, Корана, молитвенной печати и других.

В музее имеется редкое собрание женских украшений. Большая коллекция многоярусных шейно-нагрудных украшений состоит из штампованных деталей в виде цветов, лепестков, полумесяца и звезд, соединенных колечками. Этот вид шейно-нагрудных украшений характерен для населения Нахичевано - Ордубадской историко-этнографической зоны и в настоящее время. Методом штампа изготовлены и многоярусные головные украшения, состоящие из узких прямоугольных спаянных пластин, к которым подвешены миндалевидные подвески, в свою очередь имеющие подвески в виде листочков. Между подвесками на тонкой крученой проволоке подвешен мелкий жемчуг.

В Азербайджане и поныне широко распространены золотые полые (дутые) бусы круглой формы, называемые «пил», и

продолговатой формы – «арпа» (зерно ячменя). Штампованные бусы «арпа» имеют точечный и линейный орнамент. Их одедали отдельно или в сочетании с различными штампованными или гравированными подвесками. В XIX веке из нагрудных украшений, нашиваемых на верхнюю женскую одежду, широкое распространение получили крупных размеров штампованные дутые пуговицы в виде нераскрывшегося бутона, называемые «гоза дюйма» или «катиби дюйма». Другой вид пуговиц, «гуш-пара дюйма», имел форму колокольчика, в нижней части которого имелись подвески в виде листочков и коралловой бусины. Среди изделий, изготовленных методом штампа, интересны дутые серьги в виде широко распространенной на Востоке формы «бута» (нераскрывшийся бутон) с алмазной вставкой и подвесками из жемчуга, а также браслеты, состоящие из двух спаянных пластин с пуансонным орнаментом, отдельные детали которых нанизывались на нитку. В музее собрана большая коллекция филигранных изделий. Азербайджанские ювелиры в этом виде ремесла достигли большого совершенства. Они выполняли скань трех типов – плоскую, накладную и наиболее сложную – бугорчатую, часто сочетая ее с зернью – мелкими золотыми шариками, напаянными на сканый орнамент.

Кроме того Азербайджанская культура бесспорно это колыбель поэтов. Уже в период арабского халифата представители азербайджанской письменной литературы – Исмаил ибн Ясар и Муса Шехеват упомянуты в рукописи XI века «Китабуль-Агани» («Книга песен») Абуль-Фараджа Исфагани. Период 8-10 веков характерен известностью азербайджанских ученых – медиков, правоведов. В Музее Литературы Азербайджана мы узнаем о поэте и ученом Хатибе Тебризи, о философе Бахманяре (талантливый ученик ибн Сины (Авиценны)) и знакомимся с возникшим в X-XI вв. народным героическим эпосом «Китаби Деде Коркуд». Бахманяр написал «Книгу образования», «Книгу украшения о логике», «Книгу красоты и счастья». Рукопись его

книги “Ат-тахсил” до сих пор хранится в рукописных фондах Лондона, Каира, Тегерана, Бейрута. Прославили азербайджанскую литературу такие гениальные поэты Востока, как Низами Гянджеви, чье пятикнижие “Хамсе” по праву входит в сокровищницу мировой литературы, его современник Афзаладдин Хагани, Мехсети Гянджеви, Мухаммед Физули, Молла Панах Вагиф, Хуршуд-бану Натаван, драматург и мыслитель Мирза Фатали Ахундов, сатирик Сабир, Джалил Мамедкулизаде.

Ковроткачество также известно с древнейших времен и относится к высокоразвитым видам ремесел. Археологические памятники рассказывают о том, что на территории Азербайджана искусство ковроткачества было известно еще в IX веке до нашей эры. О древности ковроткачества свидетельствуют и более поздние письменные источники, например, труды таких древнегреческих, римских и арабских авторов, как Геродот, Ксенофонт, Аль-Мугаддаси. Азербайджан является одним из уникальных ковровых регионов мира, где в течение веков вырабатывалось и достигло совершенства искусство мастеров, создавших лучшие образцы ковров и ковровых изделий, начиная с простейшего - паласа, и кончая наивысшим по сложности ворсовым ковром - халча. Азербайджанское ковровое искусство отличается большим разнообразием ковровых композиций, насчитывающих сегодня свыше шестисот видов. Порою богатая и сложная композиция имела распространение в границах одного села, города или этнической группы, где вырабатывались эти ковры, и по традиции, как богатейшее наследие передавалась из поколения в поколение. К примеру, можно отметить некоторые ковровые композиции, названные по месту их выработки - Пиребедиль, Чичи, Афурджа, Салахлы, Шихлы, или же по названию этнической группы - Сор-сор, Джек, Грыз, Гасым ушагы, Талыш, Гара-гоюнлу и другие. Особенностью азербайджанского коврового орнамента является то, что здесь использованы изображения фитоморфного, зооморфного, антропоморфного (не взирая на запрет

Ислама изображать человека) и геометрического происхождения, сильно стилизованные при их передаче на ковре. Если в далекие времена некоторые орнаментальные изображения носили определенный, ясный смысл, то с течением времени первоначальное значение изображения полностью забывалось, и данный элемент превращался в художественный орнамент без смыслового значения. Большая часть сюжетов азербайджанского коврового орнамента свидетельствует о традиционности их в общем ремесленном производстве Азербайджана. На многочисленном материале прослеживается идентичность орнаментации по металлу, дереву, тканям, керамике и так далее. К примеру, основным мотивом ковра «Хила-бута» является орнамент «бута», встречаемый в различных исполнениях на изделиях этого вида ремесленного производства. Орнаментальные мотивы в большинстве своем заимствовались из окружающей природной среды или предметов быта. Установлено, что при создании ворсового ковра «Шильян», основой орнамента послужили пчелиные соты - символ богатства и достатка. Сегодня лучшие образцы азербайджанского коврового искусства представлены в крупнейших музеях мира, в частности в Музее Виктории и Альберта в Лондоне, что свидетельствует о высоком уровне развития древней и вечно молодой культуры азербайджанского народа. О богатых художественных традициях азербайджанских мастеров говорят прекрасные образцы ремесла древности, античная глиптика и торевтика Кавказской Албании, средневековая керамика Байлакана и Гянджи. Об этом напоминают средневековые мавзолеи Нахичевани и Ширвана с их ажурной резьбой и красочными изразцами, изящные ткани Шеки и Шемахи, затейливые узоры казахских, карабахских и кубинских ковров, полные экспрессии и декоративной выразительности средневековые тебризские миниатюры, тонкая каллиграфическая вязь рукописей.

Когда в 1991 г Азербайджан восстановил независимость после распада СССР, в истории страны началась новая стадия. Кон-

ституционный Акт “О государственной независимости Республики Азербайджан” был принят 18 октября 1991 г. Республика Азербайджан, управляется президентом, избранным народом, в результате голосования всего населения вне зависимости от этнической, языковой и религиозной принадлежности, проводит курс независимого развития. Первый референдум в истории Азербайджана, состоявшийся 29 декабря 1991 г., вновь утвердил единство всех граждан страны, где все национальности, проживающие в ней, включая все этнические меньшинства, составляют народ Азербайджана. Согласно Конституции 1995 г., Азербайджан является правовым, суверенным, унитарным государством, развивающимся в духе Генеральной декларации по правам человека и других основных документов ООН, Хельсинского Акта 1975 г. и ОБСЕ. Будучи страной с переходной экономикой, Азербайджан находится на стадии интенсивного развития, осуществляя программы, направленные на создание благоприятных правовых и экономических условий для развития бизнеса, привлечения в страну инвестиций, введения высоких технологий и консолидации финансовых и банковских ресурсов.

В области внешней политики Азербайджан придерживается независимой и миролюбивой политики, являясь членом ООН, Совета Европы, СНГ, Организации Исламской Конференции и многих других организаций. Для туристического отдыха в Азербайджане имеются: живописные природные ландшафты, памятники культуры, современные туристические комплексы. Худат-Яламинское взморье со своими лесами, морские побережья Абшорона. Юг Азербайджана: Лянкяран-Астаранский регион является прекрасным местом для отдыха. В этих местах прекрасные песчаные пляжи, с температурой воды 22-26°C в течение пяти и более месяцев, что обеспечивает продолжительный купальный сезон. Наиболее привлекательны для альпинизма и зимнего спорта Шамахинский и Гусарский районы. Многие виды животных и птиц являются объектами лицензионной охо-

ты, а в заказниках и заповедниках их очень легко увидеть и сфотографировать. В частности, для этого очень удобен Гызылагачский заповедник, где в зимние месяцы скапливается более миллиона особей двухсот видов перелетных птиц.

В Азербайджане имеется ряд оздоровительных курортов с минеральными источниками, которые предоставляют возможности для лечения многих недугов, поддающихся бальнеологической или природной терапии. Большинство курортов с минеральными источниками являются одновременно туристскими центрами. Особенно богат минеральными источниками Нахчыван, совершенно уникальным является единственное в мире месторождение лечебной нефти - Нафталан.

В Азербайджане наиболее привлекательны для туристов Баку и Абшеронский полуостров, Нахчыван, Губа-Хачмазский, Шеки-Загатальский, Лянкяран-Астаринский регионы, исторические области Ширван и Гянджабасар. Прекрасная природа этих мест, бесчисленные памятники старины, удивительное этнографическое разнообразие, поражающее искусство местных умельцев и кулинаров надолго оставят у гостей незабываемые впечатления об Азербайджане. Невозможно не отметить огромный вклад в развитие туризма и культурную базу, которые внес министр культуры и туризма Абульфаз Гараев.

Президент Азербайджана Ильхам Алиев всячески способствует развитию новых памятников монументальной скульптуры, мемориальных и архитектурных комплексов.

Так это нашло отражение и в распоряжение подписанным им с целью соответствия общего художественно-эстетического вида памятников монументальной скульптуры, мемориальных и архитектурных комплексов Азербайджана национально-духовным ценностям, а также благоустройства мест их расположения.

Исполнительной власти Баку поручено совместно с соответствующими органами подготовить и представить главе госу-

дарства в течение одного месяца предложения по новому проекту мемориально-архитектурного комплекса Аллеи шехидов.

Министерству культуры и туризма дано поручение совместно предпринять меры по охране памятников монументальной скульптуры, мемориальных и архитектурных комплексов в Баку, других городах и селах, а также их благоустройству.

Кроме того, Министерству туризма и культуры поручено создать специальный парк-музей из малых форм памятников и статуй, находящихся под открытым небом в составе Государственного музея искусства Азербайджана, осуществить проверку состояния парков, садов и других зон отдыха, бюстов, барельефов и прочих произведений скульптуры и памятных мемориалов.

Кроме того, Минтуризма совместно с Национальной академией наук должна подготовить предложения по установке памятников и комплексов в соответствии с требованиями идеологии азербайджанства, разработанные на основе предложений соответствующих творческих объединений.

Кабинету министров поручено предпринять соответствующие меры по выполнению Указа президента «О создании памятника Деде Горкуту и историко-этнографического комплекса «Деде Горкут дуньясы». Все выше перечисленное в ближайшем будущем будет претворено в жизнь. Явному доказательству этому являются слова министра культуры и туризма Абульфазы Гараева - «Общий художественно-эстетический вид памятников монументальной скульптуры, мемориальных и архитектурных комплексов Азербайджана должен соответствовать национально-духовным ценностям азербайджанского народа, воспитывать и прививать молодежи моральные устои азербайджанской культуры и науки».

Культурное наследие Азербайджана представлено в 150 музеях и галереях республики. Среди них выделяются Музей Истории Азербайджана, государственный музей-заповедник «Дворец Ширваншахов», Музей искусств, Музей ковра и деко-

ративно-прикладного искусства, Музей Литературы Азербайджана. Книжная мудрость представлена 4650 публичными библиотеками. В республике функционируют сотни Дворцов культуры и клубов, государственных театров, Филармония, Музыкальная Академия, Институт искусств и многие другие учебные заведения в области культуры.

И все мы рядовые Азербайджанцы должны всю свою сознательную жизнь посвятить развитию и поддержанию политического курса, основой которого является развитие в сфере культуры - нашего общенационального лидера Гейдара Алиева и его продолжателя Ильхама Алиева.

Усвоение культуры осуществляется с помощью научения. Культура создается, культуре обучаются. Поскольку она не приобретаемая биологическим путем, каждое поколение воспроизводит её и передает следующему поколению. Этот процесс является основой социализации в Азербайджане. В результате усвоения ценностей, верований, норм, правил и идеалов происходят формирование высокой культуры и постоянного развитие Азербайджанского народа.

ЗАБЫТЫЕ РИТМЫ МОЛОТА И НАКОВАЛЬНИ.

Кузнечное дело издревле было одним из наиболее развитых ремёсел в Гяндже. Находясь в центре обширного аграрного ареала город снабжал земледельцев и скотоводов необходимыми орудиями труда: плугами, косами и серпами, лопатами, граблями, цепями и многими другими необходимыми в хозяйстве металлическими предметами. Люди вынуждены были также охранять свои возделанные поля и скот от врагов, поэтому приходилось мастерам ковать в кузницах и оружие.

Запрет на частную собственность, введённый в советское время, вкупе с политикой индустриализации в короткое время привёл к распаду ремесленных цехов. В течение нескольких десятилетий ушли из жизни старые мастера и ремесло, казалось, полностью кануло в небытие. Однако выясняется, что наследники кузнечных традиций есть и сегодня. Например, как уста (мастер – азерб.) Семендер Шукюров.

Его дед Юсиф и отец Зюльфугар были потомственными кузнецами. Семендер уже с детства подсоблял отцу, а с 1972-го года, то есть вот уже 36 лет самостоятельно занимается этим, традиционным в их роду, делом. Надо очень уж любить профессию, чтобы в самые нелёгкие времена не отчаяться, не махнуть на всё рукой. И сегодня трудностей – хоть отбавляй. Товаров на рынках стало больше. Причём, взять те же топоры, лопаты заводского производства завезённые из России по дешёвой цене.

Конкурировать с ними невозможно. Только на закупку необходимого металла для изготовления вышеуказанных орудий труда, надо отдать больше денег. Удорожает себестоимость продукции и то, что горн в кузнице работает на чистом древесном угле, килограмм которого стоит около 1000 манатов. Конечно работать на природном газе было бы выгодней. Тем бо-

лее, что в последние годы газ в город подаётся. Однако и тут “заковыка”. Дело в том, что газовая контора устанавливает для частных организаций немисливо высокие (причём, взятые “с потолка”) цены. Хотя, установи они счётчики, реальный расход был бы очень даже приемлемым для мастера-производителя.

Чтобы как-то держаться на плаву кузнец максимально удешевляет свой собственный труд. А работа ведь не из лёгких. Недаром даже те, кто изъявляет желание овладеть ремеслом долго не выдерживают. Уста Семендер с горечью говорит:

“Кузнечное дело требует большой физической силы и выносливости. Необходимо хорошо питаться. Я же зарабатываю столь мало, что подмастерьям даже на транспорт не могу денег дать. Поэтому они вскоре уходят”.

Но даже эти гроши удаётся заработать только благодаря тому, что некоторые специфические предметы нашего быта (дыхре, для кромсания мяса; эрсин – приспособление, используемое при выпечке хлеба в тендыре, цепи для разных нужд и т.д.) не завозятся в республику извне.

Кузнецы говорят, что ещё в не столь далёком прошлом работы у них было несравненно больше. Сельский люд Кяльбяджара, Лачина, Зянгилана, Агдама, Шуши и других мест приезжал покупать необходимый инвентарь из Гянджи. Оккупация наших вышеуказанных территорий армянскими агрессорами явилась сильным ударом по экономике, разорила многих; в том числе, довела до закрытия большинства доживших до наших дней кузниц. Семендер Шукюров работает в паре со своим братом. Ещё держатся, ещё горят угли в их горне, ещё слышен стук молота в кузнице.

И нельзя допустить, чтобы всё это угасало на наших глазах. Необходимо принятие мер по поддержанию и даже развитию традиционных ремёсел. Например, определённый интерес такие цеха могут представлять и как объекты туристической экзотики (гости могут наблюдать за процессом производства, по-

купать произведённые здесь сувениры). Следует осознать, что хранители традиций древних народных ремёсел знают и умеют много такого, что является частью национальной культуры, созданной чредой длинного ряда поколений.

Алиева Улькяр Сабир кызы
доцент АНК,
кандидат искусствоведения

КУЛЬТУРНАЯ РЕВОЛЮЦИЯ, или о перспективах развития отечественной культуры.

В конце прошлого года Министерство культуры и туризма Азербайджанской Республики подготовило программу «Государственной концепции развития культуры на 2006-2016 гг.». Это пока мало замеченное, но значительное событие в культурной жизни страны. По сути, после 15-летнего перерыва возобновляются работы по долгосрочному развитию отечественной культуры.

Несмотря на декларативный характер данной концепции (в программе определены общие принципы реализации культурной политики), в ней можно усмотреть свои большие «плюсы».

- Во-первых, это первый со дня установления государственной независимости подобного рода документ – своего рода модель культурной политики, устанавливающая направление и приоритеты развития нашей культуры на ближайшие 10 лет. Ведь в конечном итоге именно культурная политика в большей мере определяет состояние всей сферы культуры в обществе;

- Во-вторых, конкретно, по пунктам определены принципы реализации культурной политики в свете ее рассмотрения через призму социальных и экономических процессов, происходящих в нашей стране;

- В-третьих, рассмотрена правовая основа, необходимая для осуществления данной программы.

Основные «три кита», которые, по мнению авторов проекта, должны ускорить реформу в сфере культуры – это демократизация, децентрализация и демонополизация. Если демократи-

зация не нуждается в объяснении как таковое,¹ то весьма примечательны два других пункта.

Само понятие «децентрализация управления» можно трактовать по-разному. Проблема централизации и децентрализации состоит в распределении полномочий между центральными, региональными и местными органами управления культурой. Важнейшей положительной чертой централизованной модели управления является гарантированная материальная поддержка различных отраслей культуры со стороны государства, ну а важнейшей отрицательной - сильная зависимость деятелей культуры от органов управления (читай, чиновников).

Наиболее существенным позитивным признаком децентрализованной системы управления - является передача большинства управленческих функций в ведение региональных и местных органов управления, лучше знающих местные культурные потребности и, как следствие, распределяющих ресурсы в области культуры более разумно и целенаправленно. В этом случае к компетенции центральных органов управления культурой относятся вопросы, связанные с формированием лишь общего - генерального - направления развития отечественной культуры и координация деятельности региональных и местных органов управления. Таким образом, существование этой модели предполагает децентрализацию системы государственного управления культурой, когда на министерском уровне решаются общенациональные культурные проблемы, происходит выработка общей стратегии развития культуры страны, финансируются крупные культурные мероприятия, а на локальном уровне разрешается весь комплекс конкретных вопросов данного региона.

Однако при децентрализованной системе управления было бы целесообразным учесть следующие аспекты:

При распределении финансовых ресурсов, весьма было полезно информировать общественность или, по крайней мере, определённые курирующие организации какому региону,

сколько, когда, почему и на что выделили средства, чтобы исключить нецелевые растраты.

Наладить систему сбора информации по реализации осуществляемых на местах проектов. При этом необходимо снять гриф «Для служебного пользования», чтобы за ходом осуществления данных проектов смогли ознакомиться широкий круг заинтересованных в них специалистов.

Проблема централизации и децентрализации управления культурой теснейшим образом связана с проблемой распределения ресурсов в области культуры. Не секрет, что культура является убыточной в финансовом отношении сферой и нуждается в существенных денежных вливаниях извне - в первую очередь, как показывает сложившаяся практика, со стороны государства. Демонополизация сферы культуры должна способствовать тому, что часть финансовых затрат будет переложено на негосударственные экономические и деловые структуры. Этому будет способствовать создание института арт-менеджмента и продюсерских центров.

Нужно сказать, что многих проблем удалось бы избежать, если бы у нас на профессиональном уровне была налажена система продюсирования. Отсутствие элементарной продюсерской системы, особенно сказывается на молодых, начинающих свою творческую деятельность талантах. Продюсерами становятся, в основном, ближайшее окружение - друзья, знакомые, родственники, которые подчас не имеют элементарного представления о том, в чём (помимо материального обеспечения) состоит их обязанность.

Хотелось бы пояснить, что продюсер - это тот же, что и в советское время, директор-распорядитель, однако в отличие от прежних времён он рискует уже не государственными деньгами, а своими - отсюда жёсткий селекторный отбор. Продюсер обеспечивает на первых порах (будь то исполнитель либо писатель) не только финансовой, но и организационной поддерж-

кой. При этом он искренне заинтересован в успехе своего протеже, так как он должен отработать не только вложенные в него деньги, но и отдавать проценты с каждого концерта, диска (либо книги) и т.п. Мы уже не упоминаем о существующей на Западе многоступенчатой системе, когда на каждом этапе, в зависимости от коэффициента успеха, продюсер «среднего звена» перепродаёт права своего подопечного продюсеру более высокого ранга, либо целой фирме, непосредственно практикующей в данной сфере.

Безусловно, реализация многоканальной системы финансирования культуры на практике осуществима, но лишь при наличии некоторых хорошо проработанных правовых условий, среди которых наиглавнейшая – это существенные налоговые льготы предоставляемым спонсорам – частным организациям. В качестве примера, можно привести механизм спонсорской поддержки, осуществляемой в США – при финансировании дорогостоящих проектов в области культуры, частным организациям, спонсирующим данные проекты, предоставляются солидные налоговые льготы.

Что касается нашего законодательства, то при принятии закона о спонсорской поддержке, на наш взгляд, необходимо определить:

- конкретные сферы, при спонсировании которых будут распространяться данные льготы (кинематография, народная и классическая музыка, театр и т.п.). Таким образом, автоматически будут «отсеяны» сферы, непосредственно относящиеся к массовой культуре, которая, по сути, является коммерциализированной;
- фиксированный процент налоговых льгот (реальный, а не заниженный) в зависимости от затрат спонсируемых проектов.

В новоизданной программе «Государственной концепции развития культуры на 2006-2016 гг.» кратко освещена будущая деятельность министерства в сфере музыкального искусства. Тут и пункт о сохранении нашего народного наследия – мугама,

ашыгского творчества. И проведение всевозможных республиканских фестивалей, конкурсов, концертов. И участие наших музыкантов и художественных коллективов на всевозможных мероприятиях, проводимых за рубежом.

Что касается последнего положения – чрезвычайно важного для пропаганды нашей культуры за рубежом (и не в последнюю очередь потому, что политика «железного занавеса» столь же «продуктивна» в искусстве, как и в экономике), то помимо организации поездок, курируемых Министерством, должен быть также детально разработан механизм финансирования поездок, проходящих без патронажа Министерства культуры. Учитывая современные реалии, многие музыканты получают приглашение принять участие на разных престижных фестивалях не «по линии» Министерства культуры, а напрямую. В этих случаях, на наш взгляд, и должен быть приведён механизм солидных налоговых льгот частным организациям, определённый в представленной концепции как «Альтернативный источник финансирования». Ведь выступление даже одного музыканта на солидном международном форуме для пропаганды азербайджанской музыкальной культуры порой делает гораздо больше, чем целая официальная делегация.

Один из самых важных и потому идущий под первым пунктом - положение о пропаганде новых музыкальных произведений, и в особенности, нижеследующий подпункт - перепись/перезапись произведений наших композиторов-классиков. Проблема изучения творческого наследия наших композиторов-классиков назрела давно. До сих пор не изданы многие произведения М.Магомаева, Ас.Зейналлы (в том числе и первое азербайджанское произведение для симфонического оркестра сюита «Фрагменты»), Ниязи, К.Караева, Дж.Гаджиева, С.Гаджибекова...

Следует отметить, что в последнее время наблюдается весьма интересная тенденция. Когда начинаешь интересоваться

рукописными, не изданными произведениями наших корифеев, то оказывается, что, несмотря на упоминание данных произведений во всех автобиографических источниках, сами произведения найти не представляется возможным. Хорошо бы организовать научно-исследовательскую работу с привлечением специалистов по поиску многих, вроде бы не утраченных, но и не найденных партитур. Чтобы это впредь не повторялось, о сохранении творческого наследия азербайджанской культуры в целом, и музыкальной культуры, в частности, мы должны задуматься уже сейчас. И если за эти десять лет будут изданы и озвучены произведения наших корифеев – то это уже будет большим «плюсом» новоизданной концепции развития музыкальной культуры.

Чрезвычайно важно, что авторы проекта внесли в раздел «Организация нового концептуально-информационного обеспечения» положение о рекламной и информационной поддержке азербайджанской культуры. По ходу своей исследовательской деятельности не раз приходилось сталкиваться с тем, что в солидных зарубежных музыкальных энциклопедических изданиях, а также в платных сайтах Интернета, освещающих вопросы музыкальной культуры, либо полностью отсутствует информация о музыкальной культуре Азербайджана, либо данная информация «вмешает» в себя две-три «трафаретные» строчки. И всё это на фоне развёрнутой информации об армянской музыкальной культуре, включая соответствующие рисунки, если речь идёт «об исконно армянских народных инструментах» и нотные примеры их ладовой основы.

Несмотря на предпринимаемые в последнее время «шаги» Министерства культуры и туризма в данном направлении, «информационную войну» мы пока проигрываем. В связи с этим, было бы целесообразно наладить постоянный контакт с крупными зарубежными изданиями, специализирующихся по искусству – их не так уж и много и большинство из них, напри-

мер, Oxford University Press, размещают уже опубликованную информацию в солидных платных сайтах Интернета. При этом к сотрудничеству с данными изданиями нужно подходить в индивидуальном порядке. Мало написать текст общего характера об Азербайджанской культуре и «под копирку» (как часто у нас делается) выслать данным изданиям, а хотя бы поинтересоваться какая конкретно информация их интересует, какой направленности, то есть предложить им то, что им будет интересно издать, так как конъюнктуру своих рынков они знают лучше нас. При этом нужно подготовить материалы не общего характера, а по конкретным разделам. Если говорить о музыке – то отдельно и развёрнуто представить историю развития музыкальной культуры, ладовую основу азербайджанской музыки, народные инструменты, мугам, ашыгское искусство, джаз, творчество азербайджанских композиторов, состояние современной музыки. Безусловно – это чрезвычайно сложно, но это следует начать уже сейчас, чтобы через несколько лет вновь не доказывать принадлежность мугама, ковров, миниатюр и т.п. к азербайджанской культуре.

В заключении отметим, что разработка, попытка сформулировать модель культурного развития нашей страны на ближайшие десять лет в подобном обобщённом формате, конечно, столкнётся с большими трудностями. Но выбранный вектор развития – обнадёживает.

1 Следует отметить, что при рассмотрении положения о свободе творческой деятельности, параллельно необходимо создать механизм ответственности, обязательства, а также выработать критерии ограничения этой свободы. В основе критериев отбора – это соответствие данного продукта творческой деятельности с моральными и этическими нормами данного общества, национальными и религиозными традициями.

Философское мышление Кара Караева

Каждая человеческая эпоха выдвигает своих гениев, прогрессивно изменяющих духовный мир своего общества и, становящихся в ряд общечеловеческих ценностей, ведущих к совершенству бытия. К таковым личностям относится не только музыкант, а создатель нового направления духовности человека, творец целой эпохи азербайджанской философии культуры Кара Караев.

Наша главная задача - анализировать, исследовать эпохальные события в музыкальном мышлении, формирующие философию культуры азербайджанского общества.

Необходимо исследовать историческое значение творчества Кара Караева, его философию культуры музыкального мышления, которая стала сильнейшим импульсом, толчком формирования нового уровня интеллектуального мышления, философии культуры азербайджанского общества через личность, мысли, идеи, явления нашей эпохи, то есть процессы, происходящие во второй половине XX века. Личность К.Караева глубоко многогранна, его деятельность – это деятельность Человека, Гражданина, Художника по складу ума, Творца и генератора новых идей, а самое доминирующее в нем – мыслителя в музыке. Свое жизненное кредо, идеи, мысли, чувства Караев воплотил в музыке. Главное, посредством его музыкального мышления в каждом созданном им произведении, он открывает новое, формируясь в новую философию культуру своей эпохи. Надо признать, что, пользуясь современным, авангардным языком, а в последствии, конкретно шенбергской системой двенадцатитоновой музыки (с XVII века, вплоть до XX века все мировое композиторское творчество строилось только на семитонной музыке) он, привнес ее в национальную среду, факти-

чески создает новую художественно-эстетическую сферу, где происходит переход к более высокой ступени развития музыкального мышления. Интеллектуальное начало подобной музыки требует подготовки аудитории ее слушателей. Мне вспоминаются гениальные композиторы разных эпох, которые своим творчеством открывали новые горизонты художественной мысли, где также требовался более высокий уровень музыкального мышления для понимания, восприятия их творений. Это касается Иоганна Себастьяна Баха, Людвиг ван Бетховена, Гектора Берлиоза, Густава Малера и многих других композиторов, которые в истории человечества остались навечно. Да, вся творческая мысль Кара Караева по своей значимости бессмертна, ибо его творения будут жить в веках.

Творчество Караева состоит из звуков. Звук несет смысловое значение музыки, из которого и слагается музыкальное мышление. Один и тот же звук может носить разную функцию и разную эмоциональную, чувственную нагрузку, характер, интонацию в зависимости от тех чувств и мыслей, которые вложены в их духовный мир звучания композитором. Динамика музыкальной фразы отображает внутренние переживания его создателя, где формируется эстетическое начало художественного произведения. Основу мыслей в музыке составляет мелодия, состоящая из звуков. Она есть высокоорганизованное содержание мыслей в музыке. Хотя, нельзя исключать и такие компоненты фразы, как лад, ритм, гармония, динамика, стиль. Вообще, по поводу сочинения мелодии великолепно сказал Асафьев: «Музыка интеллекта, рационально обусловленная для того, чтобы развить чутье линии, должна опираться на коренные свойства образования напевов и условия, обеспечивающие их протяженность. Важна также цепляемость за привычные сочетания, то есть слуховой консерватизм, а иными словами опора на традицию необходима для создания подлинной мелодии.» (1,88) Слова великого музыковеда и взял на вооружение Кара Караев.

Когда мы говорим о механизме образования мелодии-мысли, необходимо добавить, что у Кара Караева она сделала эволюцию от монодийности к гармоническому и полифоническому многоголосию. Главным признаком караевского мелоса, как мелоса азербайджанского, является опора на самоценность мелодии как выразителя мысли через перетекание тона в тон, при всей огромной роли гармонических и полифонических средств выражения (об этом пишет музыковед-исследователь Кенуль Насирова в фундаментальной монографии «Мелодика Кара Караева»). (2,292-293)

Обо всем этом мы пишем для того, чтобы показать механизм формирования музыкального мышления композитора, который в силу природного таланта и современных достижений в музыковедении сотворил музыку, по эмоционально-интеллектуальному уровню перешедшую в новое качество философии культуры музыкального мышления азербайджанского народа, поднявшись до уровня общечеловеческих ценностей. Следовало бы отметить и другую особенность мелодии Кара Караева. При всей совершенности композиций, мелодий на высокопрофессиональном уровне, внутренняя ткань их построена по закономерностям народных, национальных элементов. Подтверждением сказанному являются слова корифея азербайджанской профессиональной музыки XX века, самого композитора Кара Караева: «Немало примеров имеется, когда национальные признаки в музыке того или другого автора проявляются без прямого отношения к фольклору, когда склад музыкального мышления, особенности и развития и разворота музыкального материала, артистический темперамент, сам характер и образ проявляют национальную природу музыки данного художника достаточно убедительно». (3, 24)

Выскажем еще одну мысль по поводу музыкального стиля Кара Караева. Стиль композитора вмещает в себя необходимые составляющие особенности, воедино определяющие художест-

венное творчество композитора. Сюда входят лад, мелодия, ритм, гармонический склад мышления, весь дух звучания музыки, из которого и состоит музыкально-эстетическое начало произведения, где смысл, идеи, мир образов, по своей природе, оригинальны, неповторимы и отражают внутреннее состояние композитора.

Почему мы вывели на начало рассмотрения и исследования музыкального мышления философию культуры великого Кара Караева? Дело в том, что интеллектуальная сложность музыкального материала для восприятия простым слушателем, да иногда и исполнителем музыки К.Караева, в целом оказывается в некоторой степени сложным. Караев не опускается до обычного слушателя, а заставляет мыслить, воспринимать усложненный язык музыки, с целью воспитания и расширения возможностей слушателя до уровня интеллектуально развитого современного человека, с его современным художественно-эстетическим вкусом. Ибо XX век – век техники, развитого разума, высоких цивилизованных ценностей. Вкупе со сказанным, философия культуры музыкального мышления требует особо организованной подготовки для восприятия и получения удовольствия от услышенного.

Эстетическим направлением караевской музыки является осознанность чувств. Эмоциональное находится в соподчиненности интеллектуальным закономерностям новизны, остро выглядывающих проблем современной композитору жизни. Его видение настоящего для динамически развивающегося будущего – глубинная основа композиторского и человеческого мышления Кара Караева, у которого нет оторванности от бытия. Но он не в силах использовать материал цитатно, что было и есть. Призма его музыкального мышления требует своего видения происходящего. Его человеческая, в том числе и композиторская философская мысль в естественном созидании нового, нетрадиционного, поднимает национальное до уровня общечеловеческих ценностей.

Творческое, музыкальное мышление, отсюда и формирующаяся философия культуры Кара Караева своеобразна, характерна, и присуща именно ему.

При всей оригинальности музыкального мышления, новой эстетической ауры, среды, корни национального существуют во всех музыкальных композициях Караева. Естественным образом они входят и в творческий процесс музыкального мышления великого Кара Караева. Ашыгское искусство и классический мугам в ткани композиций великого Метра проходит - невидимой нитью, формируя и развивая его философию культуры. Не только музыкальное, но и все созданное Караевым, проходит через высочайший интеллект. Сплав интеллектуального и эмоционального, творящий вечно новое, как в идее, так и в музыкальном воплощении является эталоном философии культуры в целом, и музыкальным мышлением в том числе.

Природа мыслей Кара Караева оригинальна в самобытности, неповторима, только ему свойственна, как по форме, так и по содержанию. Это его естественная природа, проявляющаяся во всем, что бы он ни писал, творил, создавал, говорил, выступал или действовал в жизни. Караевское кредо – новизна созидания, высокоинтеллектуальная природа постоянных открытий. Его логика философии культуры музыкального мышления – это прогрессивное движение мыслей, чувств, свершений.

К.Караев в своих выступлениях, зачастую затрагивая проблему современной и новой музыки, утверждал, что это далекие друг от друга понятия. Он говорил о музыке И.Стравинского, С Прокофьева и других, как о современной музыке. А таких известных композиторов, как Кш.Пендерецкий или В.Лютославский, – Караев причислял к создателям новой музыки, ибо новый язык, приемы и стиль создавали совершенно отличную эстетику композиторского мышления. Музыкальное мышление и его реализация в сочинениях, а оттуда и результаты ху-

дожественного творчества совершенно отличны от философии культуры представителей современной музыки XX века.

Все начала караевской эпохи профессионального композиторского творчества в активе имели названные и рассмотренные нами фундаментальные основы народного музыкального творчества, такие как развитая форма ашыгской музыки, классического мугама и основа профессионального композиторского искусства, – все творчество великого и гениального Узеира Гаджибекова.

Надо отметить, что Кара Караев изучал основы азербайджанской народной музыки под руководством Узеира Гаджибекова, по классу фортепиано учился у знаменитого профессора Г.Шароева, по классу композиции у профессора Л.Рудольфа, а гармонии у Н.Чумакова.

В 1938 году К.Караев поступает в Московскую Консерваторию в класс профессора А.Александрова, полифонию преподает ему Г.Литинский, инструментовку – Василенко, анализ музыкальных произведений – Л.Мазель. А в последствии К.Караев поступает в класс композиции гениального композитора XX века Д.Шостаковича. Этим мы подтверждаем философское определение о том, что «среда определяет сознание», если еще к этому прибавить и природный дар музыканта – Кара Караева.(4)

Здесь мы не случайно привели имена людей, которые пестовали Кара Караева как музыканта-композитора.

К.Караев оказался тем титаном человеческой мысли и чувств, который создал целую эпоху караевской музыки в Азербайджане. Далее мы раскроем закономерности расцвета философии культуры караевского музыкального мышления, оказавшего решающее влияние на последующие поколения музыкального мира в Азербайджане. И не только.

Масштабы художественных интересов композитора К.Караева выходят за рамки национального, охватывая общечеловеческие художественные интересы.

К примеру, «Албанская рапсодия». Тематический материал музыки близок к национальной среде, отражающей специфику и художественное воплощение национальной музыки, где раскрываются корни интонационного и эстетического внутри ткани произведения. В произведении Кара Караева, «Албанская рапсодия», он впервые обращается к фольклору, духовной культуре другого народа, хотя существует родственная связь с азербайджанским ладом «Чаргях», а быстрые части напоминают стремительные азербайджанские танцы.

Сочинения Кара Караева, их качественное отличие от творчества его окружения в идейно-эстетическом, художественном смысле языка изложения своих музыкальных мыслей, идей очевидна. Глобальность суждений и тематического материала отличает музыкальное мышление Кара Караева серьезностью и глубиной развития, широтой взглядов, объемом охвата общечеловеческих проблем и ценностей. Философия культуры музыкального мышления Кара Караева влияла и на другие народы мира.

В проблеме воплощения художественной мысли крайне важную роль играет техника композиторского письма, метод и стиль создателя музыки. А это уже зависит от уровня интеллектуального музыкального мышления его эстетических взглядов и поставленных задач, а также, в зависимости от того, насколько возможности композитора находятся на уровне современных ему мировых технических нововведений. А своеобразие, характерная особенность, дающие возможность узнавания его душевной экспрессии, интонационного начала, только ему присущего звучания, все это составляет органическое единство его музыкального языка и стиля, неповторимого, и только ему данного от природы.

Профессиональное композиторское творчество азербайджанских создателей музыки во второй половине XX века, без сомнения, отличавшееся друг от друга компонентами музы-

кального мышления, имеющее свои очень высокие достоинства, пропитанные различной технологией музыкального созидания, поднялись до высот общечеловеческих ценностей. Сам Кара Караев, обладающий способностью видения всего новейшего, умения впитать в себя наисовременнейшие стили, направления и технологии последнего слова, необыкновенно чутко пользующийся в своем творчестве, национальными интонациями, полностью отвергая цитатность, вводя в музыкальную ткань родные ему азербайджанские, в высшей степени утонченные мелодии, в синтезе с новыми техническими возможностями, достигает поставленных перед собой художественных задач.

Он творил, создавал высокоинтеллектуальную, чувственную, эмоциональную, отвечающую современным эстетическим требованиям, гуманистически высокую, поразительно новую музыку, отвечающую духу своего народа, времени, поднявшуюся на уровень восприятия общечеловеческих ценностей. Вот здесь и создавалась новая философия культуры музыкального мышления великого Кара Караева. Своеобразный веер музыкальных красок композитора невольно заставлял человека не только эмоционально чувствовать и духовно обогащаться, но и мыслить. А это, конечно, в свою очередь, воздействовало на философию культуры общества, расширяя мир видения современных нам людей.

Музыка Кара Караева обладает внутренней энергией, глубокой потенцией передачи через музыку в синтезе с другими видами искусства, живописности, изобразительности, литературных характеристик героев, глубину их души и многое, многое другое. При этом, все осознанное передается звуками, музыкой. Уникальность, неповторимость, гениальность сотворенного в музыке композитором К.Караевым, невольно высекает монументальный образ явления нашей эпохи – Человека, Гражданина, Художника – Кара Караева.

В качестве примера сказанному обратим свой взор к гениальному сочинению по сюжету Низами Гянджеви из поэм «Пятерицы» - балет Кара Караева «Семь красавиц».

Заметим, что каждое творение Кара Караева – что-то новое в мировой философии культуры музыкального мышления.

Балет Кара Караева «Семь красавиц» нетленное, зафиксированное, длящееся состояние в пространстве и времени, нежность вечной женственности, поток мысли, трагический страх реальности.

Музыкальное мышление Караева в образах семи красавиц раскрыло новое мировосприятие гуманистического и прекрасного через уровень философии культуры композитора второй половины XX века.

Импульс образов поэм Низами Гянджеви, будучи источником творческого вдохновения, трансформируясь в музыкальные образы, приобретает особые, обостренные выразительные средства в музыкальной ткани и танцах. Эти образы приобретают еще более сильные, эмоциональные, чувственные, поразительно умозрительные характеры в технике композиторского творчества, в звуках, в технике танца; где происходит слияние величественного, поражающего взор, азербайджанского балетного искусства танца, с его пространственными конфигурациями.

После долгих перипетий с либретто балета «Семь красавиц», Кара Караев вывел основную канву сюжета как «...необходимым для каждого правителя в неустанном стремлении к нравственному совершенству». (4,101)

К.Караев, в результате двух сложнейших редакций сюжета балета «Семь красавиц», где мастерски опустил философско-назидательные рассказы Низами о восточных средневековых династиях, в тандеме с П.Гусевым, вывел новое сюжетное направление с использованием элементов различных поэм «Пятерицы» Низами, создал балетное либретто.

В балете «Семь красавиц» Кара Караев, преобразуя драматургию поэмы в каноны современного балетного искусства, «заостревает социально-философский смысл поэзии Низами». (4,99) однако, такой подход к сюжету не лишил его жанровой специфики. Нет сомнения, и у Низами проходят две линии в сюжете – история Бахрам шаха и нескольких новелл, но они между собой не связаны. (4,102)

Основной и главный стержень энергетических источников поэтической и философской мысли великого Низами находится в постижении справедливости и духовной раскованности человека в обществе. Наивысший критерий – духовная ценность высоких идей превалирует над материальным, властью над людьми, где чувства наслаждений теряют необходимую притягательность. У Низами происходит стремление к преодолению этих человеческих пороков, ведет к совершенству, к высокому, чистому идеалу. Человек у Низами стремится к справедливости во всем.

Подобные гуманистические идеи Низами о свободе, справедливости, равенстве во все времена вдохновляют человечество к стремлению высоким идеалам и переустройству мира. Эти непреходящие ценности Низами вечно живут, пока существует человечество.

Гений Низами силу любви поднимал до недостижимых высот, драматизируя мир восприятия и вдохновения. У Низами любовь носит всеобщий характер. А Кара Караев созданием балета «Семь красавиц» убедительно раскрыл свой талант в театрально-симфоническом искусстве, тонко и определенно показал свою художественную концепцию, где есть широкое поле для исследования внутреннего мира его музыкального мышления.

Балет К.Караева «Семь красавиц», претерпев две редакции, написан по мотивам поэм «Хамсе» («Пятерица»), поэта философа XII века, великого гуманиста Низами Гянджеви. Основная канва балета К.Караева о вечных духовных ценностях, ко-

торые в балете приобрели современные понятия, представления о высших ценностях. Хотя идейное единство с поэтом сохраняется в силу воздействия этих духовных богатств, Караев передает это через свое видение, в образах своих героев. В музыкальную драматургию балета он сумел внести весь социально-философский смысл поэзии великого Низами.

Караев использует содержание поэзии Низами, но, не отходя от основной канвы сюжета, удивительно гармонично вдыхает в тему семи красавиц свой смысл высоких этических принципов. Караев в балете показывает стремление душевного очищения через образ Айши. Ее любовь к главному герою балета шаху Бахраму безгранична. Образ Айши у Низами отсутствует. Но этот обобщенный образ всего прекрасного, даже через самопожертвование не смог очистить и возвысить эгоистичного властелина.

Здесь Караев сумел в балетном действии великолепно показать трагедийный конфликт драматургии и глубокую отдаленность шаха Бахрама от своего народа. А образы Семи красавиц показывают иллюзорность счастья Бахрам шаха. Обобщенный образ поэм «Пятерица» Низами в балете Караева превращается в конкретный, реальный образ, отрешенного от своего народа, правителя. У Караева шах Бахрам лишен многих нравственных черт, он малодушен и жесток и близок по характеристике образа к образу шаха Бахрама у Низами. Надо отметить, что музыка балета Караева является доминантой, объединяющей все части спектакля. Она своей концептуальной основой создает новое, высокое, недостижимое в музыкальном мышлении Караева; появляется самостоятельный шедевр мировой философии культуры.

Тема любви вечна, как сама природа. Человечество всегда боролось за счастливую любовь, которая воплощалась в самых гениальных сочинениях всех времен. Тема любви была и остается основой драматургии произведений, созданных лучшими

умами, гениями, творцами. Она неиссякаема, бесконечна и общечеловечна.

В контексте сказанного, тема любви не исключение и для композитора Кара Караева, обладающего титаническим потенциалом музыкального мышления. Тема любви, будучи остро актуальной, волнует всех людей на земле, где жестокие законы расовой дискриминации становятся доминантой драматургии литературной основы балета «Тропой грома» Кара Караева, африканского писателя П.Абрахамса, своей силой драматизма захватила разум и сердце композитора Караева. На либретто Ю.Слонимского Караев создал шедевр балетного искусства «Тропой грома», к постановке которого в Ленинградском Академическом театре оперы и балета был привлечен балетмейстер К.Сергеев, дирижировал спектаклем превосходный интерпретатор балета Э.Грикуров.

Приведем слова великого Караева в связи с темой балета «Тропой грома». Они заинтересовали нас сутью восприятия сюжета и перевоплощением впоследствии в музыкальном мышлении композитора:

«Поднятая в романе большая социальная тема, которая раскрывается писателем через взаимоотношения героев, а именно право на простое человеческое счастье «цветного» с белой девушкой, глубоко затронуло меня. Персонажи ярко представились мне в музыкальных и сценических образах»(Новый балет Кара Караева. Новости литературы и искусства. Бакинский рабочий от 29.06.1959)

Яркий талант Кара Караева раскрылся со всей мощью и глубиной музыкального мышления. Во всем музыкальном творчестве композитор стремился открыть нечто новое, не существующее в природе духовного мира человека. Богатство души и природные возможности его разума постоянно творили новое. Музыкальный мир творческой фантазии К.Караева был беспределен художественной новизной, а созданные им произ-

ведения являются свидетельством феноменального музыкального мышления композитора Кара Караева - гениального мыслителя, да, действительно великого философа, творившего языком звуков музыки.

Истории музыки XX века известно то, что в период создания балета «Тропою грома» (клавир закончен летом 1956 года, партитура – летом 1957) Караев был полон новыми идеями музыкальных образов. Его творческое душевное состояние точно передала музыковед Людмила Карагичева: «не удивительно, что в процессе работы над этим произведением Караев почти не знал творческих неудач и срывов, как не сложна была та или иная частная или целостная художественно-композиционная задача, поставленная им перед собой». (4)

Музыкальный интеллект с помощью художественного осмысления К.Караева, создавая балет «Тропою грома», дал миру произведение, ставшее значительным явлением в середине XX века. Вот что говорит педагог по композиции К.Караева Дмитрий Дмитриевич Шостакович: «Работа К.Караева над новым балетом «Тропою грома», с музыкой которого я частично знаком, еще раз подтверждает большую способность композитора к симфоническим обобщениям в музыкальных образах». (5;9)

Стержнем музыкального мышления К.Караева в балете «Тропою грома», явилаь борьба двух влюбленных за свое счастье, людей нашего времени, нашей эпохи, отделенных от нас расстоянием, но близких по целям, стремлениям к свободе и справедливости. Борьба героев балета – мулата-учителя Ленни и белой девушки Сари за высокую любовь оканчивается их трагической гибелью. Однако, откровенный вызов, смелость говорят об их стремлении к свободе и справедливости в нашем бренном мире.

Главной идеей караевского балета является влечение к прогрессивным законам бытия. Причем Караев это показывает в ограниченном времени балетного искусства, домысливая сю-

жет П.Абрахамса в рамках жанровых особенностей балета, что отвечало замыслу самого композитора. Конечно, в этих художественных воплощениях с либреттистом балета Ю.Слонимским они были единомышленниками. Так и хочется привести слова Абрахамса, выведенные композитором К.Караевым для интродукции к балету: «Пойте песнь нашего времени, дети. Не о ненависти, не о войне. Пойте о любви. Велите земле, - да восстанет от ложа, мук, разорвет свои цепи и поет, ликуя. Велите утру и полудню, и сумеркам, - да возвысят голос и поют песнь нашего времени. Не о ненависти, но о любви».

В балете «Тропою грома» Кара Караев выдвинул идею современного нам мира, идею борьбу за свободу, сквозь призму собственного музыкального мышления раскрыл и воплотил ее через философию культуры своего времени. Причем, в художественных образах героев балета языком музыки высказал прогрессивные идеи стремления к свободе, справедливости. И это в балете воплощено настолько высоко, гуманистически, что оно стало на уровень общечеловеческих ценностей.

Мышление Кара Караева в музыке балета, через средства сценического действия, через танец показывает наиболее жгучие проблемы своего времени. Высочайший талант композитора раскрывается в музыкальной ткани образов героев балета. Музыкой, впитавшей в себя духовное начало эпохи, Караев поднимает общечеловеческую, гуманистическую проблему и в силу своих широчайших интеллектуальных возможностей сценическим действием разрешает общечеловеческую проблему.

Мир звуков караевского гения являет собой пространство и средство создания необходимых человеку и человечеству ценностей, которые определяют идеалы на нашей земле. Величие караевского музыкального мышления заключено не только в заостренных, объединяющих всех людей проблемах, но и в чувственных, эмоциональных, высокохудожественных образах, понятных всем людям земли. А для этого в арсенале его компо-

зиций существовали необходимые и существующие технологии творческого воплощения. Кара Караев именно тот художник-гений, которому подвластны наиболее современные ему технические средства композиторского творчества.

Выскажем мысли о средствах композиторского творчества Кара Караева, которые иногда в узконациональных условиях считались малоприемлимыми, ибо не каждый слушатель был готов к восприятию высокоинтеллектуального звучания караевской музыки.

Игра музыкальных красок в создании звукового образа, всплеск воды, восприятие внутреннего мира чувств его героев требовала новизны средств выражения и своеобразного, чего-то непривычного в передаче художественных идей. Его творчество, мышление, музыка не вмещались в обычные каноны восприятия художественных творений. Надо заметить, что любое его произведение, будь это 24 фортепианные прелюдии или огромные полотна – балеты «Семь красавиц», «Тропою грома», симфонии, инструментальные концерты, – все они внутри музыкальной ткани, с интонациями элементов национальной классики: мугамов, ашугской музыки, устного народного творчества.

Кара Караев – истинный азербайджанский композитор, природный дар, талант которого позволил и потребовал более высокого, интеллектуального воплощения человеческих чаяний, дум в музыкальные образы. Но ему нужны были новые, более совершенные, доступные всему человеческому сообществу мира средства. При всей интеллектуальности, а иногда и сложности, для восприятия музыкального языка, музыка Караева легко узнаваема, самобытна, неповторима, с присущими только ему оттенками, глубокой, задушевной экспрессией и оригинальностью музыкального языка и стилевых особенностей.

В балете «Семь красавиц» Караев передает в танцах не только характерные национальные звучания образов красавиц, но и внутренний мир, духовные ценности, сфокусирован-

ные в чувствах и мыслях своих героинь. Через образы красавиц перед зрителем-слушателем раскрывается огромный мир того или другого народа. Это неопишное явление, присущее гению Караевского творчества, сопровождает его в продолжении всей его жизни. Какие бы композиционные формы, содержание он не создавал, доминирует глубинная мысль характеристики героев. У Караева ничто не поверхностно, легко, весно, сразу доступно. Нет. Караевское музыкальное творчество по мысли, по идее емко, глубинно, фундаментально, тем и непреходяще.

Поэтому, освоив различные технические средства мировой профессиональной композиторской новизны, он по творческой необходимости и с настоящим мастерством пользовался этими средствами. Его музыка общечеловечна, интеллектуальна, с высоким напряжением эстетико-эмоционального начала. При наличии арсенала новых музыкальных систем, стилей, содержательная основа музыкального мышления Кара Караева в формировании философии культуры своего времени, сыграла главенствующую, решающую и эпохальную роль.

Значимость этой сформированной, существующей философии культуры безусловно воздействовала на свое общество в качественном возвышении эмоционального, интеллектуального начала в каждом азербайджанце. Подобное явление интеллектуального развития музыкального мышления в высшей степени сложный процесс. Однако, подобного рода процесс ведет к прогрессу философии культуры народа, поднимая его значимость до общечеловеческих ценностных отношений.

Подобное под силу художнику-гению, обладающему титаническим художественно-эмоциональными (музыкальным мышлением) и глобально-интеллектуальными (философией культуры) потенциальными возможностями. Караевские творения требуют пристального исследования, особенно, в области эмоционально-интеллектуального восприятия.

По значимости духовно-эстетического и художественного начала творчества Караева, имели большое значение не только музыкальный материал, но и его выступления, статьи, доклады, беседы.

Выскажем мысль, исходящую от балетного творчества великого Кара Караева. В балетном творчестве Караева главенствующую значимость приобретает внутренний мир человека, психологизм в современном балетном спектакле. И, конечно же, новое в балетном искусстве – хореографическая драматургия требовала симфонизации партитуры. Смелость караевских открытий, новизна балетных ситуаций привела к созданию новой драматургической линии балета, которая в интонационном развитии раскрывает философско-этические проблемы методом музыкального и хореографического изложения, создавая символические образы.

Музыкальное мышление Караева фактически открывает новые горизонты в жанре балета. Происходит четкий синтез формы классического балета с народно-национальными интонациями, характерами, что раскрывается в принципах симфонизации партитуры. Вот что сказал Д.Д.Шостакович в контексте вышеизложенного о балетной музыке К.Караева: «Музыка «Семи красавиц» - подлинно симфоническая музыка, обладающая масштабностью, широким дыханием. Почти весь балет воспринимается как цельное, непрерывно развивающееся и нарастающее музыкальное действие». (1,60)

Очевидно углубление симфонизации музыки караевских балетов и в балете «Тропою грома», которое происходит в драматургических конфликтах, раскрывающих образы героев спектакля. Причем, караевский прием драматического развития происходит в симфонизации самой музыки, что в результате переходит в острые социальные конфликты. Надо сказать, это естественный процесс развития музыкальной драматургии и требует глубокой симфонизации музыки.

Все сказанное говорит о потрясающих открытиях, новизне в музыкальном мышлении философии культуры Караева и приносит в общество людей новый уровень восприятия, познания общенациональных и мировых проблем через музыкальную культуру. Караевское время было скачком в музыкальном развитии людей, новых ценностей и культуры оценки караевских открытий.

Своим творчеством Караев неожиданно и смело всполошил свое общество. Его творения в музыке вызывали в людях бурю движения к прогрессу. Музыкальное мышление народа получило качественно новый импульс развития. Естественно, философия культуры прошла большой путь интенсивного развития.

Караевское музыкальное мышление, трансформируясь в различные сферы музыкальной культуры, перманентно продолжало созидать, творить новые и новые шедевры музыкального искусства. Не детализируя и не прослеживая все творчество великого мастера, мы останавливаемся на его этапных творениях, где происходило диалектическое развитие философии музыки в геометрической прогрессии.

Культура – явление социальное. Изучение его областей – удел ученых исследователей. Одной из важнейших сторон его является философия культуры музыкального мышления народа. В данном случае мы изучаем философию культуры музыкального мышления азербайджанского народа через его представителей, то есть композиторов. Научно-творческая мысль К.Караева имела фундаментальное значение для современной нам музыкально-философской науки.

Поэтому, если в ранних сочинениях Караева, к примеру, в симфонической поэме «Лейли и Меджнун» более ясно слышны элементы национального материала, то в поздних произведениях более сложно услышать выпуклость национальной интонации. Она ощутима в ткани музыкального материала, органично

входящего в общий контекст звучания музыки. Музыкальное мышление великого маэстро Караева вмещает и синтезирует в единую канву, проникая в органичную ткань всей созданной им музыки. Примером к высказанной мысли является прекрасная ашыгская музыка, звучащая во второй части его великолепной III симфонии. Караевская философия культуры музыкального мышления умело сочетала в себе и аккумуляцию собственного мироощущения, миропонимания связи с национальными элементами звучания.

Об этом маэстро Кара Караев говорит так: «Национальные традиции проявляются в творчестве подчас бессознательно».

Конечно, Караев абсолютно прав. Ибо, национальное, чувственное, бессознательно находится в генетической природе человека. Продолжая мысли Караева, убеждаемся в этом: «Я пишу музыку на испанские, болгарские, вьетнамские темы, а мне говорят, что на ней лежит отпечаток моей национальности, моих азербайджанских рук. Как это происходит, я не могу объяснить и не задумываюсь об этом» (2,101-102)

Новаторское музыкальное мышление Караева, создающее высочайшее искусство, волнующее общечеловеческое сообщество, органично было связано с национальным фольклором. Оно и биологически и психологически, и социально, и мировоззренчески присутствовало во всей его широкой научной, общественной, творческой Человеческой деятельности. Оно природно сидело в нем. И по необходимости, талантливо, к месту и точно выверено проявлялось в его философии культуры. Не случайно из деятелей музыкальной культуры после Узеира Гаджибекова именно Кара Караев был избран действительным членом Академии наук Азербайджанской Республики. Не только музыкальным творчеством, но и всей человеческой сущностью он был Академиком. Караев обладал широчайшими энциклопедическими академическими знаниями, преломляя их в выступлениях, докладах. Он владел блестящими спо-

собностями ораторского искусства. Его выступления по проблемам культуры, музыкального искусства, по глубине внутренних идей и поставленных задач превращались в программы к действию.

Приведем мысли К.Караева о проблеме новаторства, где он определенно и ясно высказывает свое отношение к ней: «Если человек живет идеями и чувствами своего времени и, если он находит им точную форму, правдивую, а также выраженную средствами своего времени – это новаторство. Все мы ищем средства, они могут быть привычными или необычными, острыми, но в любом случае они нужны только и только для того, чтобы выразить мысль».(3)

Караевская научная мысль выражалась в его высказываниях, докладах, статьях, общественных выступлениях. Он всегда высказывал мысли, идеи, творческие позиции, которые становились целью и задачей, необходимой в практической деятельности во всем обществе.

Перманентное творческое совершенство шло у Караева от его естественной природы, вечного развития его философской мысли. Он был рожден для постоянного совершенства во всех сферах жизнедеятельности. Духовное совершенство философии культуры Кара Караева явилось не только его музыкальным мышлением, в вечном развитии, но и было нормой всей его жизни.

Говоря о постоянном качественном обновлении философии культуры музыкального мышления Кара Караева, отметим, что какие-бы технические средства в композиторском творчестве он не использовал, его внутренняя сущность оставалась национальной по духу. Тем не менее, подверженная совершенству и обновлению, караевская эстетическая позиция имела свойство постоянного развития, и от этого обогащалось новыми взглядами на мир.

Осознание своего предназначения и природный талант приводили к новым качествам в творчестве Караева. Его сим-

фоническое творчество было сферой эволюционных совершенствований стиля, принципов мышления.

Третья симфония Кара Караева была тем сочинением, где ярко выражена эстетическая эволюция музыкального мышления в азербайджанской музыке и революционного переворота в композиторской технике. Использование 12-тоновой техники шенбергской системы в художественном творчестве и мастерское воплощение его в рамках азербайджанского музыкального языка, говорит о необходимости новых способов художественной выразительности в создании новых эстетических концепций философии культуры музыкального мышления. Подобные эволюционные процессы в творчестве Кара Караева поднимали на новый качественный уровень духовный мир народа, вводя в сферу общечеловеческих ценностей в современном мире. Однако, надо отметить, что в его Третьей симфонии, в ткани характера музыкальных образов мугамное развитие и черты ашыгского фольклора присутствуют естественным образом.

По этому поводу весьма аргументировано и логически – колоритно говорит музыковед М.Арановский: «Удача Караева в Третьей симфонии объясняется тем, что он, обращаясь к 12-тоновой технике не порывает с национальной традицией. Он как бы «встраивает» эту технику в рамки национального музыкального языка. А это означает, что техника сочинения с двенадцатью тонами, для него только техника...»(4) И еще. Основной музыкальный кредо Кара Караева было воплощение идеи передовых демократических принципов своей эпохи. Караеву удалось использовать технику композиторского письма собственной эстетики видения мировых проблем. Что он и делает с использованием арсенала современных ему стилей и художественных возможностей композиторского письма.

Динамика развития в музыкальном мышлении Кара Караева постоянно приводила к новым вершинам художественного творчества, формирующим новую по качеству философию

культуры азербайджанского народа. И оно вливалось в общечеловеческие ценности мирового масштаба, становясь гуманистической, ибо национальное у Караева поднимается до уровня общечеловеческих философских идей.

Развитие по восходящей к прогрессу у Караева происходило в поиске и находках, в овладении новыми системами стилистики, языка музыкального изложения, особенно в образной сфере музыкального мышления. Для Караева любая знаковая тема становится значимой, независимо от жанра музыки.

К примеру, Скрипичный концерт, являющийся открытием в музыкальном искусстве – это сочинение, написанное в русле современных ему творческих потребностей. Он находился в вечном поиске созвучных времени художественных образов и средств их воплощения, далеких от длиннотности, емкости. Им свойственны лаконичность, определенность, конкретность и интеллектуальная осмысленность. Логика музыкальных форм служит главному условию произведения – достижению в музыкальном мышлении необыкновенно четких образных характеристик, ведущих к новой философии культуры творца – Караева.

Караевское музыкальное мышление в своем совершенстве логики и убедительности в формообразовании, несмотря на казалось бы, неожиданную новизну непривычного изложения, своей лаконичностью и естественным использованием новой системы двенадцатитоновой музыки поразила даже его рьяных критиков в Третьей симфонии. Рассуждения дошли до того уровня, что в этой музыке нет шенбергской системы в музыкальном мышлении Караева. Но, сила его философии культуры превзошла самых изощренных интеллектуалов, даже в Москве, где прошла премьера этой симфонии. А это, фактически, было триумфом философии культуры музыкального мышления Караева, с его словом в новом высоком интеллектуальном качестве в мире музыки.

Надо признать главное; не может быть неугодных средств. Все зависит от силы музыкального мышления и мастерства со-

зидателя, то есть для решения поставленной задачи необходимо умелое использование тех или других средств выражения мысли, а это зависит от силы таланта композитора. Для новизны музыкального мышления Караеву были необходимы новые лаконичные средства, дающие возможность мастеру создать новое качество философии культуры своего времени. Эти средства были найдены, и он продолжал свой тернистый путь в мире музыки.

Ошеломляющим, в художественном отношении, приведшим к неожиданным открытиям в музыкальном мышлении гениального Караева, стал созданный им Скрипичный концерт в трех частях с симфоническим оркестром, премьера которого прошла в Большом зале Московской консерватории в исполнении Государственного симфонического оркестра, дирижировал Евгений Светланов, на скрипке солировал Леонид Коган.

Это суть имена великих мастеров музыкальной культуры, сказавших свое веское слово на мировом небосклоне XX века.

Перманентность новизны, интеллектуализированная–эмоциональность, вечный поиск выкристаллизованных идей, мыслей, чувств, – все это творческое состояние музыкального мышления Караева. В удивительном мире Караев своими произведениями удивлял мир, причем, оно происходило по динамической восходящей.

Новое сочинение – Скрипичный концерт с симфоническим оркестром. Конечно, это произведение полно гуманистических идей, вечного, оно помогает человеку выстоять, победить. Скрипичный концерт Караева характеризуется еще и способностью обогащения человека природой Восточной мудрости. На первый план выступает интеллектуальная сила этой мудрости. Оно проявляется во внутреннем состоянии помимо эмоционального, в сдержанности внутреннего напряжения. В глубине музыкальной ткани достаточно четко ощутимы мелодические развертывания, хотя они ограничены в композиции строгими

рамками музыкальной материи сочинения. Сказанное подтверждает величие духа мыслителя-композитора-новатора.

Специфика национального в творчестве Кара Караева по характеру своему неординарна, своеобразна и уникальна. Образная сфера музыкального мышления Караева, особенно в поздних его сочинениях, обладает качеством постоянного изменения, обогащения, совершенства. Поэтому оно у Караева приобретает особое, облеченное именно его музыкальным мышлением свойством высочайшего качества.

Если гений музыкального мышления Узеира Гаджибекова в начале XX века основал композиторскую школу в Азербайджане, то Кара Караев - сформировавший новое качество философии культуры музыкального мышления в созданных им непреодолимых произведениях, значение и динамика которых подняли духовный мир Азербайджана на уровень общечеловеческих ценностей - как явление эпохи, то есть, во второй половине XX века развил, интеллектуализировал, поднял до уровня мирового значения композиторскую школу в Азербайджане, подготовив достойных, высокоталантливых последователей этой школы.

Воспитанники композиторской школы Кара Караева, продолжили перманентное развитие музыкального мышления на основе крепкого фундамента великого дела своего Учителя. Караевский гений выпестовал, благодаря мастерству, особенно, своим личным примером авторитета Метра, величием разума и щедрой передачи всех своих знаний, культуры, личного обаяния души Человека, достойных продолжателей.

Многие последователи караевской композиторской школы современного интеллектуального творчества, оказались на орбите мировой философии культуры музыкального мышления, признанного общечеловеческим сообществом.

Когда мы исследуем музыкальное мышление великого мастера Кара Караева, то не можем отделить его «я», всю философию его культуры от музыкальной деятельности, творчест-

ва, произведений, созданных им и его жизненное кредо, отношение к окружающим его людям.

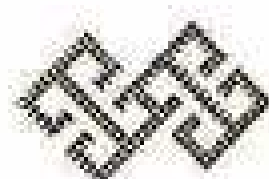
Мы, анализируя ряд произведений великого Кара Караева, постарались показать динамику развития философии культуры музыкального мышления в караевскую эпоху азербайджанского общества. Это воистину гигантский скачок не только творческого, но и общенационального прогресса духовного мира народа перешагнувшего к общечеловеческим ценностям. Причем, с использованием великих, гуманистических, глубоких, доступных всем людям земли – философских идей и поэтического наследия поэм «Пятерицы» великого Низами в балете Караева «Семь красавиц» и современной общечеловеческой проблемы любви и страданий по поэме африканского поэта П.Абрахамса балет «Тропую грома», по произведению испанского писателя Сервантеса – симфонические гравюры «Дон Кихот» и многих других.

Не это ли новизна музыкального мышления философии культуры подлинного мастера Кара Караева? Его творчество в веках останется источником духовного обновления, очищения, обогащения и возвышения человеческой души и разума. Да, все это требует наибольшего напряжения, развития современного общества для полноценного восприятия тех культурных ценностей, философских идей и уровня музыкального мышления, которые являются главной энергией развития человеческого разума и души.

Характерной особенностью караевской эпохи представляется нам не только однозначно эмоционально чувственное, мир внутренних музыкальных ощущений и их профессиональных композиций, но и как эпоха высокого интеллектуального мышления творцов музыки с широким применением современных приемов, стилей, методов композиций, партитуры которых изобилуют изощренными техническими приемами с использованием техники, присущей западно-европейским композиторам.

MÜNDƏRİCAT

Ön söz	3
Fəlsəfə və siyasi-hüquqi tədqiqatlar Heydər Əliyev	
Fenomeni Azərbaycan mədəniyyətində	7
Концептуальные обоснования культурологии в системе Современного научного знания: об интегративности и междисциплинарности	13
Культурология в Азербайджане: история, проблемы и решения ...	29
Mədəni dəyərlər və Azərbaycan realıqlarına bir baxış	71
Müasir Azərbaycan mədəniyyəti, problemləri və perspektivləri	79
Культура и геральдика	90
Национальная концепция развития культуры.	
Постановка проблемы	98
Azərbaycanın antik dünya ilə ilk əlaqələri və bunun yerli mədəniyyətə təsiri	104
«Müasir Azərbaycan mədəniyyəti: problemlər və perspektivlər» mövzusunda	110
Mədəniyyətlərin inteqrasiyasında turizmin rolu	116
Müasir Azərbaycan mədəniyyəti və qloballaşmanın mənəvi - mədəni faktorları	122
“Müasir Azərbaycan mədəniyyəti: problemlər və prespektivlər” ..	126
Qanix (alazan) çay və Kürmuqçay vadisi arxeoloji abidələrinin tədqiqi	134
Qədim mədəniyyət ocağı - Qobustan	141
Milli-mədəni yüksəlişin yeni mərhələsi	144
“Müasir Azərbaycan mədəniyyəti: problemlər və perspektivlər”...	148
Ney – fleyta – ney	151
Papaq altda kimlər yatar.... ..	168
Müstəqil Azərbaycan dövlətinin mədəniyyət problemləri və perspektivləri	170
Qara Qarayevin harmoniyası “don kixot” simfonik qravürlər əsasında	180
Borçalıda tarixi proseslərin və Azərbaycanlı-gürcü münasibətlərinin mədəni inkişafı	191
Azərbaycanda turizmin inkişaf istiqamətləri	198
“Современная Азербайджанская культура: проблемы и перспективы”	202
Забытые ритмы молота и наковальни	220
Культурная революция, или о перспективах развития отечественной культуры	223
Философское мышление Кара Караева	230

Azərbaycan Respublikası
Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi

MÜASİR AZƏRBAYCAN MƏDƏNİYYƏTİ:
Problemlər və perspektivlər
Elmi məqalələr toplusu

Kompyuter dizaynı: Tural Rzayev
Texniki redaktor: Səfa Fərhadov
Bədii redaktor: İlqar Dağlar
Korrektoru: Elnarə Məmmədova

Yığılmağa verilmişdir: 02.10.2007

Çapa imzalanmışdır: 19.10.2007

Ofset kağızı. Format 60X84 ¹/₁₆

Şərti çap vərəqi 16. Nüsxə 500

Kitab **"E.L."** Nəşriyyat və Poliqrafiya Şirkəti MMC-nin
mətbəəsində ofset üsulu ilə çap edilmişdir.

Ünvan: Bakı şəhəri, Dərnəgül qəsəbəsi 3105-ci məhəllə.

Tel: 562-83-03; 563-54-42.

Direktor: **C.Ə. Bağırov**